

Ἡ εὐαισθησία τοῦ δημιουργοῦ (Ὁ μεγαλόψυχος καὶ ὁ ἐλεύθερος)

Ἡ ἔστω καὶ ἐπιφανειακὴ περιδιάβαση στὴν παγκόσμια θεωρητικὴ σκέψη, πολὺ εὐκόλη ἄλλωστε στὶς μέρες μας ἐξ αἰτίας τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἀνέσεως στὴν χρῆση πολλῶν γλωσσῶν, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προβοῦμε στὴν πρώτη διαπίστωση γιὰ τὴν μεταβατικότητα τῆς ἐποχῆς μας· αὐτὴ εἶναι ἡ γενικὴ καὶ ἀδιαμφισβήτητη πεποίθηση σχεδὸν ἀπὸ ὅλους, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει περάσει σὲ ἄλλη ἐποχὴ, ἂν καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη κάποιες ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ χωρὶς ἰδιαίτερη βαρῦτητα ἀπὸ πλευρᾶς θεωρητικῆς ἀναλύσεως, παρὰ μὲ καθοριστικὴ τὴν παρέμβασή τους σὲ πολλὰ διεθνῆ προβλήματα καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλα στὸ κλίμα· παραμένει ὅμως πρὸς διερεύνηση ἢ ἀναγνώριση καὶ ἡ περιγραφή τῆς πολιτικῆς ὄντοτης καὶ τοῦ ἥθους τοῦ νέου ἀνθρώπου. Τὸ μεγάλο βῆμα ἔχει γίνεῖ, ἔστω κι ἂν καθυστέρησε ἀρκετὰ χρόνια, δεκαετίες μᾶλλον, ἀλλὰ συμβαίνει αὐτὸ στὴν ἱστορία, διότι αὐτὴ ἔχει τοὺς δικούς της νόμους καὶ ἀγνοεῖ ἐπιδεικτικὰ τοὺς δικούς μας ἀνθρώπινους, ἢ μᾶλλον καλύτερα τοὺς περιφρονεῖ βαθύτατα, ὅπως ἔχει δείξει στὴν μακρὰ πορεία της.

Ὅταν μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ σοβιετικοῦ συστήματος ἐπεβλήθη παγκοσμίως ἡ ἀμερικανικὴ μονοκρατορία, οὐδεὶς τὴν ἀμφισβήτησε γιὰ πολλὰ χρόνια· ἡ διάλυση τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ οἱ ἀεροπορικοὶ βομβαρδισμοὶ ἐναντίον της, ἀκόμη καὶ τῆς κινεζικῆς πρεσβείας στὸ Βελιγράδι, ἔφεραν τὴν ἐπισφράγιση της μὲ μιὰ δεκατία καθυστέρηση. Ἡ παγκοσμιοποίηση ἦταν γεγονός, ταυτισμένη ὅμως μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ διαδικτύου καὶ τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχό του ἀπ' τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, τὸν ὁποῖο μόλις πρόσφατα ἔχει παραχωρήσει σὲ διεθνῆ ὄργανισμό· ἡ Silicon Valley φάνταζε τότε ὡς τὸ ἄπιαστο ὄνειρο ὅλων καὶ περισσότερο τῶν νέων· τὰ πάντα ξεκινούσαν καὶ τελείωναν ἐκεῖ. Ἐλάχιστη σημασία ἔχει τὸ τί γινόταν στὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μετροῦσε τὸ τί πίστευαν ὅλοι, ἀπ' τοὺς ἡγέτες μέχρι τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους· ὅπωςδήποτε τὰ καλύτερα μυαλὰ ὅλων τῶν λαῶν προσέτρεχαν στὴν Ἀμερική, καὶ κυρίως στὴν Καλιφόρνια, ὅσοι ἐπιδίδονταν στὴν προηγμένη τεχνολογία καὶ στοὺς ὑπολογιστές, ὅπως τοὺς ἔλεγαν· τὶς διαφορὲς στὴν δυνατότητα κατανοήσεως τῆς ψηφιακῆς λογικῆς, τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἀναφουομένων προβλημάτων, καὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἐρευνητῶν, δὲν τὶς κατέγραφαν καὶ πολὺ,

ἀν ὄχι καθόλου. Ἄλλωστε ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία ἐθεωρεῖτο ὡς φυσικὴ συνέχεια τῆς βιομηχανικῆς τεχνογνωσίας καὶ ἐπομένως κοινῶς διείπετο ἀπ’ τὴν ἴδια λογικὴ ἀπλούστατα ἦταν ἡ προέκταση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ ἀτμοῦ, τῶν σιδηροδρόμων, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, τῶν αὐτοκινήτων, τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας, τῶν ἀεροπλάνων καὶ τῆς κατακτῆσεως τοῦ διαστήματος. Ὁ ἐργαζόμενος, πίστευαν οἱ περισσότεροι, ἀκολουθοῦσε τὴν ἴδια νομοτέλεια, μὲ ποσοτικῆς μορφῆς διαφορὲς στὴν ἐργασία του, ὅταν μάλιστα εἶχε συντριβεῖ ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία, ὅπως ἔδειχναν ὅτι τὸ ἀποδέχονταν ὅλοι χωρὶς οὐσιαστικὲς ἀντιρρήσεις· ἡ καπιταλιστικὴ λογικὴ ἐπέβαλε τοὺς ὅρους τῆς παγκοσμίως, μὲ ὄργανό της τὴν ἀμερικανικὴ ἐξουσία, ὁ μονοπολικὸς κόσμος ἐθεωρεῖτο δεδομένος, καὶ ἀδιατάρακτος...

Στὴν σκέψη τοῦ μέσου ἀνθρώπου τῆς μετασοβιετικῆς ἐποχῆς ἦταν ἐμπεδωμένη ἡ ἄποψη τοῦ μονοπολικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀμερικανικῆς ἡγεμονίας, ὅπως καὶ τῆς ἐσχατολογικῆς θεωρήσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος· οἱ ἐξαιρέσεις ἦταν ἐλάχιστες καὶ ἐκκινούσαν ἀπ’ τὴν πλήρη ἀμφισβήτηση τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος ἀλλὰ ἦταν χωρὶς εὐρύτερο ἀντίκρουσμα καὶ ὡς τροφὴ καταδικασμένες σὲ κάποιες μεμονωμένες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ομάδες ἐρευνητῶν, ἢ καὶ ἀπλᾶ ἄτομα. Γιὰ τοὺς ἀναγνῶστες τῶν «ἀναλύσεων» «Τοῦ Ἐμμελοῦς» εἶναι ἴσως περιττὴ ἡ ἐπανάληψη ὅλων αὐτῶν, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ὑπενθύμισή τους, διότι ἐπιχειροῦμε τὴν εὐρύτερη δυνατὴ προσέγγιση τοῦ προβλήματος καὶ ὄχι τὴν ἐστίασή του στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία· ἄλλωστε, τὸ ὑπογραμμίζουμε πάντα, ὅτι δὲν πιστεύουμε ὅτι εἴμαστε τὸ κέντρο τοῦ κόσμου, οὔτε καὶ τὸ ὑπαινιχθήκαμε ποτὲ αὐτό, παρὰ μόνο ὅτι εἰλικρινῶς καὶ γονίμως ἐνδιατριβούμε στὴν παράδοσή μας. Ἐνα εἶναι τὸ μεγάλο ἐφόδιο ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ ἑλληνικὴ σκέψη, τὴν κριτικὴ τῆς ὀξύτητά, ἀπηλλαγμένη ἀπ’ τὶς ὅποιες θρησκευτικὲς, ἰδεολογικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς δεσμεύσεις ἢ προκαταλήψεις, καὶ τὴν βοήθειά της στὴν ἰκανότητά μας διεισδύσεως στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ καὶ στὸ ἦθος τῶν πολιτῶν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τῶν ἄλλων συστημάτων· ὅσο βαθύτερα διεισδύει ὁ ἐρευνητὴς στὴν ἑλληνικὴ σκέψη, στὴν ὀλότητά της ὡς τρόπου ζωῆς καὶ αἰσθήσεως τῶν πραγμάτων, τόσο ὀξύνεται ἡ κρίση του καὶ ἐνισχύεται ἡ δημιουργικὴ ἰκανότης τοῦ πνεύματός του.

Ὅταν μάλιστα, μὲ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότης γίνεται μιὰ μικρὴ γειτονιά, τότε καθίσταται ἐνιαία ἡ παράδοση τῶν διαφόρων λαῶν καὶ πολιτισμῶν, μὲ τὸν τρόπο ζωῆς καὶ ἀντιλήψεως ἐκάστου ὡς κύρια ἀναφορὰ, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄμεση ἀνάμιξή τους μὲ τὴν ἐμπειρία τῶν ἄλλων λαῶν· στὶς μέρες μας ἡ σύγκλισή τους καὶ ἡ σύγκρασή τους πραγματοποιεῖται μέσα ἀπ’ τὴν συνεχῆ καὶ

άέναη έπικοινωνία και τριβή τών λαών, μέ τόν διάλογο μεταξύ τους στην βάση τής ένότητας και τής άμοιβαίας κατανοήσεως. Αύτη είναι μάλλον ή σπουδαιότερη συμβολή του διαδικτύου στον πολιτισμό μας, διότι αίρει σε μεγάλο βαθμό την αίσθηση τής κυριαρχίας του ίσχυρου κατακτητου στους άλλους λαούς, όπως πάντα συνέβαινε στην ίστορία· ή άνάδυση του πολυπολικού κόσμου έμπεριέχει την άμφισβήτηση τής άμερικανικής ήγεμονίας, του μονοπολικού συστήματος τών δύο προηγούμενων δεκαετιών, αλλά και έμπεδώνει την επικράτηση του ψηφιακού άνθρώπου, έντελώς διαφορετικού άπ' τους προηγούμενους σε όλες τις έκδηλώσεις τής ζωής του· άπ' την παραγωγική διαδικασία και την καθημερινότητά του, ως τις κοινωνικές ή προσωπικές του σχέσεις και άναζητήσεις, άναδεικνύεται κάτι άλλο.

Άρκετά μάλλον τά εισαγωγικά, μέ μία διευκρίνηση, ή διερεύνηση τών έπιπτώσεων τής ψηφιακής έπαναστάσεως σε προσωπικό επίπεδο στον πολίτη, φαίνεται ότι είναι εύκολότερη στους μοναχικούς έρευνητές· άντιθέτως, ή άνάλυσή της σε κοινωνικό επίπεδο και μάλιστα στην πολιτική και κρατική δομή τών χωρών ή τών ευρύτερων ένοτήτων ή λαών, άπαιτεί μεγαλύτερη συμμετοχή έρευνητών όλων τών κλάδων και διαφορετική προσέγγιση τών προβλημάτων, κάτι τó άδύνατο για μεμονωμένα άτομα· άλλες είναι οι έπιπτώσεις τής ψηφιακής τεχνολογίας στα άτομα κι άλλες στις κοινωνικές ομάδες κι άκόμη περισσότερο στις δομημένες όργανώσεις τους, άν και παραμένουν άρρηκτα άλληλεξαρτώμενα αυτά τά δύο. Η βιομηχανική άντίληψη επέβαλε την δική της διάρθρωση τής παραγωγικής διαδικασίας στην έπιχείρηση, ως πρωτογενή δομή τής κοινωνίας της, και κατά προέκταση την άντιγραφή της στην κρατική όργάνωση, ως πρότυπο τής ίστορικής της πορείας, ή και άντιστρόφως, άν και άμφίδρομη είναι ή κίνηση· ή παραγωγική διαδικασία ήταν άυστηρή και προκαθορισμένη στην λειτουργικότητά της, μέ σαφείς και άπόλυτους κανόνες έκπληρώσεώς της, όπως την γνωρίσαμε στην άνώτερη μορφή της μέ τόν ταιηλορισμό ή τόν σταχανοβισμό και την παραγωγή έν σειρά. Ο πολίτης, τó άτομο ως αυτόνομη παρουσία, δέν ύπήρχε ούτε στην σκέψη τών θεωρητικών τής βιομηχανικής έποχής, καπιταλιστικής ή κομμουνιστικής, και φυσικά ούτε και ως πολιτική πρακτική πολú περισσότερο· ή παραγωγική διαδικασία ήταν άπολύτως σχεδόν ή ίδια στα δύο συστήματα, και ή θεωρητική της έκφραση διέφερε μόνο, μέ τις κοινωνικές άποχρώσεις της ως τó κερασάκι τής τούρτας, για την άποτελεσματικότερη έπιβολή της στους λαούς.

Ἡ παγκοσμιοποίηση, μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ σοβιετικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀνάδυση τῆς ἀμερικανικῆς κοσμοκρατορίας, ἔφερε μαζί της καὶ τὴν ἀπόλυτη ἐπιβολή τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν παραγωγικὴ διαδικασία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπέκταση τοῦ διαδικτύου στὴν ἐμπορικὴ χρήση, πέραν τῆς ἕως τότε στρατιωτικῆς· ἡ χρήση του, πρῶτα στὴν Ἀμερική, συνέβαλε στὴν ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας της, ἀλλὰ καὶ τῆς πεποίθησέως της, ὅτι ἐκφράζει τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη, ὡς ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, σὲ πολὺ γενικὲς γραμμὲς, γεννήθηκε ἡ παγκοσμιοποίηση καὶ χάθηκαν οἱ παλιὲς διακρίσεις, πολιτικὲς καὶ ἄλλες, καὶ ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἐντάχθηκε στὸ ἀμερικανικὸ σύστημα, μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία ὡς ἀναπόσπαστο συμπλήρωμά του· ἄλλωστε ἀπ' τὴν Silicon Valley ἐκκινουῖσε ἡ ἐφαρμογὴ της, μὲ τὴν ἀναγνώρισή της ὡς τοῦ μοναδικοῦ της κέντρου παγκοσμίως. Ἡ κυριαρχία τῆς κοιλάδος διατηρήθηκε μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ περισσότερο ἐξ αἰτίας τῆς συρροῆς τῶν καλύτερων ἐρευνητῶν ἀπὸ ὅλες τὶς χῶρες· ὅσο ἐπεκτεινόταν ἡ ἐξάπλωση τοῦ διαδικτύου, τόσο διερυνόταν ἡ προσφυγὴ ὄλων στὶς ἀμερικανικὲς ἐταιρεῖες προηγμένης τεχνολογίας καὶ πληροφορικῆς, μὲ ἐρευνητὲς πολυεθνικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων τους ἦταν μοναδικὲς καὶ ἀσυναγώνιστες.

Δέκα χρόνια περίπου διήρκεσε ἡ κυριαρχία αὐτή, διότι στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἄλλων χωρῶν στὰ προϊόντα προηγμένης τεχνολογίας· Ἰνδίες, Κίνα, Ἰρλανδία ἀναδύθηκαν, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Ἀμερική νὰ παρουσιάζει ἔλλειμμα στὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο προϊόντων προηγμένης τεχνολογίας. Στὸ βαθμὸ πού αὐτὲς οἱ χῶρες προωθοῦσαν τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία ἀνεδείκνυε ἑκάστη τὰ πλεονεκτήματά της στὸν διεθνή ἀνταγωνισμό. Ὅπως εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸ ὅτι ἡ δευτέρη σοσιαλιστικὴ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, στὴν κρίσιμη αὐτὴ ἐποχὴ, ὑπονόμεισε συστηματικὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, μὲ τὴν ἄρνησή της ἀξιοποιήσεως τῶν σχετικῶν εὐρωπαϊκῶν κονδυλίων, χωρὶς καμμία δικαιολογία· μάλιστα, ἀπλᾶ τὰ ξέχασαν, λέγανε! μείνανε τελευταῖοι στὴν Εὐρώπη, χωρὶς κανέναν λόγο, καὶ μόνο ἡ ἐπόμενη κυβέρνησις ἐπέβαλε τὴν σταδιακὴ καὶ ἐσπευσμένη ἐπέκτασή της σὲ ὁλόκληρη τὴν χώρα¹. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρεται στὶς διεθνεῖς προεκτάσεις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία.

¹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ ἀναζητήσεις τῶν Ἰαπῶνων».

Όταν άρχισε ή άμφισβήτηση τής κυριαρχίας τής Άμερικῆς, με τήν ύστερήσῆ της στήν άρχή στα προϊόντα προηγμένης τεχνολογίας και πληροφορικής, έμφανίσθηκαν και οί πρώτες θεωρητικές έρμηνείες του, άν και πολύ δειλά όμολογουμένως· ή ανάδειξη τής Μπαγκαλόρε στις Ινδίες, τής Ιρλανδίας και άλλων χωρών, δέν άνησύχησαν και πολύ τούς Άμερικανούς, διότι οί περισσότερες έταιρείες στις χῶρες αυτές ήταν θυγατρικές τών κολοσσών τους, ένῶ άκόμη και οί κινέζικες ζητούσαν τήν συνεργασία τους. Πρόθεσή μας δέν είναι ή διεξοδική μελέτη του φαινομένου, διότι άλλο είναι τὸ αντικείμενό μας κι άς μήν τὸ ξεχνάμε αυτό, ή μεταβατικότης τής έποχῆς μας· ο άνθρωπος τής ψηφιακῆς τεχνικῆς αντιμετώπιζει τὸ τεράστιο πρόβλημα του συγκερασμοῦ, τής ανάγκης για συνεχῆ έκφραση τής δημιουργικότητός του στο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον του, με τις δεσμεύσεις γύρω του τών συστημάτων τής βιομηχανικῆς έποχῆς, όποτε διαπιστώνει ότι δέν συμβιβάζονται τὰ δύο στήν πράξη. Τὸ πρόβλημα έχει πολλές πτυχές, άλλ' άς εξετάσουμε τις σχετικές με τήν καθημερινότητα του ανθρώπου, διότι αὐτὴ διαμορφώνει τὸ ήθος του.² ή βιομηχανικὴ παραγωγή έχει χαράξει τὸν άνθρωπο στήν προηγούμενη έποχή, όχι μόνο τὸν εργαζόμενο στις μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά και όλόκληρη τήν κοινωνία· τὸ κυνήγι του πλούτου, ή οικονομικὴ ανάπτυξη ως αὐτοσκοπός και ή επιδίωξη του κέρδους, ήταν ο τρόπος ζωῆς όλων και διαμόρφωνε, με τήν έσχατολογικὴ της αντίληψη, τὸ ήθος του, τὸν χαρακτήρα του. Όσο πιὸ εκβιομηχανισμένη ήταν μάλιστα μία χῶρα, τόσο περισσότερο έθεωρεῖτο ως αναπτυγμένη και πλούσια, αλλά και παράδειγμα πρὸς μίμηση τών άλλων· οί ήλικιωμένοι μεγαλώσαμε μεταπολεμικά με τὸ άμερικανικό όνειρο, όπως και πρόσφατα οί λαοί τών πρώην κομμουνιστικῶν χωρών.

Η άμφισβήτησή του άρχισε τήν δεκαετία του '60, μαζί με τὸ κίνημα κατὰ του πολέμου στο Βιετνάμ, αλλά ως έναλλακτικὴ λύση στὸν καπιταλισμό, και πάντα έντός του βιομηχανικοῦ συστήματος· ή ιδεολογία δέν έτίθετο υπό άμφισβήτηση, τὸ αντίθετο μάλιστα, τήν καλὴ και όρθόδοξη έρμηνεία τής μαρξιστικῆς θεωρίας προσέφεραν ως διέξοδο οί ήγέτες τών κινημάτων. Από τήν πλευρὰ του άπλου ανθρώπου ή επιλογή ήταν δεδομένη, προτιμούσε τήν πιὸ αξιόπιστη έρμηνεία του συστήματος, αλλά ή έσχατολογικὴ αντίληψη παρέμεινε· στήν κοινωνία και στήν παραγωγή τὸ κύριο κριτήριο ήταν ή προσαρμογή πρὸς τις ιδεολογικές του άρχές

² Όρα, εις τὰς «ἀναλύσεις» «Του Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὸν ἐφησυχασμὸ στις διομολογήσεις», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς» και «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλύμπιων θεῶν», στα εἰσαγωγικά τους.

καὶ τίποτε ἄλλο, δηλαδή ἢ μεταφορὰ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀνθρώπου στοὺς μέλλον, στὴν στιγμή τῆς ἀποδόσεως τῶν τωρινῶν θυσιῶν του· τὸ παρὸν δὲν ὑπῆρχε οὔτε ὡς φευγαλέα σκέψη, διότι, ὅποτε αὐτὸ περνοῦσε ἀπ’ τὸ μυαλὸ κάποιου, αὐτὸς αἰσθανόταν τουλάχιστον ξένος στοὺς περιβάλλον του, μὲ ἀποτέλεσμα, ἂν ἐπέμεινε στὶς «αἰρετικές» θέσεις του, τὴν μετατροπὴ του σὲ ἀποδιοπομπαῖο τράγο.

Ἡ ψηφιακὴ ὅμως τεχνολογία ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἐστίαση τῆς προσοχῆς τοῦ ἀνθρώπου, διότι γίνεται πολίτης μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς, στοὺς παρὸν· ἡ κοινωνία τῶν προηγμένων χωρῶν τὸ ἀντιμετώπισε ἀνάλαφρα καὶ ἐπιφανειακὰ στὴν ἀρχή, ὡς παίγνιον στὰ χέρια τῆς, ὅπως καὶ ἦταν στὴν πραγματικότητα, ἢ μάλλον πίστευαν οἱ περισσότεροι ὅτι ἦταν, καὶ αὐτὸ μετράει στὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις. Ἡ σταδιακὴ ἐφαρμογὴ τῆς, στὶς κοινωνικὲς σχέσεις, μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς κινητῆς τηλεφωνίας πρὸ εἰκοσαετίας καὶ τὰ ἔξυπνα τηλέφωνα στὴν καθημερινότητα, καὶ στὴν παραγωγικὴ διαδικασία ὀλοκληρωμένων συστημάτων παρακολουθήσεώς τῆς, ἐπέβαλε τὴν ἀνάγκη ἄλλης νοοτροπίας στοὺς ἐργαζόμενους· εἶναι ὑποχρεωμένος προσφέρειν δημιουργικὴ ἐργασία στὴν ἐπιχείρηση καὶ μάλιστα συνεχῶς καὶ συμπεριφορὰ ἰσότητος καὶ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ στὶς κοινωνικὲς του σχέσεις. Στὴν ἐπιχείρηση ἢ ἀναγκαιότης αὐτὴ ἀνέκυψε αὐτομάτως σχεδόν, μὲ τὴν χρῆση τῶν συστημάτων αὐτοματοποιήσεως ὡς βασικοῦ στοιχείου γιὰ τὴν ἀνταγωνιστικότητά τῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς συνεχοῦς καὶ πλήρους ἐνημερώσεως τῶν στελεχῶν τῆς γιὰ τὶς ἐξελίξεις στὴν χώρα καὶ διεθνῶς στοὺς κλάδους καὶ κατ’ ἐπέκταση καὶ στοὺς ἄλλους κλάδους· αὐτὸς ὅμως ὁ ἐργαζόμενος εἶναι πλέον κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ’ τὸν ἐργαζόμενον τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ, ἀπ’ τὸν ἐργάτη τῶν «Μοντέρνων Καιρῶν» τοῦ Σαρλώ. Οἱ σχέσεις του, μὲ τοὺς ἄλλους ἐργάτες καὶ τὸν ἐπιχειρηματία ἀκόμη, εἶναι ἄλλες, διότι ὀφείλονται τὰ κέρδη μόνο σὲ αὐτόν. Τὸ ἀναγνωρίζει ὁ ἐπιχειρηματίας, ἀλλὰ αἰσθάνεται ὅτι ὀδηγεῖται στοὺς περιθώρια, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ διαθέτει πολλὰ περιθώρια ἀντιδράσεως.

Στὶς κοινωνικὲς σχέσεις ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος βαδίζει τὸν δρόμο τοῦ «ἐμμελῶς παίζοντος»³, τοῦ μεγαλοπρεποῦς, διότι φαίνεται ὅτι, «ἔχει τὴν χάρη του» καὶ «τὴν Καλημέρα χάρια», ἀλλὰ τώρα μὲ τὴν εὐρύτερη δυνατὴ κοινωνικὴ ἀποδοχὴ ὅπωςδήποτε ἢ παρουσία του συναντᾷ συνεχῶς μπροστά του τὰ ἐμπόδια τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ αὐτὸς βλέπει καὶ αἰσθάνεται τὶς δυνατότητες ἀμέσου καὶ ζωντανῆς ἐπικοινωνίας του καὶ πιὸ ἀποδοτικῶν σχέσεων στὴν

³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 8, κ.,έ.

οικογένειά του, στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας του καὶ στὸν πολιτικό του περίγυρο. Τὸ κρίσιμο θέμα ὅμως εἶναι ἡ ἀνάγκη γιὰ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος ἀπ' τοὺς πάντες σὲ ὅλο καὶ εὐρύτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς τους· ψηλαφώντας σχεδὸν διαπιστώνουν ὅτι, ὅσα στὴν ἀρχὴ τοὺς φαίνονταν τυχαῖα ἢ ἀποκάλυψη τῆς προσωπικῆς τους εὐφυΐας, δὲν ὀφείλονται τόσο στὴν τύχη, παρὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μαιευτικῆς προσεγγίσεως τῆς νέας τεχνολογίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραδόσεων τῶν λαῶν τους.

«Ποίησίν ἐστὶ τι πολὺ»

Ἡ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος τοῦ ἀτόμου μετατρέπεται, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, στὸν καθοριστικὸ παράγοντα τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς του ζωῆς, ὅπως καὶ τῆς παραγωγικῆς του διαδικασίας· ἡ δημιουργικότης ἀπὸ καθαρὰ συμπληρωματικὴ λειτουργία μερικῶν μόνο ἀνθρώπων στὴν προηγούμενη ἐποχὴ, ὅπως τῶν ἐργαζομένων στὴν ἔρευνα τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς κυρίως καὶ αὐτῶν μόνο ὡς περιστασιακὴ καὶ ἀποσπασματικὴ ἐκδήλωση τῆς ὅλης ἐργασίας τους, καὶ ὀλίγων ἢ ἐλαχίστων στὴν πολιτικὴ ζωὴ, ἀναδεικνύεται στὴ βασικὴ κινητήρια δύναμη τῆς κοινωνίας⁴. Ἡ διείδρυση τοῦ φορητοῦ ὑπολογιστοῦ στὴν ζωὴ ὄλων μας, ἀλλὰ περισσότερο τῆς κινητῆς τηλεφωνίας κάθε μορφῆς, φέρει μαζί της ἄλλη συμπεριφορὰ καὶ νοοτροπία ἄγνωστη παλαιότερα· ὁ ἄνθρωπος ἐπέδειξε ἐκπληκτικὴ ἰκανότητα προσαρμογῆς, κυρίως οἱ μεγαλύτερης ἡλικίας, ἀδιανόητη ἴσως προηγουμένως, διότι οἱ νέοι μεγαλώνουν μὲ τὴν νέα τεχνολογία στὰ χέρια τους ἀπ' τὰ πρῶτα τους βήματα.

Φυσικὰ ἡ προσαρμογὴ δὲν εἶναι ὅμοια σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπ' τὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς τους ρίζες, ἂν καὶ εἶναι νωρὶς ἀκόμη γιὰ τὴν συναγωγὴ τῶν τελικῶν συμπερασμάτων, διότι ὅλα ἔχουν τὸν χαρακτήρα τῆς πειραματικῆς ἐφαρμογῆς· ζεῖ καὶ ἀπολαμβάνει ὁ καθένας μας στὴν καθημερινότητά του τὴν νέα τεχνολογία, μιλάει καὶ βλέπει στὴν ὀθόνη τὸν φοιτητὴ ἐγγονό του στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ κόσμου, ὅταν στὰ νιάτα του ἐπικοινωνοῦσε μόνο μὲ γράμματα, παρακολουθεῖ καὶ ἐνημερώνεται ἀπ' τὴν τηλεόραση καὶ τὸ διαδίκτυο τὴν ἴδια στιγμὴ σχεδὸν μὲ ὅσα διαδραματίζονται σὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμο, ἔχει ἀλλάξει ριζικὰ ἢ δουλειὰ τῆς γυναίκας του στὴν κουζίνα, ἀλλὰ καὶ τῶν παιδιῶν του καὶ τῶν ἐγγονῶν του στὶς ἐργασίες τους. Ἡ ἀναφορὰ στὸν ἡλικιωμένο γίνεται γιὰ δύο λόγους, διότι πάντα ἀπ' τὴν φύση του εἶναι πιὸ δύσκαμπτος στὶς ὅποιες ἀλλαγές, καθὼς εἶναι καὶ ὁ γνήσιος φορέας τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραδόσεων, κυρίως ἡ γιαγιά· σὲ σύγκριση μὲ τὶς προηγούμενες ἐποχὲς ἡ προσαρμογὴ εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλη, ὅταν στὴν ἀρχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἐργάτες ἔσπαζαν τὶς μηχανές, γιὰ νὰ μὴν χάσουν τὴν δουλειὰ τους, ὅπως μὲ τὸ γνωστὸ κίνημα τῶν Νουντιστῶν στὴν βορειοδυτικὴ Ἀγγλία.

⁴ Ὅρα εἰς τὰ «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὸν ἐφησυχασμὸ στὶς διομολογήσεις», σελ. 23, καὶ «Ἡ εὐαίσθησιὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου», εἰσαγωγὴ.

Ἡ εὐκόλη ἀποδοχή τῆς νέας τεχνολογίας ἀπὸ ὅλους καὶ ἡ ἀνάδειξη τῶν νεαρῶν ὡς διδασκάλων στοὺς μεγαλύτερους σπάει τὸ χάσμα τῶν γενεῶν καὶ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπ’ αὐτούς, ἔμφυτης στὸν ἀναπτυγμένο κόσμο περισσότερο, λόγω τῆς παρατεταμένης παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου· ἀργότερα θὰ δοῦμε τὶς ἐπιπτώσεις αὐτές, διότι χρειάζεται ἡ ἐμπειρία κάποιων γενεῶν γιὰ τὴν ἐμπέδωσή τους στὴν νοοτροπία μας. Ὅπωςδήποτε ἡ εἰκονικὴ πραγματικότης τῶν τηλεοπτικῶν μέσων καθίσταται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ νέα μυθολογία τῆς ἐποχῆς μας μὲ παγκόσμια ἀκτινοβολία, καὶ προέλευση στὸν δυτικὸ κόσμο πρωτίστως τὸ *Χόλλυγουντ*, ἂν καὶ τὸ *Μπόλλυγουντ* τῶν *Ἰνδιῶν* δὲν ὑστερεῖ στὴν *Ἀσία*· ἀπευθύνεται στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς μεγάλους καὶ ἀποτελεῖ στὴν πράξη συμπλήρωμα τῆς ἀμερικανικῆς κοσμοκρατορίας, ὡς συνέχεια τοῦ ἀμερικανικοῦ ὄνειρου τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἀπομένει ἡ καταγραφή τῶν ἐπιπτώσεών της. Θὰ γίνῃ κανονικὴ μυθολογία, μὲ ρίζες στοὺς διάφορους λαοὺς ἢ θὰ παραμείνῃ ἀπόηχος τῶν ἡμερῶν μας, ὅπως τὸ μεταπολεμικὸ ἀμερικανικὸ ὄνειρο; Ἰδομεν...

Ἡ διερεύνηση τοῦ φαινομένου βρῖσκεται ἀκόμη στὴν ἱστορικὴ του προσέγγιση, μὲ ἐκκίνησή της τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος τοῦ ἀνθρώπου σὲ κάθε ἐκδήλωσή τῆς ζωῆς του, στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ στὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς του σχέσεις· εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ *creation* στὰ γαλλικὰ καὶ ἀγγλικά. Στὰ ἑλληνικὰ ὅμως ἔχουμε δύο λέξεις, τὴν *ποίησιν* καὶ τὴν *δημιουργίαν*· τί εἶναι ποιήσις; «οἷσθ’ ὅτι ποιήσις ἐστὶ τι πολὺ. ἢ γὰρ τῷ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄν ἰόντι ὄτῳ οὖν αἰτία πᾶσά ἐστι ποιήσις, ὥστε καὶ αἰ ὑπὸ πάσαις ταῖς τέχναις ἐργασίαι ποιήσεις εἰσὶ καὶ οἱ τούτων δημιουργοὶ πάντες ποιηταί»⁵. Ὅτιδήποτε περνᾷ ἀπ’ τὴν ἀνυπαρξία στὴν ὑπαρξὴ δι’ οἵανδήποτε αἰτία εἶναι ποιήσις, ὡς πρὸς τὴν γενικὴ τῆς ἔννοια, διότι ὅλοι γνωρίζουν ὅτι εἶναι κάτι πολὺ γενικὸ ὁ ὀρισμὸς της· ὁπότε καὶ οἱ ἐργασίες ὅλων τῶν τεχνιτῶν, τῶν δημιουργῶν, εἶναι ποιήσεις καὶ ὅσοι τὶς ἐκτελοῦν εἶναι ποιητές· τὴν λέξη *δημιουργός* χρησιμοποιεῖ γιὰ ἐπεξήγηση ἡ *Διοτίμα*. Δὲν ἔχει καμμία σημασία ἡ αἰτία, τὸ ἀποτέλεσμα κρίνεται, ἡ παρουσίαση κάποιου νέου πράγματος ἢ ἀγαθοῦ ἢ ὑπηρεσίας, καλοῦ ἢ κακοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν ὑπῆρχε προηγουμένως. Αὐτὴ εἶναι ἡ γενικὴ ἔννοια τῆς ποιήσεως στὸν *Πλάτωνα*, χωρὶς νὰ ξεχνᾶμε ὅτι στὴν ἐποχὴ του δὲν ὑπῆρχε παραγωγή ἐν σειρᾷ, πού σημαίνει ὅτι στὰ προϊόντα τῆς χειροτεχνίας ἢ τῆς βιοτεχνίας, ὁ τεχνίτης, ἐλεύθερος πολίτης, μέτοικος ἢ δούλος, εἶχε πλήρη

⁵ Πλάτωνος, «Συμπόσιον», 205β, μετάφραση Ἰωάννου Συκουτρῆ, καί, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 84, κ. ἐ. καὶ 189, ἐκδόσεις Φιλόμυθος, Αθήναι, 1993.

ἐπίγνωση τοῦ τελικοῦ προϊόντος καὶ ἀπολάμβανε τὴν χαρὰ τῆς δημιουργίας του· ἄλλωστε στοὺς ἀπολογιστικούς μαρμαρίνους πίνακες γιὰ τὰ ἔξοδα τῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Ἀγορᾶς, ποὺ βρέθηκαν ἀπ' τὴν Ἀμερικανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή καὶ ἐκτίθενται στὴν Στοὰ τοῦ Ἀττάλου, καταγράφεται ὅτι ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι ἔπαιρναν ἀπὸ μία ἀττική δραχμὴ τὴν ἡμέρα, εἴτε ἦταν ἐλεύθεροι πολῖτες εἴτε μέτοικοι εἴτε δοῦλοι· μποροῦσε δὲ νὰ εἶναι ἀρχιτεχνίτης δοῦλος, τεχνίτης μέτοικος καὶ βοηθός τους Ἀθηναῖος πολίτης. Ἀποκτοῦσε τὴν θέση του ὁ δημιουργὸς τεχνίτης ἀναλόγως πρὸς τὴν τέχνη του, πρὸς τὴν εὐρηματικότητα τῆς ἐργασίας του, καὶ γιὰ κανέναν ἄλλο λόγο....

Ἡ γενικὴ ἔννοια τῆς ποιήσεως ἀφορᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτιστικῆς τους καὶ τῆς πολιτικῆς τους καταστάσεως· αὐτὸ καταγράφεται στὸν ὀρισμὸ: «Γνωρίζεις ὅτι ποιήσεις εἶναι κάτι γενικόν· πᾶσα αἰτία μεταβάσεως οἰουδήποτε πράγματος ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν εἰς τὴν ὑπαρξιν εἶναι ποιήσεις, ἐπομένως καὶ αἱ ἐργασίαι αἱ ὑπαγόμεναι εἰς ὅλας τὰς τέχνας εἶναι εἶδη ποιήσεως, καὶ οἱ ἐνεργοῦντες αὐτὰς εἶναι ὅλοι ποιηταί». Ἡ σεπτὴ φιλόσοφος τὰ λέει αὐτὰ πρὸς τὸν Σωκράτη, ὅπως τὰ διηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς τὸ «Συμπόσιον»· τὴν εἶχε διδάσκαλο εἰς τὰ ἐρωτικὰ καὶ εἰς τὰ πολιτικά, ὁ πρῶτος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν στὴν ἐποχὴ του· ἐπιχειρεῖ σαφέστατη τὴν διάκριση ἢ διάσημη ἑταῖρα ἀπ' τὴν Μαντινεία, ἄλλο εἶναι ἢ ποιήσεις στὴν γενικότητά της καὶ σὲ ὅλες τὶς τέχνες, ἢ μετάβαση ἀπ' τὴν ἀνυπραξία στὴν ὑπαρξιν, καὶ ἄλλο ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι εἶναι ἢ δημιουργία, «οἱ τούτων δημιουργοί». Ποιοὶ εἶναι αὐτοί; ὅσοι ἐγκυμονοῦν τὸ νέο μέσα στὴν ψυχὴ τους, αὐτοὶ εἶναι γεννήτορες καὶ ποιητές, διότι ἐπιτρέπουν τὴ γέννηση αὐτοῦ τοῦ νέου, «ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν»: «ὧν δὴ εἰσι καὶ οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐρετικοὶ εἶναι· πολὺ δὲ μεγίστη, ἔφη, καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως ἢ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακοσμήσεις, ἧ δὴ ὄνομά ἐστι σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη»⁶. Τὸ πολιτικὸ ἄλμα τῆς ἐποχῆς της περιγράφει ἢ φιλόσοφος καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν διδασκαλία της ὁ μαθητὴς της· ποιητὲς εἶναι, ὅλοι ὅσοι εἶναι γεννήτορες τοῦ νέου καὶ ἀπ' τοὺς δημιουργοὺς ὅσοι λέγονται ὅτι εἶναι εὐρετικοί· ἀλλὰ πολὺ μεγίστη καὶ καλλίστη, εἶπε, ἀπ' τὴν φρόνηση εἶναι ἢ δημιουργία γιὰ τὴν διαρρύθμιση τῶν ἀναγκῶν τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκισμῶν, καὶ τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα

⁶ Αὐτόθι, 209α, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 43, κ. ἐ.

είναι σωφροσύνη και δικαιοσύνη. Τὸ «ἔφη», ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, διότι δείχνει ὅτι πίστευε στὰ ὅσα ἔλεγα ἢ ἑταίρα ὁ Σωκράτης και ὁ Πλάτων τὸ περιέλαβε στὸν διάλογό του· ἄλλωστε αὐτὲς οἱ λεπτομέρειες προσδίδουν τὴν ἰδιαίτερη καλλιπέεια στοὺς διαλόγους του.

Ὁ Σωκράτης περιγράφει τὴν ἀποστολὴ τοῦ δημιουργοῦ εἰς τὴν πόλιν, αὐτονόητη στὴν ἐποχὴ του, ἀλλὰ ἀπαραίτητη συνεισφορὰ εἰς τὸν διάλογο τοῦ «Συμποσίου»: «Αὐτῶν ἀκριβῶς γεννήτορες εἶναι και οἱ ποιηταὶ ἀνεξαιρέτως και ἀπὸ τοὺς τεχνίτας ὅσοι θεωροῦνται δημιουργικοί. Ἀσυγκρίτως δὲ ἀνωτέρα», εἶπε, «και ὠραιότερα μορφὴ φρονήσεως εἶναι ἢ ἀσχολουμένη μὲ τὴν διαρρῦθμισιν τῶν πόλεων και τῶν σπιτικῶν, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ὡς γνωστόν, εἶναι σωφροσύνη και δικαιοσύνη». Εἶχαν πλήρη συναίσθηση οἱ Ἕλληνας τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ποιήσεως και τῆς δημιουργίας· ἢ πρώτη εἶναι ἢ γενικὴ πράξη μεταβάσεως ἀπ' τὴν ἀνυπαρξία στὴν ὑπαρξὴ· ἢ δεύτερη ὁμως ἀφορᾶ τὸ ἔργο ποὺ παρουσιάζεται εἰς τὴν Ἀγορὰν, εἰς τὸν δῆμον, και κρίνεται ἀπ' τοὺς πολῖτες -ἄλλωστε ἢ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπ' τὴς δῆμος και ἔργον-, και αὐτὸ μετράει περισσότερο, διότι καθορίζεται ἀπ' τὴν ἄσκηση τῆς σωφροσύνης και τῆς δικαιοσύνης.

Ἡ ἀναφορὰ στὴς ἔννοιες σωφροσύνη και δικαιοσύνη εἶναι καθοριστικὴ στὴν ἀνάλυση, διότι ἀποτελοῦν οἱ ἔννοιες αὐτὲς τὴν βάση τῆς θεωρητικῆς προσεγγίσεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας· «Ἔστιν μὲν ἢ ψυχὴ, ὡς φαμέν, εἰς δύο μέρη διηρημένη, εἰς τε τὸ λόγον ἔχον και τὸ ἄλογον. ἐν μὲν δὴ τῷ λόγον ἔχοντι ἐγγίνεται φρόνησις ἀγχίνουα σοφία εὐμάθεια μνήμη και τὰ τοιαῦτα, ἐν δὲ τῷ ἀλόγῳ αὐταὶ αἰ ἀρεταὶ λεγόμεναι, σωφροσύνη δικαιοσύνη ἀνδρεία ὅσαι ἄλλαι τοῦ ἤθους δοκοῦσιν ἐπαινεται εἶναι»⁷. Εἶναι σαφέστατος ὁ Ἀριστοτέλης στὴν ἐπεξήγηση τοῦ ρόλου τῆς σωφροσύνης και τῆς δικαιοσύνης στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου· «ἢ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὅπως λέμε, εἰς τὸ λόγον ἔχον, τὸ ἔλλογον, και εἰς τὸ ἄλογον. Εἰς μὲν τὸ λόγον ἔχον ἐγγίνεται, φυτρώνει, εἶναι μέσα της, ἢ φρόνησις, ἢ ἀγχίνουα, ἢ ἐξυπνάδα, ἢ σοφία, ἢ εὐμάθεια, ἢ μνήμη και τὰ ἀντίστοιχα χαρακτηριστικά, εἰς δὲ τὸ ἄλογον αἰ λεγόμεναι ἀρεταί, ἢ σωφροσύνη, ἢ δικαιοσύνη, ὡς ἔννοια τῆς δικαιοσύνης και καθοριστικὸς παράγων τῆς δημοκρατίας, ἢ ἀνδρεία και ὅσαι ἄλλαι θεωροῦνται ὡς καθοριστικαὶ τοῦ ἤθους». Τὸ λόγον ἔχον ἀφορᾶ τοὺς πάντες, ἐλεύθερους και δούλους, διότι φρόνησις, ἀγχίνουα, σοφία, εὐμάθεια, μνήμη θεωροῦνται ἀριστα

⁷ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Μεγάλαι», Β. Α', κεφ. ε', παρ. 1, (1185β4-8) μετάφραση δική μου, και εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 49, κ. ἔ..

προσόντα και για τὸν δούλο, ὅποτε και γίνεται πιὸ ἔμπιστος και πιὸ ἀπαραίτητος στὸν δεσπότη του κι ἴσως και αὐταρχικὸς ἀπέναντί του... Εἰς δὲ τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς ἐγγίγνονται αἱ κατ' ἐξοχὴν πολιτικαὶ ἀρεταί, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἀνδρεία και ὅσαι ἄλλαι ἀποτελοῦν συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ἤθους τοῦ πολίτου· ἡ σωφροσύνη εἶναι ἡ μετριότης, ἡ σύνεσις και ἀντισταθμίζει τὴν ἀνδρείαν, τὴν τόλμην εἰς τὰς πολιτικὰς ἀποφάσεις, ἐνῶ συμπληρώνει τὴν δικαιοσύνην ὡς ἀπαίτηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς. Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς δικαιοσύνης εἶναι, ὅτι ὡς ἀρχὴ ἐγγίγνεται εἰς τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, ὡς ὁ κύριος παράγων διαμορφώσεως τοῦ ἤθους τῶν πολιτῶν, μαζί με τις ἄλλες πολιτικὲς ἀρετὲς, ἐντιμότης, εὐλικρίνεια, ἐμέλεια, και ὡς ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς, ὡς νομικὸ σύστημα ἀξιῶν, ὑπάγεται εἰς τὸ ἔλλογον μέρος τῆς ψυχῆς, εἰς τὸ λογικόν.

Τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ ἄσκησαν οἱ τρεῖς τέσσερες γενιὲς Ἀθηναίων και Ἑλλήνων τὸν πέμπτο αἰῶνα, με βάση τους τὸν Ὅμηρο, και χάραξαν ἀνεξίτηλα τὴν συνεισφορὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν πορεία τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ. Κάποιες γενιὲς εἶναι ὀρόσημο σὲ πολλοὺς λαοὺς, διότι αὐτὲς καθορίζουν τὴν ἱστορία τους.

Τὴν ἔννοια τῆς δημιουργίας τὴν συνδέει με τις ἀρετὲς τῆς σωφροσύνης, τῆς δικαιοσύνης και τῆς ἀνδρείας και ἀνοίγει τὸ κεφάλαιο τῆς σημασίας των· για τοὺς Ἀθηναίους και τοὺς Ἑλληνας τοῦ πέμπτου αἰῶνος εἶναι οἱ κύριες ἀρετὲς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας. Σήμαινε ὅτι ἡ δημιουργία παρουσιαζόταν εἰς τὴν Ἀγορὰν και ὁ δημιουργὸς τῆς εὐρίσκετο «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων», μεταξὺ τῶν ἄλλων πολιτῶν οἱ ὁποῖοι και ἔκριναν τὸ ἔργο του· δὲν ἐκρίνετο ὅμως μόνο τὸ προῖόν τῆς παραγωγῆς, τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ και ὁ παραγωγὸς ὡς ἐνεργὸς πολίτης τῆς πόλεως· εἶναι γνωστὴ, ἄλλωστε, ἡ διαφορὰ τῶν δύο πολιτισμῶν, ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἀξίας τοῦ ἀγαθοῦ⁸. Στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ ὁ τεχνίτης παραγωγὸς ὡς ἄτομο εἶναι κρυμμένος, ἔστω κι ἂν εἶναι ὁ καλύτερος εὐρετικός, ὁ ἄριστος τεχνίτης με τὰ προῖόντα ἀποδεκτὰ στὴν ἀγορὰ, ἀλλὰ ὁ ἴδιος μένει γνωστὸς στὸν κλειστὸ κύκλο τῆς ἐταιρείας του ἢ και μερικῶν ἀνταγωνιστῶν τῆς· τὸ προῖόν, «τὸ ἐμπόρευμα γίνεται ὁ πολίτης τοῦ κόσμου», κατὰ τὸν Κάρολο Μάρξ, με τὴν σφραγίδα τῆς ἐταιρείας και τὴν προσωπικὴ του ἐξαφάνιση.

⁸ Ὅρα, , Κ. Καστοριάδη, "Les carrefours du labyrinthe", Paris, Seuil, 1978, σελ. 253, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ Ἰδεολογικὰ δεσμά», ἐκδόσεις «Ὀδυσσεύς», Αθήναι, 1982, σελ. 101, και τοῦ ἰδίου, «Ὁ πολίτης και ὁ παραγωγὸς», ἐκδόσεις «Φιλόμυθος», Αθήναι, 1993, σελ. 69-70.

Ἡ ἐστίαση τῆς πρακτικῆς στὴν ποίηση κατὰ τὴν βιομηχανικὴ τεχνικὴ φέρει αὐτοδικαίως μέσα της καὶ τὴν παρακώλυση τῆς ἐκφράσεως τῆς δημιουργίας, ἢ μᾶλλον καλύπτει τὴν ἀδυναμία κατανόησεως τοῦ φαινομένου της ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς πολὺ περισσότερο πλευρᾶς, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει οὔτε ὡς νοητικὴ σύλληψη στὴν σκέψη τῶν ἀνθρώπων της· ὁ τεχνίτης παραγωγὸς παραμένει ἀποκλεισμένος στὸ ἐργοστάσιό του ἢ καὶ μὲ μεταγραφὴ περνάει σὲ ἄλλο ἐργοστάσιο, ἀλλὰ δὲν ἐμφανίζεται στὴν Ἀγορὰ, οὔτε ἔχει σαφῆ γνώση καὶ πολὺ λιγώτερο ἐπίγνωση τοῦ τί συμβαίνει στὴν Ἀγορὰ, πέραν τῆς δικῆς του κλειστῆς ἀγορᾶς τῶν προϊόντων του, ἢ καὶ μερικῶς σὲ αὐτήν· καὶ στὴνσχόλη του ἐπίσης βρίσκεται χειρότερα ἀπομονωμένος καὶ θυμίζει τὸν ἐργάτη τῶν «Μοντέρνων Καιρῶν» τοῦ Σαρλώ. Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας ἀνατρέπει ἄρδην τὴν λογικὴ τῆς βιομηχανικῆς τεχνικῆς καὶ ἐπιβάλλει τὴν ἔξοδο τοῦ παραγωγοῦ καὶ τεχνίτου ἀπ’ τὴν πλατωνικὴ σπηλιά του· ἡ ποίηση στὸν βιομηχανικὸ ἐργάτη γίνεται μέσα στὸ ἐργαστήριό του, καὶ συνήθως χωρὶς τὴν παρουσία τρίτων πέραν τῶν βοηθῶν του, καὶ «περνάει» τὸ προϊόν μὲ τὴν ἀλυσίδα τῆς παραγωγῆς στὴν ἀγορὰ, ἐὰν εἶναι τὸ τελικὸ προϊόν καὶ δὲν εἶναι κάποιο ἐξάρτημα, μὲ «ἄγνωστη» γιὰ τὸν ἴδιο τῆς τελικῆς συναρμολογήσεως. Εἶναι γνωστὰ αὐτὰ καὶ διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς διερευνήσεως ἐπαναλαμβάνονται.

Ὁ ἐπιχειρηματίας, ἀπ’ τὴν πλευρὰ του, γνωρίζει τὰ πάντα γιὰ τὴν παραγωγή καὶ τὴν διάθεση τῶν προϊόντων του καὶ ἔχει τὶς γνωριμίες του καὶ τὶς διασυνδέσεις του μὲ τὴν ἀγορὰ· αὐτὸς τὰ ἐλέγχει ὅλα στὴν λειτουργία τῆς ἐπιχειρήσεώς του καὶ τὰ ἤλεγχε ἀπ’ τὴν ἀνάδυση τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἦταν ὁ κυρίαρχος τοῦ κόσμου ὁ καπιταλιστὴς καὶ βιομήχανος μαζί, ἀνοιγε νέες ἀγορές, ἐμπνεόταν νέους τρόπους παραγωγῆς, ἀνακάλυπτε νέα προϊόντα καὶ τὰ προσέφερε στὸ ἀγοραστικὸ κοινό, διψασμένο γιὰ κατανάλωση, ἄπληστο καὶ παμφάγο ποὺ χαρακτηρίσε κυρίως τὴν μεταπολεμικὴ ἐποχὴ καὶ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος. Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία χρησιμοποιήθηκε ὡς μέσο γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν ἐργασιῶν του καὶ ταυτίσθηκε μὲ τὴν παγκοσμιοποίησιν καὶ τὴν ἀμερικανικὴ ἡγεμονία, μὲ κέντρο τὴν Silicon Valley· ὅσο ὅμως προχωροῦσε ἡ ἐφαρμογὴ της καὶ διευρυνόταν ὁ κύκλος τῶν δυνατοτήτων της, τόσο διαπίστωναν οἱ παραδοσιακοὶ ἐπιχειρηματίες ὅτι κάτι τοὺς ἔλειπε, ὅτι ἔχαναν τὴν δυνατότητα τοῦ ἐλέγχειν τὴν ἐπιχείρησή τους ὅπως πρῶτα, αἰσθάνονταν ὅτι ἔφευγε ἢ ἄμμος κάτω ἀπ’ τὰ πόδια τους.

Ἡ βιομηχανικὴ ἐπιχείρηση εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ἱερατικὴ καὶ ἱεραρχικὴ δομὴ τῆς, ἢ καὶ ἀντιστρόφως ὡς ἐκκίνηση, τὴν ἐσχατολογικὴ τους ἀντίληψη, ὅτι φέρουν τὴν ἀποκαλυπτικὴ ἀλήθεια καὶ ὅτι ἀποτελοῦν τὸ τελευταῖο καὶ ἀνώτερο στάδιο τῆς ἱστορικῆς μας πορείας⁹. ὁ παραγωγὸς ζοῦσε μὲ τὶς ἀντιλήψεις αὐτές, ὅπως καὶ ὁ πολίτης τῆς -ἂν ἦταν τελικὰ πολίτης- ὡς κύριο συστατικὸ τῆς νοοτροπίας τους. Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία ὅμως ἀπαιτεῖ τὴν δημιουργικότητα κι ἀπ' τὸν τελευταῖο ἐργαζόμενος, ἀφοῦ ἡ παραγωγή ἐν σειρᾷ γίνεται μὲ τὴν αὐτοματοποίηση τελειότερα· ὁ ἐργαζόμενος ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν πλήρη καὶ σαφέστατη γνώση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας μέχρι τὸ τελικὸ προϊόν, ἀλλὰ καὶ ἔχει τὴν ἄμεση ἐπίγνωση τῶν συνθηκῶν ἀνταγωνισμοῦ στὴν τοπικὴ καὶ διεθνῆ ἀγορὰ καὶ τῶν δυνατοτήτων ἐμφανίσεως νέων προϊόντων, ἔχει τὴν αἴσθηση ὅτι βρίσκεται «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων». Ἀπ' τὴν θέση του αὐτῆ, δὲν εἶναι μόνο πιὸ ἀποδοτικὸς στὴν δουλειά του καὶ στὴν ἐταιρεία του, ἀλλὰ καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὀφείλει νὰ εἶναι καὶ ἐνεργὸς πολίτης, μὲ ὁμαλές καὶ εὐχάριστες σχέσεις στὴν οἰκογένειά του καὶ παρῶν στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς κοινωνίας του καὶ τῆς χώρας του· ἡ ὅποια διαταραχὴ τους σὲ οἰαδήποτε ἐκδήλωση διακόπτει τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του. Ἀπὸ ἀπλὸ ἐξάρτημα τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ γίνεται τὸ κέντρο τοῦ κόσμου στὸν κλάδο του καὶ στίς ἐξελίξεις στὴν πατρίδα του καὶ κατὰ προέκταση στὴν ὑφήλιο.

Ἡ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του δὲν εἶναι ἀνάγκη μόνο γιὰ τὴν ἐπιχείρηση ἀλλὰ καὶ προσωπικὰ γιὰ τὸν ἴδιο· ἔχει τὴν ἄνεση νὰ δουλεύει καὶ στὸ σπίτι του καὶ νὰ παρακολουθεῖ ἀπ' τὸν ὑπολογιστὴ του ἢ τὸ κινητὸ του τὴν διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τὶς συνθηκὲς τῆς τοπικῆς καὶ διεθνούς ἀγορᾶς, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν ἐξελίξεων. Τὸ πρόβλημα γιὰ τοὺς πιστοὺς τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας εἶναι ἓνα –πέραν ἐκείνου τοῦ κλίματος-, ἡ ἀδυναμία τους ἀφομοιώσεως τῶν νέων συνθηκῶν παραγωγῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς, ἔστω κι ἂν γιὰ τὴν τελευταία οἱ ἐπιπτώσεις τώρα ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται· ὅπωςδήποτε ὅμως στοὺς περισσότερους λαοὺς παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα τῆς κατανοήσεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς δημιουργίας. Ἡ λέξη creation λαμβάνεται ἄλλοτε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ποιήσεως καὶ ἄλλοτε μὲ τὴν ἔννοια τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ χωρὶς τὴν σαφέστατη διάκριση τῶν δύο ἐννοιῶν, πολλὲς φορὲς ἀκόμη καὶ ἀπ' τοὺς γνώστες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας...

⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ.5, κ. ἐ.

Στὸν πολὺ κόσμον, στὸν ἀπλὸ καταναλωτὴ, τὰ πράγματα φαίνονται εὐκολώτερα, καθὼς οἱ θεωρητικὲς προσεγγίσεις δὲν τοὺς ἐνδιαφέρουν, ἢ καθημερινότης τους τοὺς ἀπασχολεῖ· τὰ παιδιὰ μεγαλώνουν μὲ τὰ κινητὰ καὶ τὰ smartfone, οἱ μικροὶ τὰ παίζουν στὰ δάκτυλά τους καὶ οἱ μεγάλοι προσαρμόζονται ἀρκετὰ γρήγορα σὲ ὅλους τοὺς λαούς¹⁰. μία νέα κοινωνία ἀναδύεται, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς τὴν αἴσθησι τοῦ ἐνιαίου χώρου, παρὰ τὴν ὀξύτητα τῶν διαφορῶν τους καὶ τῶν συγκρούσεων πολλές φορές. Ἄλλωστε, ὅπως προαναφέραμε, ἡ ἱστορία ἔχει χαράξει τὴν δική της πορεία· τὸ ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται σὲ ἓνα σημεῖο, στὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀντιδράσεις ἀπ' τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ στὴν τροχοπέδη σὲ ὅλα τῆς τὰ ἐπίπεδα τῶν βαριδίων κάθε μορφῆς τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας. Στὴν καθημερινότητά τους ἀντιδρῶν σχεδὸν τὸ ἴδιο ὅλοι οἱ λαοί, μιᾶνε καὶ οἱ γιαγιάδες στὸ κινητὸ τηλέφωνο, ἔχουν μπροστὰ τους τὸν κόσμο ὁλόκληρο οἱ μεγαλύτεροι, παρακολουθοῦν τὰ νέα ἀπ' τὸ διαδίκτυο, χρησιμοποιοῦν τὸ ἠλεκτρονικὸ ἐμπόριο σὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερο βαθμὸ, δέχονται στὸ σπίτι τους τὸν καταγιισμό τῆς ἠλεκτρονικῆς προπαγάνδας μὲ τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα, χειρότερη κι ἀπ' τὴν πλύση ἐγκεφάλου τῆς τηλεοράσεως.

Ὁ βαθμὸς τῆς διεισδύσεως τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος εἶναι τὸ ζητούμενο, τὰ νέα παιχνίδια, οἱ κινήσεις τῶν διασήμων, πολιτικῶν ἢ μὴ, μὲ σκοπὸ τὴν ἀπομίμησή τους, ἢ προβολὴ ἑνὸς φανταστικοῦ κόσμου, τοῦ χολλυγουντιανοῦ στὴν Δύση, τοῦ Μπολλυγουντιανοῦ στὶς Ἰνδίες καὶ στὶς ἄλλες ἀσιατικὲς χώρες καὶ τοῦ κινεζικοῦ ἐπίσης· ἡ ἐπιρροή της εἶναι δεδομένη, ἀλλὰ ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς της ἀπομένει νὰ καταγραφεῖ. Ἐνας ἄλλος κόσμος βρίσκεται δίπλα στὸν πραγματικὸ μας, μέσα ἀπ' τὸ κινητὸ ἢ τὸ τάμπλετ, τὸν βλέπουμε ὅλοι, τὸν ἔχουμε στὰ χέρια μας, πιὸ κοντὰ κι ἀπ' τὸν κόσμο τῆς τηλεοράσεως· ἐντυπωσιάζει ὅπωςδήποτε, σαγηνεύει, καὶ ἐπηρεάζει τοὺς πάντες, ἀλλὰ εἶναι πολλὰ τὰ ἀλλά. Χαίρεται ὁ παπποῦς καὶ ἡ γιαγιά νὰ τὸν παρακολουθοῦν ἔστω καὶ γιὰ λίγο, ἢ νὰ προμηθεύονται τὰ φάρμακά τους, μὲ ἓνα μήνυμα τοῦ ἐγγονοῦ τους, ἢ ὁ μπαμπᾶς νὰ παραγγέλλει ἀπ' τὸ χωριὸ τὰ ἀνταλλακτικὰ τῶν ἀγροτικῶν μηχανημάτων του ἢ τὰ φυτοφάρμακά του καὶ νὰ μὴν ταλαιπωρεῖται μὲ τὴν μετάβασή του στὴν ἐπαρχιακὴ κωμόπολη· λίγα χρόνια πρὶν οὔτε νὰ φανταστοῦν μποροῦσαν αὐτὸν τὸν νέο κόσμο...

¹⁰ Ὅρα ἀ., σελ. 5.

Απομένουν όμως τὰ ἀλλά· ὁ θεατὴς τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος παραμένει θεατὴς καὶ καταναλωτὴς χωρὶς οὐδεμία ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν διαδικασία· ἐπιλέγει τὸ προϊόν ὅπως ἔκανε καὶ στὴν βιομηχανικὴ κοινωνία μὲ τὴν διαφήμιση· δὲν ἔχει μεγάλη διαφορὰ, παρὰ μόνο τὴν μετάβασή του στὴν ἐπαρχιακὴ πόλη ἢ στὴν κοντινὴ ὑπεραγορὰ, ἀλλὰ πάντα ἀπὸ μειονεκτικὴ θέση, διότι ἄλλη εἶναι ἡ ἄνεση τῆς ἐπιλογῆς μὲ ὅλα τὰ ἀγαθὰ μπροστά σου, γιὰ τὶς γυναικὲς περισσότερο, κι ἄλλη ἡ θέασή τους ἀπ' τὴν ὅποια ὀθόνη. Αἰσθάνεται τὸ ἴδιο δέσμιος ἀπ' τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα, ὅπως κι ἀπ' τὴν διαφήμιση, μὲ μία καθοριστικὴ διαφορὰ, γιὰ τὸν ἴδιο· στὴν βιομηχανικὴ κοινωνία ἡ διαφήμιση τὸν μεταχειριζόταν ὡς προέκταση τῆς μηχανῆς· ὅπως στὸ ἐργοστάσιο ἔκανε τὶς συγκεκριμένους κινήσεις καὶ τίποτε ἄλλο, ἔτσι «ἐπέλεγε» ἢ μᾶλλον ἀκολουθοῦσε τὶς ἄνωθεν ἐντολὰς καὶ στὴν κατανάλωση, χωρὶς καμμία σχεδὸν δυνατότητα ἄλλης ἐπιλογῆς, ἦταν δούλος τοῦ συστήματος καὶ στὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια τῆς ζωῆς του. Μία δυνατότητα εἶχε, τὴν προσχώρησή του πολιτικὰ στὴν μία ἢ στὴν ἄλλη ἰδεολογία.

Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία φέρει καθοριστικὰς ἀλλαγὰς στὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου· ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του ἀπ' τὸν ἐργαζόμενον κάθε μορφῆς, στὸ βαθμὸ πού μπορεῖ, καὶ τὴν προσαρμογὴ του στὸν νέο τρόπο παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, ὄχι μόνο στὶς ἀναπτυγμένους χώρους, ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο στὶς ὑπανάπτυκτες, πολλὰς ἀπ' τὶς ὁποῖες περνοῦν ἀπ' εὐθείας στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν κινητὴ τηλεφωνία, χωρὶς νὰ ἔχουν βιώσει τὴν βιομηχανικὴ· οἱ ἐπιπτώσεις στὶς τελευταῖες εἶναι ἄμεσες στὴν καθημερινότητα τῶν κατοίκων τους, ἀλλὰ ἄγνωστες στὴν πολιτικὴ τους ζωὴ. Στὶς δυτικὲς κοινωνίες, ἡ ἀποκορύφωση τοῦ καταναλωτισμοῦ καὶ τῆς χολλυγουντιανῆς ἀπομιμήσεως, ἡ εἰκονικὴ πραγματικότης, γινόταν π.χ. μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ροκ μουσικῆς κάθε ἀποχρώσεως· τὶς τελευταῖες δεκαετίες μάλιστα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οἱ συναυλίαι σκληροῦ ροκ συνοδεύονταν σχεδὸν παντοῦ ἀπὸ βίαιες ἐκδηλώσεις τῶν θαυμαστῶν του, μετὰ τὸ τέλος τους, καὶ τὴν καταστροφὴ τῶν πάντων γύρω τους. Ἦταν βίαιες ἐκδηλώσεις εἰδικῆς μορφῆς, διότι συνέβαιναν μόνο μετὰ ἀπὸ συναυλίαι σκληροῦ ροκ κι ὄχι ἄλλες, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ διαδικτύου ἀτόνησαν καὶ στὴ συνέχεια χάθηκαν σχεδὸν ἐντελῶς.

Ἡ μελέτη τους δὲν κατέληξε σὲ κάποια συμπεράσματα, στὸ γιὰτὶ συνέβαιναν, τουλάχιστον ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, ἀλλὰ εἶναι γεγονός ὅτι ἡ μουσικὴ τοῦ σκληροῦ ροκ –δὲν ἔχει σημασία ἢ ἐνασχόληση μὲ τὶς διάφορες παραλλαγὰς του- ἐξωθοῦσε

τούς άκροατές του στην βία και μέσω αυτής στην κατάκτηση του κόσμου· τὸ ἴδιο ἐπιχειρήθηκε καὶ μὲ τὴν μουσικὴ τῆς κάρμινά μπουράνα τοῦ Κάρλ Όρφ ἀπ' τὸ χιτλερικό καθεστῶς καὶ τὸν Ἀνδρέα Παπανδρέου καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ στὴν Ἑλλάδα¹¹. δὲν εἶναι τὰ μόνα παραδείγματα, ἀλλὰ περιοριζόμαστε στὰ πιὸ πρόχειρα. Τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ ὅλων στὴν κυρίαρχη ἰδεολογία ἐπέβαλε ἡ κάρμινά μπουράνα, ἐνῶ τὸ ἴδιο ἐπιδίωκε καὶ τὸ σκληρὸ ρόκ στὴν ἀποκορύφωση τοῦ καταναλωτισμοῦ καὶ τῆς ἀμερικανικῆς ἡγεμονίας· γρήγορα ὅμως ἐπῆλθε ὁ ἐκφυλισμὸς τους στὴν πράξη, χρονικὰ τουλάχιστον μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου.

Στὴν ἀπάντηση μᾶς δεσμεύει ἓνα γεγονός, ὅτι ἔχει χάσει μεγάλο μέρος τῆς ἀπηχήσεώς του τὸ σκληρὸ ρόκ καὶ δὲν ἐνθουσιάζει τόσο, ὅσο παλαιότερα, ἢ μᾶλλον δὲν ἐκτραχύνει τὰ πνεύματα πλέον στὸν ἴδιο βαθμὸ· ἡ παρέμβαση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν νεαρῶν μέσα ἀπ' αὐτήν, ὅπως προαναφέραμε, εἶναι ἴσως ὁ κυριώτερος λόγος. Ὁ νέος ψάχνοντας στὸ διαδίκτυο ἀντιλαμβάνεται ὅτι πρέπει νὰ δείξει κάτι δικό του, κάποια ἔστω καὶ ἀπλή ἀναλαμπὴ τῆς προσωπικῆς του παρουσίας, διότι ἔτσι ὁ διάλογος μὲ τοὺς φίλους του γίνεται γονιμότερος· ἀγωνίζεται γι' αὐτὸ καὶ προσπαθεῖ, ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀναζητᾷ, στὸν βαθμὸ ποὺ μπορεῖ, τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του. Ὁ Πλάτων ἴσως βοηθᾷ στὴν ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου, «ἐλευθερίας δὲ καὶ φιλίας ἀληθοῦς τυραννικὴ φύσις ἀεὶ ἄγευστος»¹², λέει καὶ, «ἐν τυραννίδι οὐδὲν ἢ μικρὸν φιλίας», προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης· «ἡ τυραννικὴ φύσις εἶναι ἀεὶ ἄγευστος, πάντοτε δὲν ἔχει γεύση, τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ φιλίας». Αἴρουν αὐτὲς οἱ μεγαλειώδεις στιγμὲς τὴν ὀλοκληρωτικὴ κοσμοθεωρία του. Εἰς τὸν Δάμωνα ἀναφέρεται πάλι, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν μνημονεύει· τὴν διερεύνηση τῆς φιλίας ἐπιχειρεῖ ὁ μαθητὴς του, ἀλλὰ αὐτὸς διατηρεῖ γνησιότερη τὴν παράδοση τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἔστω κι ἂν δὲν τὴν ἔχει γνωρίσει στὴν ἀκμὴ της καὶ θεωρητικὴ μόνο προσέγγιση ἐπιχειρεῖ, ἀλλὰ ἐπιμένει ὅτι, «στὴν τυραννία δὲν ὑπάρχει καθόλου ἢ μόνο ἐλάχιστο ἴχνος φιλίας». Ἐπιζητᾷ ὁ ἐργαζόμενος καὶ περισσότερο ὁ νέος τὴν ἀπεξάρτησή του ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς τυραννικῆς φύσεως καὶ ἐπομένως κι ἀπ' τὴν μουσικὴ της ἔκφραση, μὲ τὴν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φιλίας· τῆς τυραννικῆς φύσεως,

¹¹ Όρα εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν».

¹² Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Θ', 576α, καὶ Ἀριστοτέλους «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Η', κεφ. στ', (1161α33) καὶ εἰς τὰ «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 51, κ., ἐ., «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 36, κ., ἐ. καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 53, κ., ἐ.

υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ο φιλόσοφος, που σημαίνει ότι αναφέρεται στον τυραννικό άνθρωπο και σε καθεστώς και δημοκρατίας, όχι μόνο τυραννίας. Όποιος μετέχει της δημιουργικής έκφρασης της ψηφιακής τεχνολογίας αποβάλλει αυτόματως τα βαρίδια της οποιας ολοκληρωτικής νοστορπίας.

Στην κατάταξη της ψυχής σε τέσσερες βαθμίδες ο Πλάτων, επιχειρεί άλλη μία προσπάθεια αποδεσμεύσεως του απ' την ολοκληρωτική κοσμοθεωρία του· αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στην γνώση της γεωμετρίας και στην άσκηση σε αυτήν των νέων: «διάνοιαν δὲ καλεῖν μοι δοκεῖς τὴν τῶν γεωμετρικῶν τε καὶ τὴν τῶν τοιούτων ἔξιν ἄλλ' οὐ νοῦν, ὡς μεταξὺ τι δόξης τε καὶ νοῦ τὴν διάνοιαν οὔσαν... καὶ μοι ἐπὶ τοῖς τέτταρσι τμήμασι τέτταρα ταῦτα παθήματα ἐν τῇ ψυχῇ γιγνόμενα λαβέ, νόησιν μὲν ἐπὶ τῷ ἀνωτάτῳ, διάνοιαν δὲ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ, τῷ τρίτῳ δὲ πίστιν ἀπόδος καὶ τῷ τελευταίῳ εἰκασίαν»¹³. Μᾶς λέει, δηλαδή, ότι «διάνοια λοιπὸν νομίζω ὅτι ἀποκαλεῖς τίς δυνατότητες νοήσεως πὸν ἔχουν οἱ γεωμετρικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι τεχνικοὶ ἀλλὰ ὄχι νοῦ, ἐπειδὴ ἡ διάνοια εἶναι κάτι μεταξὺ τῆς δοξασίας καὶ τοῦ νοῦ... καὶ γιὰ μένα ἀπ' τὰ τέσσερα αὐτὰ τμήματα κατὰγραψε ὅτι ἡ ψυχὴ τέσσερες ἐνέργειες διαθέτει, τὴν νόησιν μὲν, τὸν νοῦ, στὸ ἀνώτατο, -εἶναι τὸ νοούμενο τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, τὸ noumene- τὴν διάνοια δὲ στὸ δεύτερο, στὸ τρίτο δὲ ἀπόδωσε τὴν πίστη καὶ στὸ τελευταῖο τὴν εἰκασία»· ἡ ὀρολογία στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς στοὺς ὄρους τοῦ Πλάτωνος καὶ μόνο, διότι στὴν δική μας ἀνάλυση, διάνοια, νοῦς καὶ νόησις θεωροῦνται ὡς ἓνα καὶ τὸ αὐτό, ὅπως γίνεται καὶ εἰς τοὺς περισσότερους φιλοσόφους τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, μὲ τὴν διαφορὰ στὴν ἀριθμητικὴ καὶ γεωμετρικὴ ἀναλογία. Ἡ διάνοια, ἡ ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ σκέψη καλλιεργεῖται μὲ τὴν γεωμετρία, κατὰ τὸν Πλάτωνα· ἄλλωστε στὴν εἴσοδο τῆς Ἀκαδημίας εἶχε βάλει τὴν ἐπιγραφή, «μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω», δὲν γινόταν δεκτὸς κανεὶς πὸν δὲν γνώριζε γεωμετρία. Ἦταν δεδομένο στὴν ἀρχαιότητα ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ ἀναλογία ἦταν γιὰ τοὺς πολλοὺς ὡς ἡ ἀπλούστερη, καὶ ἀντιστοιχοῦσε στὸ ἔλλογο μέρος τῆς ψυχῆς, ἡ γεωμετρικὴ ἀντιστοιχοῦσε στοὺς ἐλεύθερους καὶ στὸ ἄλογο μέρος τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀρμονικὴ τοὺς προσέφερε τὸ ἦθος τοῦ ἐναρμονίου γένους τῆς μουσικῆς καὶ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ στὴν καθημερινότητά τους· αἶρει γιὰ ἄλλη μία φορὰ τὴν ολοκληρωτικὴν τοῦ κοσμοθεωρία, ὁ Πλάτων, ἴσως ἄκων, μέσα ἀπ' τὴν ἀναγνώριση τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ αὐτὸ ἐνδιαφέρει.

¹³ Αὐτόθι, «Πολιτεία», 511δε.

Ἡ κατάταξη εἶναι χαρακτηριστική, νοῦς εἶναι ἡ κορυφαία βαθμίδα καὶ ἀντιστοιχεῖ στὴν περιοχὴ τοῦ θεοῦ, τῆς ἰδέας· στὴν διάνοια ἀποδίδει τὴν λειτουργία τῆς σκέψεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς γλώσσης, ἐπομένως τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ πολίτου· στὸ τρίτο τὴν πίστη καὶ τὴν δόξα, ὅπου ὅσοι ἀποδέχονται αὐτὴν δὲν ἔχουν ἄλλες δυνατότητες ἐπιλογῆς, παρὰ τὴν ὑποταγὴ τους στὶς ἄνωθεν ἐντολές· στὴν τέταρτη ὑπάγονται ὅσοι μὲ ἀπλὴ εἰκασία ἀκολουθοῦν τὶς ἴδιες ἐντολές. Ἡ παρουσίαση δὲν εἶναι ἐξαντλητική, ἀλλὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀναφορὰ τοῦ φιλοσόφου, διότι συγκρίνει τὴν γεωμετρία μὲ τὴν διάνοια, τὴν δημιουργικὴ σκέψη, καὶ αὐτὸ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία· ἡ γεωμετρικὴ ἀναλογία ἔχει μεγάλη ὁμοιότητα μᾶλλον μὲ τὶς βάσεις τῆς κυβερνητικῆς καὶ τὴν μέθοδο Simplex...

Εἰς τοὺς «*Νόμους*», ἐπανέρχεται στὴν ἀγωνία του γιὰ τὴν ἐποχὴ του, «*δεδόχθω μὲν δὴ τὸ ἄτοπον τοῦτο, νόμους τὰς ὥδας ἡμῖν γεγονέναι*»¹⁴. «*δεχθήκαμε μὲν λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἄτοπο, οἱ μουσικοὶ ῥυθμοὶ νὰ ἔχουν γίνει νόμοι μας*». Εἰς τὴν «*Πολιτεία*» του ἀναγνωρίζει τὸν ρόλο τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, «*εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὄλω κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησὶν τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι*»¹⁵. Ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ μουσικὴ συμβάλλει καθοριστικὰ στὴν ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, τοῦ ἥθους, τοῦ ἀνθρώπου, διότι, «*κάθε νέο εἶδος μουσικῆς πρέπει νὰ ἀποφεύγεται, ἐπειδὴ ἀπειλεῖται μὲ ἀνατροπὴ τὸ ὅλο πολιτικὸ σύστημα· διότι οὐδαμοῦ ἀλλάζουν οἱ τρόποι τῆς μουσικῆς, χωρὶς τὴν ἀλλαγὴ τῶν θεσμικῶν πολιτικῶν νόμων, ὅπως λέει ὁ Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι*». Τὸ γινώριζαν οἱ τύραννοι καὶ μεθόδευαν τὴν διάδοσιν τῆς καταλλήλου ἀποβλακωτικῆς μουσικῆς, διότι ἔτσι ἀποκτοῦσαν πιστοὺς ὀπαδοὺς, ὅπως τῆς ροκ καὶ τῆς κάρμινά μπουράνα στὶς μέρες μας· ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση ὅμως φέρει ἄλλα ἀποτελέσματα στὸν ἄνθρωπο, διότι πρακτικὰ τὸν μετατρέπει σὲ ἐνεργὸ πολίτη ἀπὸ ἀπλὸ ὀπαδὸ ἢ δοῦλο.

¹⁴ Πλάτωνος, «*Νόμοι*», βιβλ. Ζ', 799ε, μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «*ἀναλύσεις*» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», «*Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος*», σελ. 36, κ., ἐ..

¹⁵ Τοῦ ἰδίου, «*Πολιτεία*», βιβλ. Δ', 424γδ, μετάφραση δική μου, καὶ «*Οἱ μικροὶ βάρβαροι*», σελ. 27, ὁ. ἀ., καὶ *Αὐτόθι*, σελ. 11, κ., ἐ.

«**Ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις**»

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκφράσεως τῆς δημιουργικότητος τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ψηφιακὴν τεχνολογία, σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, ἀναγνωρίζεται πλέον ὡς ὁ κύριος παράγων στὴν ἐποχὴ μας· ἡ ἔκφρασή της γίνεται συνολικὰ στὴν καθημερινότητά μας κι ὄχι μόνο στὴν παραγωγικὴ διαδικασία. Χωρὶς νὰ τὸ αἰσθανόμαστε ὅλοι μας, καὶ κυρίως ὁ ἡλικιωμένος, ἀντιδρούμε διαφορετικὰ στὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματά μας, ἀπὸ ὅπως στὴν προηγούμενη ζωὴ μας, ἀλλὰ ὁ νέος θεωρεῖ τὶς ἀντιδράσεις αὐτὲς ὡς αὐτονόητες καὶ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ζωῆς του· ὡς προέκταση αὐτῶν, ἂν καὶ εἶναι ἀπολύτως ταυτισμένες οἱ ἀντιδράσεις μας, διαπιστώνουμε, ἂν τὸ ψάξουμε κάπως, ὅτι τὸ μυαλό μας σκέπτεται μὲ ἄλλον τρόπο, ὄχι μόνο ἀπ' τὸν ἡλικιωμένο τῆς νεώτερης ἡλικίας μας, ἀλλὰ κι ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας παλαιότερα. Οἱ ἀντιδράσεις τῶν μεγαλυτέρων θεωροῦνται ὡς καλύτερο κριτήριον, διότι ἔχουν ζήσει καὶ ἀνδρωθεῖ στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ στὴν Δύση ἢ στὴν ὑπανάπτουκτη σὶς ἄλλες ἡπείρους καὶ ἀποτελοῦν τὸ κρίσιμο ποσοστὸ γιὰ τὴν ἀξιολόγησή μας· ὡς παράδειγμα ἀναφέρονται, διότι καὶ αὐτοὶ διαπιστώνουν ὅτι σκέπτονται μὲ ἄλλον τρόπο τώρα, μὲ τὴν ψηφιακὴν τεχνολογία, παρὰ προηγουμένως.

Ἡ ἀναζήτησις τῶν λόγων ποῦ ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος σκέπτεται διαφορετικὰ σὲ σύγκριση μὲ τὸν βιομηχανικὸ ἐνδιαφέρει· ὁ τελευταῖος ἐκαλεῖτο νὰ ἀποδείξει τὴν ἰκανότητα προσαρμογῆς του στὴν παραγωγικὴ διαδικασία, καὶ ὅσο πληρέστερη ἦταν αὐτή, τόσο ἀναδεικνυόταν στὴν ἱεραρχία τοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο βαθμὸ ἐπεκτεινόταν ἡ προσαρμογὴ του στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του· ἦταν ὁ καλὸς στυλοβάτης τῆς κοινωνίας, μὲ μοναδικὸ σχεδὸν ὄριο ἐλευθερίας τὴν πολιτικὴν του ἐπιλογὴ μεταξὺ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ιδεολογικῆς ἐκδοχῆς, ἀλλὰ ὄχι πέραν αὐτῶν. Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος, ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά, κρίνεται ἀπ' τὴν ἰκανότητα κριτικῆς καὶ ἀξιολογήσεως τῶν πάντων, στὴν ἐργασία του καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, διότι τότε μόνο ἀποδίδει καλύτερα ἢ σκέψη του, εἶναι πιὸ δημιουργικὸς, ὅπως προαναφέραμε καὶ αὐτὸ ἀπαιτεῖ ἀπ' τὸν ἴδιο ἢ νέα τεχνολογία: «ὁ προγραμματιστὴς στὸν χῶρον τοῦ εἶναι βασιλιάς: εἶναι πραγματικὸς δημιουργός, μπορεῖ νὰ προσομοιώσει καὶ νὰ συνθέσει τὰ πάντα, νὰ τὰ ἀναδημιουργήσει», γράφει ὁ *Stephan Vial*¹⁶. Ἀλλὰ ἐδῶ ἀποδίδει περισσότερο τὴν ἔννοια τοῦ δημιουργοῦ ὡς Θεοῦ, μὲ τὴν νεοπλατωνικὴν καὶ καντιανὴν παράδοσιν καὶ ὀλιγώτερον ὡς δημιουργοῦ ἐνώπιον τῆς Ἀγορᾶς, μὲ τὴν

¹⁶ Stephan Vial, "L'etre et l'ecran", σελ. 158, editions, Puf, Paris, 2016.

κριτική τῶν ἄλλων, τῶν συμπολιτῶν του, εἰς τὸ δημιούργημά του. Ταυτοχρόνως κάνει ἀναφορὰ στὴν ἔννοια τοῦ νοουμένου, *noumene*, τοῦ Κάντ· «τὸ φαινόμενο, εἶναι αὐτὸ τοῦ ὁποίου ἐγὼ δύναμαι νὰ ἐπιβεβαιώσω τὴν ἐμπειρία του μὲ τὴν σκέψη. Τὸ νοούμενο, ἢ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, εἶναι αὐτὸ πὸν βρίσκεται πέραν τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου»¹⁷. Ἡ περιπλάνηση εἰς τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν μᾶς ὀδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς· ἓνα ὅμως ἀποδεικνύει ὁ Γάλλος φιλόσοφος, ὅτι ἡ βασικὴ διαφορὰ τοῦ ψηφιακοῦ ἀπ' τὸν βιομηχανικὸ ἀνθρώπο εἶναι ὅτι, τὸν κύριο ρόλο στὸν πρῶτο διαδραματίζει ἡ σκέψη του, τὸ μυαλό του, διότι τὴν τελειότητα ἐκτελέσεως τῶν ἐργασιῶν τὴν ἔχει ἀναλάβει ἡ τεχνολογία καὶ τὴν διεκπεραιώνει μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια, καλύπτει ἀπὸ πρῖν. Χρησιμοποιεῖ μάλιστα τὸν νεολογισμό *ontophanie*, ὄντοφάνεια στὰ ἑλληνικά, γιὰ τὴν μελέτη τοῦ φαινομένου, *phenomene*, στὰ γαλλικά· ἀντλεῖ τὴν λέξη ὄντοφάνεια, *ontophanie*, ἀπ' τις ἑλληνικές, τὸ βοηθητικὸ ρῆμα, εἰμί, μὲ μετοχή, ὦν, οὔσα, ὄν, τὸ ὄν, τὸ ὑπάρχον στὴν φιλοσοφία, καὶ τὸ ρῆμα φαίνω, φαίνομαι, δείχνω, δείχνομαι, δηλαδή, φαίνεται στὸν νέο ἀνθρώπο τὸ εἶναι του μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνική. Ἔτσι ἀναβιβάζει ὡς κύριο παράγοντα τὸ ὄν, *ontos*, ὄντος στὸ βιβλίο στὴν γενική, καὶ τὸ ρῆμα φαίνομαι, ἀλλὰ καὶ τὸν συγκρίνει μὲ τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητά τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, τὸ *virtuel*.

Ἡ ἀναφορὰ εἶναι ἐπιλεκτική, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἡ ἐξαντλητικὴ διερεύνηση σὲ ἓνα μικρὸ πόνημα· ὁ Stephan Vial, στό, «Τὸ εἶναι καὶ ἡ ὀθόνη», “*L’etre et l’ecran*”, ὅμως ἐπιχειρεῖ βαθειὰ τομὴ στὴν κριτικὴ σκέψη τῶν ἡμερῶν μας, μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ φαίνεσθαι εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγων στὸν ψηφιακὸ ἀνθρώπο. Οἱ ρίζες τοῦ φαίνεσθαι ἀνάγονται, ὅπως τὸ ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ἴδιος, στὴν φαινομενολογία τοῦ Ἐντμοντ Χούσερλ, μὲ τὴν εὐρεῖα ἀπήχηση τῆς φιλοσοφίας του στὸν μεσοπόλεμο καὶ μεταπολεμικά· ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὅμως ἀναγνωρίζει τὸ δοκεῖν, ἀντὶ τοῦ φαίνεσθαι, «τὸ μὲν εἶναι ἀφανὲς μὴ τυχὸν τοῦ δοκεῖν, τὸ δὲ δοκεῖν ἀσθενὲς μὴ τυχὸν τοῦ εἶναι», λέει ὁ Γοργίας ὁ Λεοντῖνος¹⁸. Δηλαδή, μᾶς λέγει ὁ μέγας σοφιστὴς ὅτι, «χωρὶς τὸ δοκεῖν, τὸν λόγον τῆς Ἀγορᾶς, δὲν ὑπάρχει εἶναι, διότι τὸ εἶναι εἶναι ἀφανὲς, ἄγνωστο εἰς τὴν πόλιν, κρυμμένο κάπου, ἐνῶ τὸ δοκεῖν χωρὶς τὸ εἶναι εἶναι ἀσθενές»· τὸ «δοκεῖν» γίνεται ἀκόμη ἀσθενέστερο, ὅταν, μαζὶ μὲ τὴν ἐξάρτησή του ἀπ' τὸ «εἶναι», χάσῃ καὶ τὴν ἐμμέλειά του, τὸν ῥυθμό, τὴν ἀρμονία καὶ τὸ μέτρο τοῦ λόγου του. Ἡ ἐμμέλεια τοῦ

¹⁷ Αὐτόθι, σελ. 105.

¹⁸ Γοργίου, Γοργίου Λεοντίνου, ἀπόσπ. 26, “*Die Fragmente der Vorsokratiker*”, B 26, II 306, 11, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 12, κ. ἐ.

«δοκεῖν», κατὰ τὴν παρουσία του στὴν Ἀγορά, προσδίδει στό ἄτομο τὴν πολιτική του ὑπόσταση καὶ τὴν ἐτοιμότητά του γιὰ συμμετοχὴ στὸν διάλογο, στὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ τοὺς ἄλλους, γιὰ τὸ δημιούργημά του, ἀγαθὸ ἢ ὑπηρεσία, ἢ τὰ πολιτικὰ πράγματα· ἔστι κατακτὰ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ ἀνανεώνει τὶς ρίζες του γιὰ τὴν συνέχιση τῆς δημιουργικότητός του, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐεξίας του γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς παρουσίας του ἀπ’ τοὺς συμπολίτες του.

Ἀπ’ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἐμμονὴ μόνο εἰς τὸ «εἶναι», καὶ χωρὶς τὴν «ἀσθενῆ» σύνδεσή του μὲ τὸ «δοκεῖν», ὀδηγεῖ στὸν μονόσημαντο ἄνθρωπο, τὸν χωρὶς οὐδεμία σχέση μὲ τὴν Ἀγορὰ καὶ τὴν ἰσηγορία, ἀλλὰ ἀπολύτως ἐξαρτημένο ἀπ’ τὴν ἀγορὰ ἢ τὴν ὅποια ἰδεολογία ἢ καὶ ὀλοκληρωτικῆς μορφῆς θρησκείας· τοῦ λείπει ὁ συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος διάλογος τῶν θεῶν μὲ τοὺς «πιστοὺς» τους, ὅπως στὸν ἑλληνικὸ Ὀλυμπο, ὡς κύρια ἔκφραση τῆς ἰδεολογικῆς ἢ θρησκευτικῆς χειραφετήσεώς του· ὁ μονόσημαντος ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει μόνο τὴν πίστη του, στὸ χρῆμα, ὅπως ὁ καπιταλιστής, ἢ σὲ κάποιες «αἰώνιες» ἀξίες, ὅπως οἱ περισσότερες θρησκείες, ἢ ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες, δηλαδὴ ἐπικρατεῖ ἡ συσταλτικὴ ἠθικὴ καὶ νοοτροπία, ἡ ἀποκλειστικὴ προσήλωση σὲ ἓνα ἀντικείμενο ἔξωθεν προσδιορισμένο· ἡ ἰσότιμη σχέση πιστοῦ καὶ θεοῦ, ὅπως τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, ἀπουσιάζει, ὡς γνωστόν, καὶ στὸν βιομηχανικὸ κόσμο, καὶ τὶς ἰδεολογικὲς του ἐκφάνσεις, σχεδὸν παντελῶς.

Μακρὰ ἡ παραδρομὴ καὶ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» μας, ἀλλὰ ἀπαραίτητη γιὰ τὴν διερεύνηση τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου· τὸ δοκεῖν ἐκφράζεται διὰ τοῦ λόγου στὴν Ἀγορὰ καὶ στὸν δῆμο: «Πάντως δῆπου, ἦν δ’ ἐγώ, πρῶτον μὲν τότε ἱκανῶς ἔχεις λέγειν, ὅτι τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστὶν συγκείμενον, λόγου τε καὶ ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ»¹⁹. «πάντως χωρὶς ἀμφιβολία, λέω ἐγώ, ὑπογραμμίζει ὁ Σωκράτης, πρῶτα μὲν αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρεις, ὅτι τὸ μέλος ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη, τὸν λόγο καὶ τὴν ἁρμονία καὶ τὸν ρυθμό». Ὁ Πλάτων μᾶς λέει ὅτι τὸ μέλος ἀποτελεῖται, λοιπόν, ἀπὸ τρία μέρη, τὸν λόγον, τὴν ἁρμονίαν καὶ τὸν ρυθμόν, τὰ τέσσερα αὐτὰ εἶναι ἀρρηκτῶς συνδεδεμένα μεταξύ τους καὶ συνθέτουν ὡς ἐνότητα τὴν παρουσία τοῦ πολίτου εἰς τὴν Ἀγορὰν, ἐπομένως καὶ παρουσιάζουν τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἢ μὴ ἀπ’ τοὺς συμπολίτες του, ὡς ἀμέσου λειτουργίας τοῦ διαλόγου. Λίγο πιὸ κάτω προσθέτει, «τὸν πόδα τῷ τοῦ

¹⁹ Πλάτωνος, «Πολιτεία», 398γ, 400α, (μετάφραση δική μου), καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 11, κ. ἐ.

τοιούτου λόγῳ ἀναγκάζειν ἔπεσθαι καὶ τὸ μέλος, ἀλλὰ μὴ λόγον ποδί τε καὶ μέλει». Ὅταν λέγει πόδα, ἐννοεῖ τὴν ἀρμονία καὶ τὸν ῥυθμὸ πού τηροῦνται μὲ τὸ κτύπημα τοῦ ποδός, ἀλλὰ πάντοτε, «τὸ μέλος, ἢ ἀρμονία καὶ ὁ ῥυθμὸς ἀκολουθοῦν τὸν λόγο καὶ ὄχι ἀντιστρόφως, ὁ λόγος τὰ τρία ἄλλα»· δηλαδή, εἶναι ὁ λόγος ὁ κύριος παράγων στὴν διαμόρφωση τοῦ ἤθους τοῦ ἀνθρώπου καὶ συμπληρώνεται ἢ ἐπίδρασή του μὲ τὸ μέλος, τὴν ἀρμονία καὶ τὸν ῥυθμὸν· μάλιστα προσθέτει, ὅτι «οὐδὲν διαφέρει ὁ ἀδόμενος λόγος ἀπ' τὸν ἀπλὸ λόγο», ἂν καὶ εἶναι πάντοτε δύσκολη ἢ διάκριση τοῦ ἀδομένου ἀπ' τὸν μὴ ἀδόμενο, τὸν προφορικὸ λόγο, στὴν ἐποχὴ του· στὸν τελευταῖο προσδίδει τὴν ἀρμονία τῆς ἢ προσωδία, ἀλλὰ κάθε μορφή λόγου ἦταν τότε προφορικὸς λόγος καὶ ἡ διάκριση γινόταν, ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸ του καὶ τὴν ἀρμονία του, δηλαδή πρὸς τοὺς τρόπους τῆς μουσικῆς.

Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὴν σπηλιά τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλωβισμοῦ του στὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες, στὶς ἀποκαλυπτικὲς ιδεολογίες καὶ στὶς ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες· τὸν ἐγκαθιστᾷ ὅμως κυρίαρχο στὸ κέντρο τοῦ κόσμου, εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων, ἀναγνωρίζοντας ἔτσι τὴν διασταλτικὴ ἠθικὴ· αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος στὴν ἀρχὴ νὰ ἐκφράσει τὴν δημιουργικότητά του, νὰ δείξει τὴν παρουσία του -οἱ μεγαλύτερης ἡλικίας κυρίως, διότι οἱ νέοι τὸ θεωροῦν αὐτὸ ὡς φυσιολογικὴ κατάσταση-, διότι ἀπ' αὐτὴν θὰ κριθεῖ ἡ πολιτικὴ του ὄντοτης, τὸ εἶναι του, κατὰ τὴν δυτικὴ φιλοσοφία, τὸ δοκεῖν του, κατὰ τὴν ἑλληνικὴ. Ὅπως ἴσως ἔχει δίκαιο ὁ Stephan Vial, ὅτι ἡ πρώτη ἐπεξεργασία γίνεται στὸ μυαλό του, στὴν σκέψη του, καὶ ἀποφασίζει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν ἐπιλογή του· δὲν ἐκτελεῖ πλέον τίς τυποποιημένες κινήσεις τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, προσθέτουμε ἐμεῖς· στὸ μυαλό του, στὸν λόγο του, κρίνονται ὅλα, διότι τὸ μυαλό σὲ κάθε λαὸ δουλεύει μὲ τὴν γλῶσσα του, τὸν λόγο τοῦ λαοῦ, διαφορετικὰ δὲν ὑπάρχει οὔτε σκέψη, νοῦς, διάνοια, οὔτε λόγος. Ὅσο πιὸ ἀρμονικὸς εἶναι ὁ λόγος, ὅσο περισσότερες δυνατότητες συνθέσεως προσφέρει ἢ γλῶσσα ἑνὸς λαοῦ, τόσο πιὸ δημιουργικὴ εἶναι ἡ σκέψη του, ἢ διάνοιά του· ἢ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἤθος του ἐπηρεάζονται ἀμέσως ἀπ' τὴν μουσικὴ, «τὸ ἀκουστὸν μόνον ἤθος ἔχει τῶν αἰσθητῶν», λέει ὁ Ψευδοαριστοτέλης²⁰, καὶ προσθέτει, «καὶ γὰρ ἐὰν ἦ ἄνευ λόγου μέλος, ὅμως ἔχει ἤθος». Δηλαδή καὶ ὅταν ἀκοῦμε ἄγριες κραυγὲς θηρίων ἢ ὄξεις θρήνους ἀνθρώπων ἢ τὴν μουσικὴ σκληροῦ ροκ ἀμέσως ἐπηρεάζεται ἢ διάθεσή

²⁰ Ἀριστοτέλους, «Προβλήματα», ιθ', 919b25-27), καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν».

μας και τὸ ἦθος μας, ἐπομένως και ἡ σκέψη μας, ἡ διάνοιά μας. Ἡ ἀνάγνωση στὴν ἀρχαιότητα και στὴν βυζαντινὴ περίοδο, στὴν Φραγκοκρατία και στὴν Τουρκοκρατία, ὅταν ἦταν εὐκολο, γινόταν πάντοτε μεγαλοφώνως, ὥστε νὰ ἀκοῦνε ὅλοι ταυτοχρόνως τὸν λόγο κι ὄχι μόνο νὰ τὸν καταγράφουν στὴν σκέψη τους· ἡ ἄσκηση μὲ τὴν ἀκοὴ τῆς ἐνότητος λόγου, μέλους, ἀρμονίας και ῥυθμοῦ εὐνοεῖ τὸν πολλαπλασιασμό τῆς δημιουργικότητος τοῦ νοῦ, τῆς διανοίας.

Στὴν Ἀγορὰ ἐπιτύγχανε ὁ πολίτης τὴν ἐνότητα, λόγου, μέλους, ἀρμονίας και ῥυθμοῦ, ἀλλὰ και τὴν ἐπιβεβαίωσή της ἀπ' τοὺς συμπολίτες του· ἡ διασταύρωση τοῦ λόγου τῶν πολιτῶν, ὁ διάλογος, ἐπέτρεπε τὴν ἄμεση και καλύτερη ἀξιολόγηση τοῦ λόγου του και τῆς παρουσίας ἐκάστου. Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος καλεῖται ἐπίσης στὴν Ἀγορὰ τοῦ διαδικτύου νὰ διασταυρώσει τὸν λόγο του, τὴν παρουσία του, και νὰ ὑποστῆ τὴν ἀξιολόγησή της· ἡ παρουσίαση τοῦ λόγου του προκαλεῖ τὶς ἀντιδράσεις τῶν ἄλλων, τὴν κριτικὴ τους στὸν δικό του λόγο, ἀλλὰ και τὴν ἀντιπαράθεση τῶν ἐπιχειρημάτων του. Αὐτὴ εἶναι ἡ ψηφιακὴ ἐποχὴ, στὴν ἐξιδανικευμένη μορφή της, παρὰ τὶς πολλὰς και πολυποίκιλες διαφορὰς της κατὰ λαὸ και χώρα. Σὲ αὐτὴ κρινόμαστε ὅλοι και κρίνουμε ταυτοχρόνως τοὺς ἄλλους.

Ἡ σύνθεσις τοῦ προϊόντος τῆς δημιουργίας γίνεται στὸν ἄνθρωπο διὰ τοῦ λόγου του, εἴτε ὡς αἴσθησις, στὴν πρώτη σύλληψή της, καὶ ταυτοχρόνως ὡς νόησις καὶ σκέψις, ἀλλὰ καὶ λόγος, ἂν καὶ τὰ τελευταῖα αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ γίνουν κατανοητὰ κεχωρισμένα· διὰ τῶν αἰσθήσεών μας ἀντιλαμβανόμεσθε τὸν κόσμον καὶ τὰ φαινόμενά του καὶ διὰ τοῦ λόγου μεθερμηνεύουμε τὶς παρατηρήσεις μας σὲ σκέψεις: «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. σημεῖον δ' ἢ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' αὐτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων. οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν ἀλλὰ καὶ μηθὲν μέλλοντες πράττειν τὸ ὄραν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων ὡς εἰπεῖν τῶν ἄλλων»²¹. ἔτσι ἀρχίζουν «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά», ἡ περίφημη πλέον ἔναρξις τῶν μαθημάτων τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου εἰς τὸ Λύκειον εἰς τὴν ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν ὡς τὴν ἐποχὴ του· «ὄλοι οἱ ἄνθρωποι ἀπ' τὴν φύσιν τοὺς ἀναζητοῦν τὴν γνώσιν, τὸ εἰδέναι. καθοριστικὸ σημεῖον εἶναι δὲ ἡ ἐγρήγορησις τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ κατανόησις τῶν παρατηρήσεων, ἡ ἐπιδίωξις τῆς διερευνήσεως τῶν γύρω μας μὲ τὶς αἰσθήσεις, διότι καὶ χωρὶς καμμίας ἀνάγκης ἀναζητοῦμε τὴν διερεύνησίν τοὺς, καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες αἰσθήσεις μὲ τὴν ὄραση· διότι καὶ ὅταν δὲν εἴμασθε διατεθειμένοι νὰ κάνουμε κάτι ἀρεσκόμεθα στὸ νὰ κοιτάζουμε, ἀντὶ ὅποιας ἄλλης νὰ ποῦμε ἐνεργείας». Ἀπ' τὴν φύσιν τοῦ ὁ ἄνθρωπος ψάχνει παντοῦ, ἀπὸ νήπιον δεκατέσσερα ἔχει τὰ μάτια του, καὶ τὸ χαίρονται οἱ γονεῖς του· τὴν ἴδια ἀναζήτησις ἐπιβάλλει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάστασις στὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἐπαναφέρει στὴν ἀρχικὴ του ἐγρήγορησις, αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μεγάλη διαφορὰ μὲ τὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ, μὲ τὴν λογικὴ τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ, ὄχι μόνον στὸ ἐργοστάσιον, ἀλλὰ καὶ στὴν κοινωνίαν καὶ στὴν πολιτικὴν μας ζωὴν ὡς προέκτασις.

Ἡ πρόκλησις τῆς ἐποχῆς μας καταγράφεται πληρέστερα στὴν ἀρχὴ τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», ἀνάκτησις τουλάχιστον τῆς ἐγρηγόρσεως ἀπ' τὸν ἐργαζόμενο, ὥστε νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, αὐτὸς εἶναι ὁ νέος ἄνθρωπος· τὰ τεχνικὰ μέσα τοῦ παρέχουν ὅλες τὶς δυνατότητες, τὸν ἐγκαθιστοῦν καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων, τοῦ προσφέρουν στὰ πόδια του ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη γνώσις καὶ πληροφόρησις στὸν ἐλάχιστον χρόνον, τοῦ διαθέτουν τὰ μέσα γιὰ ἄμεση παρέμβασίν του σὲ αὐτήν, ἀφοῦ ἀποκτήσει τὸν ἀπαραίτητον κύκλον

²¹ Τοῦ ἰδίου, «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά», βιβλ. Α', κεφ. α', παρ. 1, (98.....)

τῆς ψηφιακῆς ὑποδομῆς του, τοῦ ἀνοίγουν ὅλους τοὺς δρόμους γιὰ τὸν διάλογο μὲ τοὺς συμπολίτες του, ὄχι μόνο στὴν χώρα του, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλοκληρο τὸν κόσμο, τοῦ ἐπιτρέπουν καὶ τοῦ ἐπιβάλλουν τὴν στενὴ παρακολούθηση τῆς μητέρας φύσεως, τῆς τόσον ἀδικημένης στὴν ἐποχὴ μας, τοῦ παρέχουν τὴν δυνατότητα τῆς ἐκφράσεως τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς, ἀπαιτοῦν ἀπ' τὸν ἄνθρωπο τὴν αἰσιοδοξία του καὶ τὸ χαμόγελό του. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, ὅπου ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὄχι μόνο ὅτι ἔχουν τὴν ἴδια φύση, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι συμπολίτες του, ἀνεξαρτήτως τῶν μεταξύ των συγκρούσεων, ἐξ αἰτίας κυρίως τῶν θρησκευτικῶν καὶ ιδεολογικῶν διαφορῶν, μὲ τὶς ρίζες τους στὶς προηγούμενες ἐποχές· ταυτοχρόνως ἔχει ἔντονη τὴν αἴσθηση ὅτι ὁ ἀναδυόμενος εἶναι ἓνας ἄλλος κόσμος, σὲ σύγκριση μὲ τὸν σημερινό. Τὰ κοινὰ στοιχεῖα μετροῦν κι ὄχι οἱ διαφορὲς μεταξύ τῶν διαφόρων φυλῶν καὶ πολιτισμῶν.

Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία καθιστᾷ αὐτὰ τὰ κοινὰ στοιχεῖα ἄκρως ἀπαραίτητα στὴν καθημερινότητά μας· ἐπικοινωνοῦμε μὲ τὸν ἐμπορικό μας ἐταῖρο, τὸν πελάτη μας ἢ προμηθευτὴ μας, στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς γῆς καὶ συζητοῦμε μαζί του, ἀλλὰ παρεπιπτόντως καὶ γιὰ ἄλλα θέματα, ἐνῶ ἔχουμε καὶ τὴν εἰκόνα του μπροστά μας. Δὲν εἶναι ὁ ἀπρόσωπος συνεργάτης τῆς γραπτῆς ἀλληλογραφίας, παρὰ ὁ φίλος μας μὲ τὸ μικρὸ του ὄνομα· παράξενο μᾶς φαινόταν στὴν ἀρχή, ἀλλὰ γρήγορα τὸ συνηθίσαμε καὶ προβαίνουμε σὲ φιλοφρονήσεις μεταξύ μας ἢ καὶ ἀνταλλάσσουμε ἐπισκέψεις· δενόμαστε συναισθηματικά, ἔστω κι ἂν εἴμαστε ἀπὸ ἐντελῶς διαφορετικούς πολιτισμούς ἢ θρησκεῖες. Στὴν πράξη δείχνουμε ὅτι ξαναρχίζουμε τὴν ζωὴ μας ἀπ' τὴν ἀρχή, μὲ τὶς αἰσθήσεις μας σὲ ἐγρήγορηση, ὅπως μᾶς περιγράφει ὁ Ἀριστοτέλης· ἀλλάζει ἡ ψυχολογία μας ἀπ' τὰ μικρὰ καὶ καθημερινά· ὁ συνομιλητὴς μας στὶς συναλλαγές μᾶς γίνεται οἰκεῖος καὶ σταδιακὰ φιλικός, αἰσθανόμαστε ὅτι ζοῦμε σὲ ἓναν ἄλλο κοινὸ κόσμο, σὲ μιὰ μικρὴ γειτονιά...

Γιὰ τοὺς νεώτερους αὐτὴ εἶναι ἡ κανονικὴ τους ζωὴ, διότι μεγαλώνουν μὲ τὴν συνεχῆ καὶ ζωντανὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς τρίτους· αὐτὸ τὸ θεωροῦν αὐτονόητο, καὶ εἶναι γι' αὐτούς. Ἀπομένει ἡ καταγραφή τῆς πρακτικῆς τους στὸν χαρακτήρα τους καὶ στὴν νοοτροπία τους, ἀλλὰ αὐτὴ ἀπαιτεῖ χρόνο ἢ μᾶλλον μία τουλάχιστον μὲ δύο γενιές· ὁ ξένος δὲν ὑπάρχει στὴν λογικὴ τους, σταδιακὰ χάνεται ἢ ἔννοιά του μέσα ἀπ' τὴν καθημερινότητά τους. Οἱ ἐπιπτώσεις γίνονται ἄμεσες σὲ δύο ἐπίπεδα· στὸ προσωπικό, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς στάσεώς τους γιὰ τὸν ἄλλον, τὸν ὅποιον τρίτο, μὲ ἄμεση προέκταση τὴν ἄρση σὲ μεγάλο βαθμὸ τῶν παλαιῶν διαφοροποιήσεων,

καὶ στὸ πολιτικό, μὲ τὴν βαθμιαία συναδέλφωσή τους μὲ τοὺς ἄλλους λαούς. Ὅπωςδήποτε ἡ τρομοκρατία δὲν ἐνισχύει τὴν συλλογιστικὴ αὐτὴ, ἀλλὰ ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ βία ὅποιας μορφῆς καὶ κυρίως ἡ ἀπρόσωπη καὶ ὀλοκληρωτικὴ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ στὶς ὀλοκληρωτικὲς ἰδεολογίες, ἀλλὰ καὶ στὶς ἐπιθέσεις τῶν Δυτικῶν κατὰ τῶν ἰσλαμικῶν χωρῶν στὴν πρόσφατη ἱστορία τους, συνέχεια τῶν πολέμων στὶς προηγούμενες ἐποχές· οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἔχουν τὴν ἄνεση καὶ χρησιμοποιοῦν ἄριστα τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, χωρὶς νὰ ἀποδέχονται τὴν ὅποια ἀλλαγὴ στὴν καθημερινότητά τους, ἂν καὶ εἶναι, ὅπως φαίνεται, μικρὴ μειοψηφία στοὺς λαούς τους οἱ τρομοκράτες, δίδουν ὅμως τὸν τόνο. Ἡ σύγκραση αὐτῶν τῶν τάσεων δείχνει τὸν δρόμο τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφοῦ καὶ στὴν Δύση οἱ μεγάλες δυνάμεις διέπονται ἀπ' τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τῆς ἀνωτερότητος τους καὶ τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς τους, τοῦ νὰ σώσουν τὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν δημοκρατία τους στοὺς ἄλλους καθυστερημένους, κατὰ τὴν ἄποψή τους, λαούς.

Σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ἐπιστρέφει στὸν πολίτη τοῦ Ἀριστοτέλους· ἡ ἀναζήτησις τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἀξιοποίησις τῶν παρατηρήσεων τῶν αἰσθήσεων γίνεται, μὲ τὴν ἀέναη ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του, σὲ ἀνώτατο βαθμό· ἡ βασικὴ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ πληρέστερη ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του ἐπιτυγχάνεται, χάρις στὴν πληθώρα τῶν παρατηρήσεων καὶ στὴν ἄνεση τῆς ἀξιολογήσεώς τους. Ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος ὄφειλε ὑπακούειν πλήρως καὶ προσαρμόζεσθαι εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ τῆς ἰδεολογικῆς ἀλήθειας· ὄχι μόνον δὲν εἶχε τὴν ἄνεση τῆς διαφοροποιήσεώς του, σὲ οἰαδήποτε βαθμίδα, ἔστω κι ἂν νόμιζε ὁ ἴδιος ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν καλύτερον, ἀλλὰ οὔτε κἂν γινόταν ἀποδεκτὴ ἡ διαφοροποίησή του, διότι ἀμέσως ἀπεβάλετο εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον. Ὁ διάλογος ἦταν ἀποδεκτὸς μόνον καὶ μόνον γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησις τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τοῦ συστήματος καὶ πάντοτε ἐντὸς αὐτοῦ...

Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ἐπιστρέφοντας στὸν πολίτη τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, μὲ τὴν ἄμεση ἀξιοποίηση ὅλων τῶν αἰσθήσεων του, ἀνακτᾷ τὴν χαμένη φύση του καὶ ἔτσι ἔχει τὴν ἄνεση τῆς ἐκφράσεως τῆς δημιουργικότητός του, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι προῖον τῆς συνθέσεως τῶν παρατηρήσεων του. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐστιάζεται πλέον στὴν συλλογὴ καὶ ταξινόμηση τῶν παρατηρήσεων, μέσῳ τοῦ διαδικτύου κυρίως γιὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν παγκόσμιον πᾶν περίγυρό του, γιὰ ὅλα τὰ θέματα, οἰκονομικά, πολιτικά, κοινωνικά, οἰκολογικά, καὶ στὴν ἀξιολόγησή τους στὸ μυαλό του, στὴν σκέψη του. Κάπως ἔτσι τὸ παρουσιάζει ὁ Στεφάν Βιάλ, παραθέτοντας τὴν φράση τοῦ *Paul Mathias*, ἀπ' τὸ ἔργο του, "*Qu'est-ce que l'internet?*", «οἱ ψηφιακὲς ροὲς δὲν εἶναι ἀπλᾶ καὶ μόνο μέσα στὸν κόσμον, αὐτὲς εἶναι ὁ κόσμος»²². μέσα ἀπ' τὴν ἀξιολόγησή τους θὰ προκύψει ἡ σύνθεση τῶν ἀναζητήσεων του, τὸ προῖον τῆς δημιουργίας του, καὶ ἀμέσως μετὰ θὰ γίνῃ ἡ παρουσίασή του στὴν παγκόσμια Ἀγορά· ὡς διαδικασία δημιουργικῆς ἐκφράσεως ἢ παρουσίαση γίνεταί πρῶτα στὴν πολιτικὴ Ἀγορὰ καὶ μετὰ στὴν οἰκονομικὴ ἀγορὰ. Οἱ ψηφιακὲς ροὲς εἶναι ὁ κόσμος, αὐτὲς δοκιμάζονται καὶ αὐτὲς κρίνονται στὴν Ἀγορὰ, ὁπότε μέσα ἀπ' τὴν ἀξιολόγησή τους μετατρέπονται στὸν πραγματικὸν μας κόσμον. Ἐνα εἶναι τὸ κριτήριό του, ἢ καλῆτερη σύνθεση τῶν παρατηρήσεων, διότι καὶ οἱ ἄλλοι πολλοὶ ἐπιχειροῦν τὴν ἴδια ἀξιολόγηση καὶ παρουσιάζουν στὴν συνέχεια στὴν Ἀγορὰ τίς σκέψεις τους, τὰ ἀγαθὰ τους. Ἐτσι γίνεταί τὸ διαδίκτυο ὁ πραγματικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος παρεμβαίνει καὶ ρυθμίζει τὴν Ἀγορὰ, ὅπως ἢ δημιουργία τοῦ τεχνίτου καὶ ὁ λόγος τοῦ πολίτου. Ἐκτὸς Ἀγορᾶς παραμένει νοούμενον.

Ἡ σύνθεση γίνεταί ἀρχικὰ στὸ μυαλό τοῦ ἐργαζομένου, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ καθοριστικὴ διαφορὰ του μὲ τὸν βιομηχανικὸν ἐργάτη, ὁ ὁποῖος ὄφειλε ἔχειν τὸ μυαλό του στὴν παρακολούθηση τῆς ἀλυσίδος τῆς παραγωγῆς καὶ μόνο· ἢ ἴδια ἢ διαδικασία τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐπέβαλε νὰ εἶναι μονοσήμαντος, μία μόνο σκέψη εἶχε, τὴν παρακολούθηση τῆς παραγωγῆς τῶν ἐξαρτημάτων καὶ τίποτε ἄλλο, ἢ ὅποια ἄλλη σκέψη ἀναδυόταν ἀκόμη, ἔστω καὶ τυχαῖα, τοῦ ἀποσποῦσε τὴν προσοχὴ καὶ τὸν ἔθετε αὐτομάτως ἐκτὸς παραγωγῆς καὶ κοινωνίας κατὰ προέκταση. Ἡ σύνθεση στὸν ψηφιακὸν ἄνθρωπον γίνεταί μὲ τὴν σκέψη του, εἶναι ἢ συλλογιστικὴ διαδικασία, καὶ κατανοεῖται ἀπ' τὸν ἴδιον στὸ μυαλό του μὲ τὸν λόγον

²² Stephan Vial, ὁ., ἀ., σελ. 194

του, με την γλώσσα του· όσο περισσότερες δυνατότητες συνθέσεως έχει ο λόγος του, ή γλώσσα του, τόσο πιο δημιουργική είναι ή σκέψη του και τόσο ταχύτερη ή επεξεργασία των δεδομένων στο μυαλό του. Ο Στεφάν Βιάλ θέτει το πρόβλημα της καθοριστικής διαφορᾶς τοῦ ψηφιακοῦ ἀπ’ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο· ὁ τρόπος τῆς σκέψεώς τους εἶναι διαφορετικός, στὸν βιομηχανικὸ ἐπιβάλλεται ὁ ὑποτακτικὸς λόγος, ἢ πιστὴ τήρηση τῶν ἄνωθεν κανόνων στὴν παραγωγή και στὴν κοινωνία και κατὰ προέκταση στὴν πολιτικὴ ζωὴ· ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχε τὴν ἄνεση ἐπιλογῆς μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων, καπιταλιστικοῦ και κομμουνιστικοῦ, με τὴν ἴδια αὐστηρὴ ἀπαίτηση γιὰ ὑπακοή στοὺς κανόνες τους, και ἀκολουθεῖ ὑποχρεωτικὰ τὴν συσταλτικὴ λογική. Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ἀπαιτεῖται και προϋποτίθεται ἔχειν τὴν ἰκανότητα κριτικῆς και ἀξιολογήσεως τῶν δεδομένων, σὲ προσωπικὸ, ἐπιχειρησιακὸ και κοινωνικὸ ἐπίπεδο, διαφορετικὰ ἐκπίπτει στὸν προηγούμενο ἄνθρωπο, ὑποτακτικὸ και μονοσήμαντο, ἢ μονοδιάστατο· μέσα ὅμως ἀπ’ τὴν ἀξιολόγηση τῶν παρατηρήσεων και τὴν σύνθεση τῶν συμπερασμάτων ἀναδύεται ἡ ἄλλη φύσις του, ὁ δημιουργικὸς και αὐτόνομος πολίτης, ἐντελῶς διάφορος ἀπ’ τὸν βιομηχανικὸ και χωρὶς καμμία σχεδὸν ἐπαφή μεταξὺ τους, ἀκολουθεῖ τὴν διασταλτικὴ λογική. Εἶναι οἱ δύο τους σὰν τὶς ἀσύμβατες εὐθεῖες τῆς γεωμετρίας.

Τὸ κρίσιμο σημεῖο γιὰ τὸν ψηφιακὸ ἄνθρωπο εἶναι ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ μυαλοῦ του, τῆς σκέψεώς του, διότι αὐτὸ ἀξιολογεῖ και κρίνει τὶς ἐξωτερικὲς παραστάσεις, δὲν τὶς ἀποδέχεται ὡς «ἐπιταγὴ» ἀνωτέρας δυνάμεως, ὡς ἄνωθεν ἐντολή· τὴν ἀπάντηση, ὡς φιλοσοφικὴ διερεύνηση, μᾶς τὴν δίδει πάλι ὁ Ἀριστοτέλης, «λείπεται δὴ πρακτικὴ τις τοῦ λόγον ἔχοντος (τούτου δὲ τὸ μὲν ὡς ἐπιπειθὲς λόγῳ, τὸ δ’ ὡς ἔχον και διανοούμενον)· διτῶς δὲ και ταύτης λεγομένης τὴν κατ’ ἐνέργειαν θετέον· κυριώτερον γὰρ αὕτη δοκεῖ λέγεσθαι. Εἰ δὴ ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου, τὸ δ’ αὐτὸ φαμεν ἔργον εἶναι τῷ γένει τοῦδε και τοῦδε σπουδαίου (ὡσπερ κιθαρικοῦ και σπουδαίου κιθαρικοῦ, και ἀπλῶς δὴ τοῦτ’ ἐπὶ πάντων) προστιθεμένης τῆς κατ’ ἀρετὴν ὑπεροχῆς πρὸς τὸ ἔργον (κιθαρικοῦ μὲν γὰρ τὸ κιθαρίζειν, σπουδαίου δὲ τὸ εὖ)· εἰ δὴ οὕτως, ἀνθρώπῳ δὲ τίθεμεν ἔργον ζωὴν τινα, ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέργειαν και πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου δ’ ἀνδρὸς εὖ ταῦτα και καλῶς, ἕκαστον δ’ εὖ κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν

ἀποτελείται.»²³. Ἔχει ἀναφερθεῖ προηγουμένως στήν θρηπτική καὶ αὐξητική ιδιότητα ὄλων τῶν ὀργανισμῶν, φυτικῶν καὶ ζωικῶν, καὶ προσθέτει τὴν αἰσθητική, κοινὴ παντὶ ζῶῳ, τὴν αἴσθηση τοῦ περιβάλλοντός του καὶ τῶν ἀναγκῶν του. «Ἀλλὰ ἀφήνεται καὶ κάποια πρακτικὴ ιδιότητα τοῦ λόγον ἔχοντος, τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, (αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἢ πρακτικὴ ἀσκεῖται, τὸ μὲν ὡς ἐπιπειθὲς λόγῳ, ὡς ὑπάκουος στὸν λόγο, στήν λογική, τὸ δ' ὡς ἔχοντα δικόν του λόγον καὶ διανοούμενον, συλλογιζόμενο, κρίνοντα)· αὐτὲς οἱ δύο λειτουργίες τοῦ λόγον ἐκφράζονται μὲ κάποιες ἐνέργειες· διότι αὐτὴ ἢ πρακτικὴ θεωρεῖται ὡς ἡ κυρία ἐνέργεια. ἐὰν λοιπὸν τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐνέργεια τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν λόγον του ἢ ὄχι χωρὶς τὸν λόγο του, τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἔργο στήν κατηγορία τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σπουδαίου ἀνθρώπου (ὅπως τοῦ ἀπλοῦ κιθαριστοῦ καὶ τοῦ σπουδαίου κιθαριστοῦ, καὶ γενικὰ τοῦτο ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς πράξεις), ἐπειδὴ προστίθεται ἢ κατ' ἀρετὴν ὑπεροχὴ στὸ ἔργο τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου (διότι τὸ ἔργο τοῦ κιθαριστοῦ εἶναι τὸ νὰ παίζει κιθάρα, τοῦ δὲ σπουδαίου κιθαριστοῦ καλὴ κιθάρα)· ἐὰν δηλαδὴ εἶναι ἔτσι, τότε ἀναγνωρίζουμε στὸν ἄνθρωπο κάποιο ἔργο στήν ζωὴ του, αὐτὴ δὲ εἶναι ἐνέργεια τῆς ψυχῆς καὶ πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου δ' ἀνδρὸς εἶναι καλὰ αὐτὰ καὶ καλῶς πραχθέντα, ἀπ' τὸν καθένα δὲ τὸ εὖ, τὸ καλό, ὀρίζεται ἀπ' τὴν οἰκεία του ἔννοια τῆς ἀρετῆς». Δηλαδή, μᾶς λέει ὁ φιλόσοφος ὅτι ὁ φύσει δοῦλος θεωρεῖ ἀρετὴ τὸ ἐπιπειθὲς στὸν λόγο τοῦ ἄλλου, ἢ ὁ πιστὸς στήν ἀποκαλυπτικὴ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ, ἢ στήν ἰδεολογικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ ἀλήθειά του.

Θεωροῦσαν δεδομένο ὅτι ἡ ἀλλαγὴ στήν σημασία τῶν λέξεων συνοδευόταν ἢ καὶ προϋπέθετε τὴν ἔκπτωση τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς προσφῆδίας τῆς γλώσσης, ὅπως τὸ καταγράφει καὶ ὁ Πλάτων: «καὶ μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὑβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις, καὶ τίνες τοῖς ἐναντίοις λειπτέον ῥυθμούς... Ἀλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμόν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἴπερ ῥυθμός γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὥσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις»²⁴. γιὰ τὸ ἦθος τῶν φρουρῶν τῆς πολιτείας του ἐνδιαφέρεται ὁ φιλόσοφος, ἔχων σαφέστατη ἐπίγνωση ὅτι

²³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 11, κ. ἐ., καὶ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Α, κεφ. ζ', παρ. 13, 14-15, (1098α4-6, 13-16), μετάφραση δική μου, καὶ Πλάτωνος, «Πολιτεία», 400β.

²⁴ Πλάτωνος, ὁ. ἀ., 400β, 400δ, καὶ εἰς τὰ «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 13, κ. ἐ., καὶ «Καθαρώτατον ἥλιο ἐπρομηνοῦσε..», σελ. 28, κ. ἐ.

παρουσιάζει ένα πλήρες ολοκληρωτικό καθεστώς, μόνο που το ονομάζει πεφωτισμένη βασιλεία, αλλά μάθαμε ότι απέβη ή πραγματεία του ή καλύτερη για τον ολοκληρωτισμό στην παγκόσμια ιστορία.

Λέει, λοιπόν, «μαζί με τον Δάμωνα θα συσκεφθούμε, ποιοί είναι οι τείνοντες προς συμπεριφορά ανελευθερίας και ύβρεως ή μανίας και άλλης κακίας ρυθμοί, και ποιοί αφήνονται για την αντίθετη, την ελεύθερη πολιτική πρακτική... Αλλά το εύρυθμο τότε και το άρρυθμο, το μὲν πρῶτο εἶναι ὅμοιο με την ωραία λέξη, την αρμονική, το δὲ δεύτερο με την αντίθετη, ὅπως και το εὐάρμοστο και τὸ ἀνάρμοστο, ἔτσι ἀκριβῶς και με τὸν ρυθμὸ και τὴν ἀρμονία στὸν λόγο, ὅπως προαναφέραμε, ἀλλὰ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ ὁ λόγος αὐτά, τὸν ρυθμὸ και τὴν ἀρμονία». Λέξεις, εἶναι ῥῆσις, ἰδίωμα γλώσσας, φωνή, χαρακτήρ, κατὰ τὸ λεξικό, ἢ μοναδική φωνή σημαντική τινος πράγματος. Ὁ Ἀριστοτέλης συνεχίζει λέγων, ὅτι τὸ ἔχον και διανοούμενον ὀρίζεται ἀπ' τὴν οἰκείαν ἀρετὴ τῆς κοινωνίας, ἀπ' τὸ ἦθος και τὴν νοσοτροπία τῶν πολιτῶν της, «ἐκαστον δ' εὖ κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἀποτελεῖται»· στοὺς διάφορους λαοὺς και πολιτισμοὺς κατανοεῖται διαφορετικὰ ἢ ἀρετὴ, ὅπως στίς αὐταρχικὲς κοινωνίες θεωρεῖται ἀρετὴ ἢ ὑπακοή στὸν δεσπότη, στίς μονοθεϊστικὲς θρησκείες, ἐπίσης ἢ τήρησις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, στίς ολοκληρωτικὲς ἰδεολογίες, ὅπως τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος, ἢ πλήρης προσαρμογὴ στίς ἀρχές του, εἶναι «τὸ ἐπιπειθὲς λόγῳ». Ἡ τομὴ γίνεται με τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση και τὴν ἀπαίτησή της διὰ τὸ «ὡς ἔχον και διανοούμενον» εἰς ὅλους· ἐπομένως ἐπιβάλλει και προϋποθέτει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, «τοῦ σπουδαίου δ' ἀνδρὸς εὖ ταῦτα και καλῶς», δηλαδή τῆς ἀρετῆς τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, με τὴν νοσοτροπία τῆς αὐτονομίας του και τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ του μέσα του ὡς πεποίθησή του και πρὸς τὴν κοινωνία ὡς μέλος της. Οἱ λειτουργίες αὐτὲς εἶναι ἐνιαῖες, με προέκτασή τους τὴν ἀντίστοιχη στὴν ἐπιχείρησι· ὡς ἐνιαία ἔκφρασι παρουσιάζονται στίς διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς μας και εἶναι ἀδύνατη ἢ κατάρτησή τους και ἢ μερικὴ ἐφαρμογὴ τους, διότι τότε ὀδηγεῖται στὴν ἀποσπασματικὴ και περιστασιακὴ ἔκφρασι τῆς δημιουργικότητός του και πολὺ εὐκόλα στὴν ἀπώλειά της.

Στὴν διάνοια, στὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται ἢ ἀξιολόγησι και ἢ σύνθεσι τῶν παραστάσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου του, τοπικοῦ και παγκοσμίου· ἢ διάνοια ὅμως, ἢ σκέψις του, λειτουργεῖ κατὰ τὸν λόγο του και τὴν γλώσσα του, με τὴν ὁποία ἀποκτᾶται ἢ γνώσι τῶν πραγμάτων και μεταφέρεται αὐτὴ πρὸς τοὺς τρίτους· ἢ κατανόησι τῶν τριῶν αὐτῶν λειτουργοῶν εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ με τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, σὲ σχέση με τὴν βιομηχανικὴ. Διάνοια, λόγος και γλώσσα

είναι ένα και τὸ αὐτό, ὑπογραμμίζει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τὸ ἔργο του, «Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων», τὴν φιλοσοφία τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας: «οὐκ ἔστι δὲ διαφορὰ τῶν λόγων ἣν λέγουσιν οἱ τινες, τὸ εἶναι τοὺς μὲν πρὸς τοῦνομα λόγους, ἑτέρους δὲ πρὸς τὴν διάνοιαν· ἄτοπον γὰρ τὸ ὑπολαμβάνειν ἄλλους μὲν εἶναι πρὸς τοῦνομα λόγους, ἑτέρους δὲ πρὸς τὴν διάνοιαν, ἀλλ' οὐ τοὺς αὐτούς»²⁵.

Ἀντικείμενο τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων εἶναι ἡ μελέτη τῆς διανοίας, τοῦ λόγου σὲ κατηγορίες πέραν τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ· ἀναγνωρίζεται πλέον τώρα στὴν δυτικὴ φιλοσοφία ὅτι ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο τὴν ἀνάγκη μελέτης τῆς λειτουργίας τῆς σκέψεως, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Paul Mathias καὶ Stephan Vial. Ὁ Σταγειρίτης μᾶς λέει, ὅτι, «δὲν ὑπάρχει δὲ διαφορὰ, ὅπως λένε μερικοὶ - ἐννοώντας τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ εἶναι μακρὰ ἡ παραδρομὴ τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ τοῦ θέματος-, ὅτι ἄλλοι εἶναι οἱ λόγοι στὴν χρῆση τοῦ ὀνόματος καὶ ἄλλοι δὲ στὴν χρῆση τῆς διανοίας, τῆς σκέψεως· διότι εἶναι ἄτοπο τὸ νὰ παραδέχεται κανεὶς ὅτι ἄλλοι εἶναι οἱ λόγοι στὴν γλῶσσα, καὶ ἄλλοι στὴν σκέψη καὶ ὄχι οἱ ἴδιοι»· ὄνομα στὴν ἀρχαιότητα ἀποκαλοῦσαν τὴν γλῶσσα ποὺ λέμε σήμερα. Καθοριστικὴ ἡ ἐπισήμανση γιὰ τὴν σύγχρονη φιλοσοφία...

Ἡ ἐνότις διανοίας, λόγου καὶ γλώσσης ἀσκειῖται συνέχεια μὲ τὴν χρῆση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ δὲν ἀπαιτεῖται ἡ θεωρητικὴ τῆς κατανόηση γι' αὐτό· ἄλλωστε ἡ θεωρητικὴ ἐπεξεργασία ἔρχεται πάντα ὡς παρατήρηση καὶ μελέτη τῆς πραγματικότητος ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ὄχι ὡς προφητεία, ἐκτὸς κι ἂν εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ ὀρθὸς λόγος, ἡ ἰδεολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ὅποτε δὲν ὑπάγεται στοὺς σοφιστικοὺς ἐλέγχους, ἔρχεται στὴν σκέψη ἄνωθεν καὶ γίνεται αὐτομάτως πιστευτὸς ὡς Ἰερός λόγος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς μέσα ἀπ' τὴν αἰσθήσεις περνάει, ἀπ' τὴν γλῶσσα, μὲ τὴν ἀνάγνωσή του, ἢ τὴν ἀκοή του, στὴν σκέψη, ὅπου μὲ τὸν λόγο του γίνεται ἀποδεκτὸς καὶ μετατρέπεται σὲ ἐπιταγὴ ἀπολύτου ὑπακοῆς ἀπ' τὸν πιστό, μὲ τὴν παραλλαγὴς τῆς στὴν διάφορες θρησκείες ἢ ἰδεολογίες, ἢ ἀπορρίπτεται, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση.

²⁵ Ἀριστοτέλους, «Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων», κεφ. ι', (177...) καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴν μουσικὴν τὴν γραμματικὴν», σελ. 20, κ. ἐ., καὶ «Ἡ εὐαίσθησις τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν», σελ. 11, κ. ἐ.

«Λυπηροῖς μὲν τοῖς θεάτροις...»

Στὴν ἱστορία ἔχει παρατηρηθεῖ πολλές φορές ἡ ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας καὶ τοῦ ἥθους τοῦ ἀνθρώπου, μὲ σημαντικότερη ἐκείνη τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος, κατὰ τὴν μετάβασή του ἀπ' τὸν ἐνεργὸ πολίτη στὸν ἀπράγμονα καὶ στὸν ἀχρεῖο²⁶. τότε οἱ διαφορὲς δὲν ἦταν καὶ τόσο μεγάλες καὶ χρειάσθηκαν τρεῖς τέσσερες γενιὲς ἀνθρώπων, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τοὺς ἀτέρμονες πολέμους τῶν ἐπιγόνων, γιὰ τὴν ἐξάχνωση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς· ὁ ἀχρεῖος ἐπιβλήθηκε πλήρως μὲ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση καὶ συμπληρώθηκε μὲ τὸν κυνικὸ κυρίαρχο πλέον. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς μᾶς δίδει τὴν πληρέστερη περιγραφὴ τοῦ κυνικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν «Ἀντιοχικόν» του ἢ «Μισοπάγων»· περιγράφει τοὺς Ἀντιοχεῖς, στὴν ἰσότημη μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια μεγάλη ἑλληνικὴ πόλη τῆς Ἀνατολῆς, μὲ ἀμύθητο πλοῦτο, ἀλλὰ καὶ μὲ περισσὴ τὴν ἐξαχρείωση τῶν κατοίκων της. «*Αἴσχιον γὰρ εἶναι δοκεῖ νῦν μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως· ἀλλ' οὐ μὴν ἀφέξομαι διὰ τοῦτο τῆς ἐμοὶ δυνατῆς ἐκ μουσῶν ἐπικουρίας*»²⁷.

Οἱ Ἀντιοχεῖς ἦταν χειρότεροι καὶ ἀπὸ ἀναίσθητοι, ἦταν ἀχρεῖοι καὶ κυνικοί, δουλικότατοι στὴν νοοτροπία καὶ Ἀρειανιστὲς οἱ περισσότεροι, οἱ ὅποιοι εἶχαν προσχωρήσει στὴν νέα θρησκεία γιὰ τὴν συμμετοχὴ τους στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας· θὰ ἦταν μακρὰ ἡ περιπλάνηση στὴν ἀνάλυση τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ ἓνα ἐνδιαφέρει, τὸ ἥθος τοῦ μεγάλου ἡγέτου: «*διότι πιστεύεται ὅτι εἶναι ἐντροπιαστικὸν τῶρα τὸ νὰ ἀσχολεῖται κανεὶς μὲ τὴν μουσικὴν, ἐνῶ πάλαι ποτὲ ἐθεωρεῖτο ὁ ἄδικος πλουτισμός· ἀλλὰ ἐγὼ δὲν θὰ ἀπέχω διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τῆς ἐκ μέρους μου δυνατῆς ἐπικουρίας ἐκ τῶν μουσῶν*». Καὶ παρέμεινε ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ «*ἐλευθερίας καὶ φιλίας ἀληθοῦς ἐγκρατῆς...*» Συνεχίζει δὲ ἀμέσως μετὰ, «*ἐθεασάμην τοι καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βαρβάρους ἄγρια μέλη λέξει πεποιημένα παραπλησίᾳ τοῖς κρωγμοῖς τῶν τραχὺ βωόντων ὀρνίθων ἄδοντας καὶ εὐφραινόμενους ἐπὶ τοῖς μέλεσιν*»²⁸. Ἐννοεῖ ὁ πρῶτος τῶν Νεοελλήνων, ὅτι οἱ Ἀντιοχεῖς ἔχουν τὴν ἴδια πολιτικὴ πρακτικὴ μὲ

²⁶ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 5, κ.έ., καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ.4, κ.έ.

²⁷ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Ἀντιοχικὸς ἢ μισοπάγων», 337βγ, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 37, κ., ἐ.

²⁸ Αὐτόθι, 337γ-338α, μετάφραση δική μου, καὶ ἄ., σελ. 17, 20, κ., ἐ., καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 31, κ. ἐ., «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν».

τούς βαρβάρους Γερμανούς τῆς ἐποχῆς του: «ἔχω παρατηρήσει κάποτε καὶ στοὺς ὑπὲρ τὸν Ρῆνο βαρβάρους νὰ τραγουδοῦν ἄγριους ῥυθμούς, σὲ λέξεις παραπλήσιες μὲ τούς κρωγμούς τῶν τραχὺ βοῶντων ὀρνίθων καὶ νὰ εὐχαριστιοῦνται ἀπ’ τὴν μελωδία». Καὶ προσθέτει, «εἶναι γὰρ οἶμαι συμβαίνει τοῖς φαύλοις τὴν μουσικὴν λυπηροῖς μὲν τοῖς θεάτροις, σφίσι δ’ αὐτοῖς ἡδίστοις». Δηλαδή, «διότι αὐτὸ νομίζω συμβαίνει στοὺς φαύλους στὴν μουσικὴ ἀξιολύπητοι μὲν στὰ θεάτρα, ἀλλὰ εὐχαριστημένοι μὲ τὸν ἑαυτό τους»· δὲν διέφεραν σὲ τίποτε οἱ ὑπὲρ τὸν Ρῆνον βάρβαροι ἀπὸ τούς κυνικούς καὶ χάνους τῆς Ἀντιοχείας, ὅπως καὶ ἀπὸ τούς διατεθρομμένους²⁹ τὰ ὦτα, συνέχεια εἶναι τῶν ἀπραγμόνων καὶ ἀχρείων ἢ τῶν χαννοπρώκτων τοῦ Ἀριστοφάνους, μὲ τὴν μετεξέλιξή τους σὲ κυνικούς καὶ κεκλασμένους τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν εἶναι ἴδιοι σχεδὸν στὴν νοοτροπία μὲ τούς φανατικούς τῆς κάρμινά μπουράνα καὶ τοῦ σκληροῦ ροκ τῶν περασμένων δεκαετιῶν καὶ τούς λάτρεις τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος τῶν ἡμερῶν μας, μὲ τὰ διάφορα ἠλεκτρονικὰ παιχνίδια νὰ τοὺς κυριεύουν· ἓνα εἶναι τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους, ἡ πλήρης ἐξάρτησή τους ἀπ’ τὴν ἄνωθεν παροτρύνσεις καὶ ἡ μιμητικὴ συμπεριφορὰ τους σὲ ὅλα· αὐτοὶ δὲν ἔχουν δική τους γνώμη, ὅπως δὲν εἶχε καὶ ὁ ἐργάτης τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ ἢ οἱ ἀγματολλάδες καὶ οἱ φανατικοὶ τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καὶ τῶν ὀλοκληρωτικῶν ιδεολογιῶν. Ἀπ’ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀδυνατοῦν, ὄχι μόνον νὰ ἐνσωματωθοῦν στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν δημιουργικὰ τὰ προϊόντα της, ἀλλὰ καὶ οὔτε ἀπλῶς νὰ κατανοήσουν τὴν λειτουργικότητά της· εἶναι γνήσιοι καταναλωτὲς τῶν ἐφαρμογῶν της καὶ πιστοὶ ὀπαδοὶ τῶν κέντρων ἐκπομπῆς τῶν παιχνιδιῶν ἢ ἄλλης μορφῆς συστημάτων τοῦ διαδικτύου, ἢ τῶν θρησκειῶν τους. Στὴν πράξη συνεχίζουν τὴν ἴδια ζωὴ, μὲ τὴν ἴδια νοοτροπία, ὅπως καὶ στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ· τὸ κινητὸ, τὸ σμάρτφον, τὸ τάμπλετ εἶναι ἀπλᾶ καταναλωτικὰ ἐργαλεῖα, ὄχι γιὰ σκέψη καὶ πολὺ περισσότερο γιὰ βαθύτερη ἀνάλυση τῶν προβλημάτων τους, ἀλλὰ γιὰ ὑπακοὴ καὶ κατανάλωση.

Ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὴν στάση ζωῆς τῶν δύο ἀνθρώπων, ἡ μίμηση καὶ ἡ δουλικότητα εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος, τῆς συστατικῆς ἠθικῆς, ἡ ἀναζήτησις καὶ ἡ διερεύνησις τῶν ἐρεθισμάτων ἀπ’ τὴν παραστάσεις τοῦ διαδικτύου διέπουν τὴν ζωὴ τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου, τῆς διασταλτικῆς ἠθικῆς. Ἡ διαφορὰ ἀντιλήψεως μεταξὺ τῶν δύο

²⁹ Ὅρα, κατωτέρω, σελ. 42.

ἀνθρώπων εἶναι χάος ἀπροσμέτρητον, ὄχι μόνο μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν καὶ πολιτισμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν ἰδίων τῶν λαῶν· οἱ Ἀντιοχεῖς, γιὰ νὰ μείνουμε στὸ παράδειγμα τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος, πίστευαν ὅτι εἶναι Ἕλληνες, καὶ μάλιστα ὀργάνωναν καὶ Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες κάθε τέσσερα ἔτη, ἀλλὰ παρέμειναν φαῦλοι τὴν μουσικὴν· ἀποδέχθηκαν τὴν χριστιανικὴ θρησκεία, ἀλλὰ στὴν πλειοψηφία τους ὡς Ἀρειανιστὲς καὶ κεκλασμένοι τὸ ἦθος, ὅπως τοὺς ἀποκάλεσε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος³⁰, ἦταν ἡ ἀποκορύφωση τοῦ κυνισμοῦ καὶ αὐτὸ ἐνόχλησε περισσότερο τὸν νεαρὸ καὶ ἐλεύθερο στὸ πνεῦμα αὐτοκράτορα.

Τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου καὶ τῆς κριτικῆς σκέψεως δὲν ὑπῆρχε πουθενὰ στὴν μεγάλη πολιτεία τῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Λιβανίου καὶ μερικῶν μαθητῶν του· ἀκριβῶς τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ σήμερα μὲ τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα, ἂν καὶ δείχνει ὅτι ἴσως εἶναι παροδικὸ τὸ φαινόμενο καὶ δὲν λαμβάνει τὴν μορφή τῆς ὑστερίας· τὰ ἀπόνερα εἶναι μᾶλλον τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀναζήτησις καὶ ἡ ἄσκηση τοῦ ἠθους τοῦ ἐλευθέρου πολίτου εἶναι πανίσχυρη στὶς μέρες μας καὶ περισσότερο στὴν νεολαία σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς πολιτισμοὺς τους· μὲ τὸ ἐλεύθερο ἦθος κατακτᾶται καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἡ παρουσία του στὴν Ἀγορά, εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων, ὡς ἐνεργοῦ πολίτου στὸν διάλογο γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς κοινωνίας του καὶ τοῦ κόσμου· ἡ συμμετοχὴ στὸν διάλογο καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ τοὺς ἄλλους, τοὺς ἀνταγωνιστὲς στὰ ἐμπορικὰ προβλήματα, ἢ τοὺς συμπολίτες στὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ, τοῦ ἐνισχύει τὴν κριτικὴ του σκέψη καὶ τὴν δημιουργικότητά του, ἀλλὰ καὶ τοῦ δίδει ἄλλον ἀέρα στὴν δουλειά του στὴν ἐπιχείρησις καὶ στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του.

Ἡ προσαρμογὴ τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου στὴν Ἀγορά του εἶναι μᾶλλον τὸ πιὸ δύσκολο βῆμα τῆς ζωῆς του, ὄχι τόσο γιὰ τοὺς νεαροὺς, διότι αὐτοὶ μεγαλώνουν μὲ τὸ διαδίκτυο καὶ τὰ προϊόντα του, ὅσο περισσότερο γιὰ τοὺς μεγαλύτερους· ἀπ' τὴν ἀποβλάκωση τῆς τηλεοράσεως καὶ τῶν πρώτων εἰκόνων τοῦ διαδικτύου περνᾶνε στὴν ἀνάγκη γιὰ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν καθημερινότητά τους κι ὄχι μόνο στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας τους, ἢ ὁποία δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴν προηγούμενη. Τὰ ἐγγόνια τους τοὺς προσφέρουν τὶς συμβουλές τους καὶ τὴν βοήθειά τους γιὰ ἓνα σωρὸ πρακτικὰ προβλήματα τῆς καθημερινότητός τους³¹· αὐτὰ αἰσθάνονται

³⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ». σελ. 10, κ. ἐ., καὶ Πατριάρχου Ἀθνασίου, «Κατὰ Ἀρειανιστῶν», Α', παρ. α'.

³¹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 2, κ.ἐ.

ὑπερήφανα, διότι προσφέρουν τόσα πολλά στὸν παπποῦ καὶ στὴν γιαγιά, ὅπως καὶ στὴν μαμὰ καὶ στὸν μπαμπᾶ, καὶ αἴρουν μέσα τους, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ καταλαβαίνουν, τὴν αἴσθησι τῆς ἐξαρτήσεως, λόγω τῆς παρατεταμένης παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὄταν μεγαλώσουν τὰ παιδιά αὐτὰ καὶ σπάσουν ὅλους τοὺς ἰδεολογικοὺς δεσμοὺς μὲ τὸ βιομηχανικὸ σύστημα, θὰ ἀντιληφθοῦν καλύτερα τὸ ποιὸς εἶναι ὁ ψηφιακὸς κόσμος· ὅπωςδῆποτε εἶναι πολὺ νωρὶς ἀκόμη γιὰ συμπεράσματα, διότι δὲν ἔχουν ἐπηρεάσει οὔτε μία γενιὰ οἱ ἐξελίξεις αὐτές. Ἄλλωστε ἔχουν ζωὴ μόνο μία δύο δεκαετίες καὶ αὐτὴ δοκιμαστικά, διότι βαρύνει σημαντικὰ πάνω τους ἡ προπαγάνδα τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος.

Ὁ καθοριστικὸς παράγων γιὰ τοὺς νέους παραμένει ἕνας, ἡ παρουσία τους εἰς τὴν Ἀγορὰ καὶ εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων· ἡ αἴσθησι αὐτὴ σὲ πολλοὺς λαοὺς δὲν ὑπάρχει οὔτε στὶς παραδόσεις τους καὶ δύσκολα πολὺ ἐκφράζεται στὴν γλῶσσα τους. Ἐπομένως εἶναι κάτι τὸ νέο, ὄχι τόσο γιὰ τὰ παιδιά, ὅσο γιὰ τὴν ἐνσωμάτωσι ὅλων στὴν ἄλλης μορφῆς κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ· ὅταν ἔχουν ζήσει πολλές γενιές κλεισμένοι στὸ σπῆτι τους, ὅπου κατέφευγαν μετὰ τὴν ἐξαντλητικὴ καὶ ἐξουθενωτικὴ δουλειὰ τους στὴν βιομηχανικὴ παραγωγή, ἐνῶ ἀδυνατοῦσαν καὶ νὰ παίξουν μὲ τὰ μικρὰ τους καὶ πολὺ περισσότερο νὰ τὰ προσφέρουν ζεστασιὰ καὶ θαλπωρὴ, τοὺς φαίνεται ἐντελῶς ξένη ἡ συμμετοχὴ στὶς διαδικασίες τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς· δείχνουν σὰν νὰ μὴν τό πιστεύουν ὅτι γίνονται αὐτὰ τὰ πράγματα, ὅτι ὑπάρχει καὶ διαφορετικὴ ζωὴ ἀπὸ ἐκείνη πού οἱ ἴδιοι καὶ πολλὲς γενιές τῶν προγόνων τους εἶχαν βιώσει. Αὐτὰ ἔχουν τὴν σημασία τῶν κοινωνικῶν παρατηρήσεων μόνο κι ὄχι τῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῶν μεγαλυτέρων στὴν ψηφιακὴ κοινωνία· οἱ ἡλικιωμένοι κρίνονται σὲ ἕνα καὶ μόνο, στὴν παρότρυνση, πέραν τῆς ἀνοχῆς, καὶ στὴν ἐνίσχυσι τῶν παιδιῶν τους καὶ τῶν ἐγγονῶν τους στὴν νέα ἀντίληψι ζωῆς. Ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία ὅλων μας δείχνει ὅτι εἶναι ἐλάχιστες ἢ ἀνύπαρκτες μᾶλλον οἱ ἀντιρρήσεις τους πρὸς τοὺς νεώτερους· τὸ ἀντίθετο μάλιστα, ἡ ἐνθάρρυνσι καὶ οἱ παροτρύνσεις μεταφέρονται πρὸς τοὺς ἀπογόνους τους κι ὅσο περισσότερο ἐνισχύονται οἱ παροτρύνσεις αὐτές, τόσο ταχύτερα ἔρχονται οἱ ἀλλαγές στὴν κοινωνία.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐλευθέρου ἠθους τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου στήν Ἀγορά συνοδεύεται ἀπ' τὸν διάλογο καὶ τὴν ἐποικοδομητικὴ κριτικὴ στὶς συνομιλίες του μὲ τοὺς ἄλλους, τοὺς ὅποιους ἄλλους στήν χώρα του καὶ στὸ ἐξωτερικό· οἱ ἀναζητήσεις του ἀπαιτοῦν ἡρεμία καὶ πνευματικὴ διαύγεια γιὰ τὴν ἔκφραση τοῦ λόγου του. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος βρίσκεται σὲ φάση διαρκοῦς ἀναζητήσεως καὶ προβληματισμοῦ, ὄχι μόνο γιὰ τὰ προϊόντα του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα πολιτικὰ ἢ κοινωνικὰ θέματα· ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος πιστεύει σταδιακὰ βῆμα βῆμα ὅτι δὲν φέρει τὴν ἀποκαλυπτικὴ ἀλήθεια τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καὶ τῶν ιδεολογιῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἀναζητᾷ λύσεις καὶ προτάσεις, ἀπέναντι στὶς δικές του, τὸν διάλογο ἐπιδιώκει καὶ τὸν ἀσκεῖ στήν καθημερινότητά του, διαφορετικὰ ἐκπίπτει στὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο καὶ στὸν χρήστη τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας. Στὸν βαθμὸ πού ἀνθίσταται ὅλο καὶ πιὸ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐκάστης χώρας στήν εἰσβολὴ καὶ ἐπιβολὴ τῶν μεθόδων εἰκονικῆς πραγματικότητας –καὶ εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἀντοχὴ τοῦ ἀπλοῦ κόσμου σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἀντίστοιχα φαινόμενα τῆς προηγούμενης μεταπολεμικῆς ἐποχῆς, τοῦ ρόκ καὶ τῶν ἄλλων ἀντιστοίχων ρυθμῶν, εἶναι ἐντυπωσιακῆ-, ἀλλάζει καὶ ἡ κοινωνία μας.

Ἡ ἀγορά, γιὰ ὅσους συμμετεῖχαν σὲ αὐτὴν στήν βιομηχανικὴ παραγωγή, μετατρέπεται σὲ Ἀγορά καὶ ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ἀνακτᾷ τὴν εὐαισθησία του, ἀκόμη καὶ σὲ λαοὺς πού ἦταν ἄγνωστη στήν παράδοσή τους ἡ Ἀγορά ὡς χώρος πολιτικοῦ διαλόγου· πολλοὶ προσφεύγουν στήν «δυνατὴ ἐκ μουσῶν ἐπικουρία», ἔστω κι ἂν δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν βαρύτητα καὶ τὴν σημασία τῆς μουσικῆς στήν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητας. Τὸ κέντρο βάρους τῆς ἀσχολίας τους βρίσκεται στὸ μυαλό τους, στὸ πῶς δουλεύει καὶ ἀξιολογεῖ ὅλες τὶς πληροφορίες πού τὸ πλημμυρίζουν ἀπ' τὸ διαδίκτυο· εἶναι ὑποχρεωμένοι ἔχειν κριτικὴ στάση ἀπέναντί τους, γιὰ τὴν καλύτερη ἀξιολόγησή τους καὶ τὴν σύνθεση, ὡς νέας δημιουργίας, τῆς δικῆς τους προτάσεως. Αὐτὴ κρίνεται στήν Ἀγορὰ ἀπ' τοὺς συνομιλητές τους, ἀλλὰ ἔχει σχηματισθεῖ προηγουμένως στὸ μυαλό τους, μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ λόγου τους καὶ ἔχει ἐκφρασθεῖ πρὸς τοὺς ἄλλους μὲ τὴν γλῶσσα τους· μετὰ τὰ πρῶτα βήματα τῶν δημιουργιῶν τους ἀποκτοῦν τὴν αἴσθηση τῆς συνεχείας των καὶ τῆς προσαρμογῆς τῆς ζωῆς τους στὶς νέες συνθήκες, μὲ ἄλλο ἠθος, ἂν ἦταν πρὶν συνηθισμένοι στήν ὁμοιομορφία καὶ στήν τυποποίηση τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς καὶ παραγωγῆς. Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς ἱκανότητας γιὰ δημιουργία εἶναι τὸ

κριτήριο τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου· ἐὰν τὴν ἐξασφαλίσει, τότε χειραφετεῖται πλήρως ἀπ’ τὴν προηγούμενη λογικὴ καὶ ἀποκτᾶ τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου. Αὐτὸ φαίνεται στὸν λόγο του, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρμονικὸς καὶ ἀπαλὸς στὸν τόνο, χωρὶς ἀκρότητες καὶ ἐκρηκτικὲς ἀποχρώσεις στὴν διάρθρωσή του, ἄλλωστε ἡ ἔνταση τοῦ λόγου περνάει λιγώτερο μέσῳ τοῦ διαδικτύου, ἀκόμη καὶ στὸν διάλογο μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων συνομιλητῶν· στὴν καθημερινότητά του, «ἔχει τὴν χάριν του», κι αὐτὸ καταγράφεται στὸν περίγυρό του καὶ ἐμμέσως καὶ στὴν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς ἄλλους στὸ διαδίκτυο.

Ἡ ἀλλαγὴ στὸ ἦθος του σημαίνει ὅτι ἀποκτᾶ ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς, ἄλλη νοοτροπία καὶ ἄλλον τρόπο ἀντιδράσεως στὴν καθημερινότητά του· τὸ βλέμμα του γίνεται διερευνητικὸ καὶ ἔξυπνο, οἱ κινήσεις του πιὸ ἀρμονικὲς καὶ εὐχάριστες στοὺς ἄλλους. Ὅπωςδήποτε ἡ περιγραφή αὐτὴ πλησιάζει ἀρκετὰ στὴν μορφή τῆς ἐξιδανικεύσεως, ἀλλὰ μόνο ἔτσι προσεγγίζουμε καλύτερα τὶς ἀλλαγές τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν ζωὴ μας, ἐπειδὴ αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως· ἡ αἴσθησις τῆς δημιουργίας καλύπτει ὅλες τὶς πτυχές τῆς καθημερινότητός μας, διότι διαφορετικὰ γίνεται ἡ ἔκφρασις τῆς περιστασιακῆ καὶ ἀποσπασματικῆ, ὅποτε δὲν ἀλλάζει καθόλου τὸ ἦθος μας· μᾶλλον ἐνισχύει ἡ τελευταία τὶς ἀποπνικτικὲς πιέσεις στὴν ζωὴ μας, μέσα ἀπ’ τὴν τυποποιημένη λειτουργικότητά της στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας μας καὶ μὲ τὴν μονοσήμαντη λογικὴ της κυρίαρχη. Ἡ εὐαισθησία τῆς δημιουργίας εἶναι εὐάλωτη σὲ πολλὰς ἀκρότητες, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἡδονικοὺς λόγους: «εὐάλωτον γὰρ ὑφ’ ἡδονῆς λόγων τὸ μὴ ἀναίσθητον», λέει ὁ γνωστός μας Γοργίας³². Δηλαδή, ἀπ’ τὴν φύση του ὁ μὴ ἀναίσθητος ἄνθρωπος εἶναι εὐάλωτος στὴν ἡδονὴ τῶν λόγων· τὸ «μὴ ἀναίσθητον», δηλαδή ἡ ἐλαχίστη πολιτικὴ εὐαισθησία, εἶναι τὸ καθοριστικὸ κριτήριον· εἶναι ἀπαραίτητη λοιπὸν ἡ προσέγγισις τῆς πολιτικῆς εὐαισθησίας, σὲ ἀναφορὰ πάντα μὲ τὸν ἡδυσμένο λόγο τῆς τραγωδίας. Ποιὸς εἶναι ἀναίσθητος; ὁ ἀπράγμων σὲ πολλὰς ἐκφράσεις του, διότι ὁ καλύτερος χαρακτηρισμὸς του εἶναι ὁ «μὴ εὐαίσθητος», καὶ ὁ ἀχρεῖος σὲ ὅλες τὶς πράξεις του, μὲ προέκτασή του τὸν κυνικόν· ὁ ἀναίσθητος δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸν ἡδυσμένο λόγο καὶ πολὺ περισσότερο δὲν τὸν ἐκφράζει, τὸν ἐνοχλεῖ μάλιστα ὅταν τὸν ἀκούει.

³² Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 7, κ. ἐ.

«Ὁ πλησίον καὶ ὁ γείτων»

Ὁ ἐγκλεισμός τοῦ ἐργάτου στὸ ἐργοστάσιό του σήμαινε τὴν ἀφιέρωση τῆς προσοχῆς του ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν παραγωγή ἐν σειρᾷ, χωρὶς καμμία ἄλλη κίνηση, ἀλλὰ οὔτε κἂν σκέψη πέραν αὐτῆς· προσαρμοζόταν καὶ ἡ ὑπόλοιπη ζωὴ του στὴν κοινωνία ἀναγκαστικὰ στὶς συνθήκες αὐτές, ὅπως καὶ οἱ πολιτικές του ἐπιλογές, μὲ τὴν ἔνταξή του στὴν μία ἢ στὴν ἄλλη ἰδεολογία, εἶχαν τὴν ἴδια μορφή. Ἀκόμη καὶ οἱ ἐρευνητές καὶ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν παρουσίαση νέων προϊόντων ἢ νέων μεθόδων παραγωγῆς καὶ διαθέσεώς των διείποντο ἀπ' τὴν μυστικότητα τῆς ἐργασίας τους· ὁ φόβος μὴν τὸ μάθει ὁ ἄλλος ἢ κυρίως ὁ ἀντίπαλος ἦταν κυρίαρχος στὴν ζωὴ τους, ἐνῶ καὶ ἡ βιομηχανικὴ κατασκοπία, ὅπως καὶ ἡ κρατικὴ, ἀνθοῦσε. Ὁ ἐρευνητής δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐπαφή μὲ ἄλλους ἢ νὰ κοινοποιεῖ τὶς δημιουργίες του καὶ ἔμοιαζε, ὅπως προαναφέραμε μὲ τὸν ἄνθρωπο τῆς σπηλιᾶς τοῦ Πλάτωνος³³, δὲν εἶχε σχέση μὲ τὴν Ἀγορὰ κι ἐνιωθε ἀρεκτὰ ἄσχημα, ὅταν βρισκόταν μὲ πολλούς, ἀκόμη καὶ τῆς δικῆς του δουλειᾶς. Ὅχι μόνο δὲν ἐπιδίωκε νὰ εἶναι εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ οὔτε κἂν γνώριζε τὸ τί σημαίνει αὐτό...

Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος, σὲ ἄλλο μῆκος κύματος πρὸς τὸν βιομηχανικό, ὄχι μόνο γνωρίζει τὴν Ἀγορὰ, ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τὴν δουλειά του, ἔστω καὶ ὑποτυπωδῶς, ἂν δὲν βρῆσκει εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων· αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπλὴ διαφορὰ στὸν τρόπο ἐργασίας τῶν δύο ἀνθρώπων, παρὰ ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς. Ἐπανάληψις εἶναι αὐτὰ μᾶλλον ἀλλὰ χρήσιμα διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐποχῆς μας· ἡ εἰρωνικὴ παρατήρηση τῆς ἐμμελοῦς καὶ χαριέσσης *Θράττης* θεραπαινίδος πρὸς τὸν *Θαλῆ* τὸν *Μιλήσιον*, ὅταν αὐτὸς ἕνα βράδυ παρατηρῶντας τὰ ἄστρα στὸν οὐρανὸ ἔπεσε σὲ μία λακουῖβα, ὅτι «τὰ μὲν ἐν οὐρανῶ προθυμοῖτο εἰδέναί, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν»³⁴, ἀποδίδει τὴν νοοτροπία τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Συνήθισε, διότι ἔτσι διαπαιδαγωγήθηκε, νὰ βλέπει μακρὰ στὸ μέλλον, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ τὸ τί γίνεται μπροστὰ στὰ πόδια του, ὅπως σαρκαστικὰ τοῦ λέει ἡ ἐμμελῆς θεραπαινίς, ὅτι, «ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν οὐρανὸ εἶναι πρόθυμος νὰ τὰ γνωρίσει, ἀλλὰ ὅσα εἶναι μπροστὰ εἰς τὰ πόδια του τὰ παραβλέπει»· ἄλλωστε τὸ ὑπογραμμίζει ὁ καλλιεπὴς φιλόσοφος ἀμέσως μετὰ:

³³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 46, κ. ἐ.

³⁴ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 174αβ καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 1, κ. ἐ.

«ταὐτὸν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντα ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ' ὀλίγου εἰ ἄνθρωπος ἐστίν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ' ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γὰρ που, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἐγώ γε· καὶ ἀληθῆ λέγεις». Ὁ κύριος ἰδρυτῆς τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, τὶς ὁποῖες εὐρύτερα καθιέρωσε μὲ τὴν Ἀκαδημία του, ὁ Πλάτων, εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν πιστῶν τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκευτικῶν καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, σὲ τίποτε σχεδὸν δὲν διαφέρουν: «Ὁ ἴδιος σαρκασμός», μὲ ἐκεῖνον τῆς θεραπαινίδος πρὸς τὸν Θαλῆ, «χρειάζεται καὶ πρὸς ὅσους ἀφιερώνουν τὴ ζωὴ τους εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ πράγματι λοιπὸν δι' αὐτὸν ὁ μὲν διπλανός του καὶ ὁ γείτονας του τοῦ διαφεύγει τὴν προσοχή, ὄχι μόνον ὅτι πράττει, ἐνεργεῖ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλης μορφῆς ζωντανό· τί εἶναι ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος καὶ τί ἀρμόζει εἰς τὴν ἴδια του τὴν φύσιν, διάφορο ἀπ' τ' ἄλλα ὄντα ποιεῖν ἢ πάσχειν, αὐτὰ διερευνῶνται, παρὰ τὶς δυσκολίες τους, ἀπ' τὸν φιλόσοφο. Τὰ ἀντιλαμβάνεσαι ὅπωςδὴποτε Θεόδωρε· ἢ ὄχι; Θεόδωρος: Πράγματι τὰ ἀντιλαμβάνομαι. Σωστὰ τὰ λές».

Ὁ πλησίον καὶ ὁ γείτων δὲν ὑπάρχουν στὴν σκέψη τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, παρὰ μόνον ὡς ἐξαρτήματα τῆς παραγωγικῆς καὶ ἰδεολογικῆς διαδικασίας, ὡς ἐλεύθεροι πολῖτες καὶ ὡς αὐτόνομη παρουσία δὲν βρίσκονται οὔτε κἂν στὴν φαντασία του· ἂν κάποιος ἐμφανισθοῦν μὲ ἄλλες ἀπόψεις, εὐθύς ἀμέσως ἀποβάλλονται εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, χάνονται ἀπὸ προσώπου γῆς, ὅπως ἐκθέσαμε ἤδη. Ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας λείπει περισσότερο, ἢ μᾶλλον καλύτερα ἀγνοεῖται πλήρως ὡς συναίσθημα καὶ ὡς πολιτικὴ λειτουργία· προέκταση αὐτοῦ εἶναι ἡ διατήρηση στίς περισσότερες χῶρες τῆς ἐννοίας τῆς ποιήσεως, creation, τῆς «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄν ἰόντι», μεταβάσεως οἰουδὴποτε πράγματος, ἀλλὰ τότε ἡ χαρὰ περιορίζεται στὸ ἴδιο τὸ ἄτομο ἢ στὸν στενὸ κύκλο τῆς συντροφιάς του· ἡ ἐννοία τῆς δημιουργίας ἐμπεριέχει, ὅπως εἶπαμε, τὴν ἀναγνώριση τῆς μεταβάσεως τοῦ νέου πράγματος, ἀγαθοῦ ἢ ὑπηρεσίας, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν Ἀγοράν. Ἐπομένως ὁ πλησίον καὶ ὁ γείτων λαμβάνει γνῶσιν τῆς δημιουργίας καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην του δι' αὐτήν, ὑπευθύνως καὶ εὐθέως, διότι σὲ αὐτὸν ἀπευθύνεται πρωτίστως τὸ νέο ἀγαθό, ὡς προϊόν ἢ ὡς ὑπηρεσία.

Στὴν κριτικὴ ἀξιολόγηση τῆς δημιουργίας, ὅσων «ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν», ἐστιάζεται ἡ συνοχὴ καὶ ἡ ποιότης τῆς πολιτείας, ὅπως ἀναφέραμε: «ὧν δὴ εἰσι καὶ οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐρετικοὶ εἶναι· πολὺ

δὲ μεγίστη, ἔφη, καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως ἢ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακοσμήσεις, ἧ δὴ ὄνομά ἐστι σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη». Ἡ φρόνησις διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκισμῶν εἶναι ἡ μεγίστη καὶ καλλίστη ἀρετὴ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα εἶναι σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη· ἡ κριτικὴ ἀξιολόγησις γίνεται διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ διαλόγου ἐντὸς τῆς πόλεως, τῆς κοινωνίας, δηλαδή, τῆς οἰκουμένης, ἀφοῦ ἡ ἀνθρωπότης εἶναι μιὰ μικρὴ γειτονιὰ πλέον. Ὁ ἐργαζόμενος τότε κατακτᾷ τὴν δημιουργικότητα τοῦ πολίτου, διότι μόνο ὡς πολίτης μὲ αὐτόνομη σκέψις καὶ ὀξεία παρατηρητικότητα ἔχει τὴν δυνατότητα ἰσοτίμου συμμετοχῆς στὸν διάλογο, μὲ τὴν ἐνότητα, διανοίαν, λόγου καὶ γλώσσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ταυτότητος, λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ· ἀποκτᾷ τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου καὶ ζεῖ ὀλοψύχως τὴν χαρὰ τῆς δημιουργίας στὴν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς ἄλλους. Ἄλλωστε, ἡ παροιμία λέει, «μοιρασμένη χαρὰ, διπλὴ χαρὰ»...

Ἡ κατάκτησις τοῦ ἦθους τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, κατὰ τὴν κριτικὴ ἀξιολόγησις τῆς δημιουργίας του, φέρει μαζί της καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου· τὸ διευκρινίζει πληρέστερα ὁ Ἀριστοτέλης: «ἔστι δὲ τέχνη πᾶσα περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν ὅπως ἂν γένηται τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιῶντι ἀλλὰ μὴ ἐν τῷ ποιούμενῳ»³⁵. Ἡ ἄνεσις τοῦ χρόνου ἢ μᾶλλον ἡ ἀποδέσμευσις ἀπ' τὴν ἀποπνικτικὴν ἐξάρτησιν τοῦ χρόνου ἐπιτρέπει τὴν ἄσκησιν τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς, ὅταν, «κάθε τέχνη ἀποβλέπει εἰς τὴν γένεσιν νέου πράγματος, ὅπως καὶ ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ, διότι ἐπιδιώκουν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι κάποιου πράγματος, τῶν ὁποίων ὁμως ἡ ἀναγωγὴ γίνεται εἰς τὸν ποιῶντα καὶ ὄχι εἰς τὸ ποιούμενον»· ἡ ἐγρήγορσις, δηλαδή ἡ ταχύτης εἰς τὸ ἐνεργεῖν καὶ πράττειν, δίδει τὴν ἄνεσιν τῆς ἐλευθέρου ἐπιλογῆς. Εἰς τὸν ποιῶντα δίδεται ἡ ἔμφασις, κί ὄχι εἰς τὸ ποιούμενον, εἰς τὸ ἀγαθόν, δηλαδή εἰς τὴν αἴσθησιν τῆς δημιουργίας καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως, ὡς αὐτόνομου ὄντος τοῦ ποιῶντος· ὁ Σταγειρίτης μᾶς δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀναφέρεται εὐθέως εἰς τὴν ψηφιακὴν ἐποχὴν, παρὰ τὰ 2400 χρόνια ἀπόστασιν. Εἰς τὸν δημιουργόν, εἰς τὸν ποιῶντα, ἐπικρατεῖ ἡ αἴσθησις ὅτι ζεῖ ἐν τῷ παρόντι, ὅτι δὲν ὑπάρχει χρόνος κατὰ τὴν δημιουργικὴν του ἔκφρασιν, καὶ ὅτι ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ χώρου του, δηλαδή ὀλοκλήρου τοῦ χώρου, ὅτι ζεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ

³⁵ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Ζ', κεφ.δ', παρ. 4, (1140α12-14), μετάφρασις δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Νόμους τὰς ὥδὰς ἡμῖν γεγονέναι», σελ. 54, κ. ἐ.

χρόνου, μέσα ἀπ' τὸ τεχνάζειν καὶ τὸ θεωρεῖν, ἀπ' τὴν δημιουργικὴ του σύνθεσι καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς ἔκφρασι.

Στὰ «Πολιτικά» του προσθέτει τὴν ἄλλη διάστασι: «ἔχει δὲ πολλὴν διαφορὰν καὶ τὸ τίνος χάριν πράττει τις ἢ μανθάνει· αὐτοῦ μὲν γὰρ χάριν ἢ φίλων ἢ δι' ἀρετὴν οὐκ ἀνελεύθερον, ὁ δὲ ταῦτο τοῦτο πράττων δι' ἄλλους πολλάκις θητικὸν καὶ δουλικὸν δόξειεν ἂν πράττειν»³⁶. Στὴ συνέχεια μελετᾷ τὴν παιδείαν, τὴν ἐκπαίδευσιν, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει πολλές φορές· ὁ φιλόσοφος θέτει ἀπὸ παραγωγικῆς πλευρᾶς τὴν βαρῦτητα τῆς ἐλευθέρως ἐπιλογῆς, τῆς αὐτονόμου παρουσίας εἰς τὴν πολιτείαν. «Ἐχει λοιπὸν μεγάλην διαφορὰν διὰ λογαριασμὸν ποίου πράττει τις ἢ μανθάνει· κάτι· διότι, ἐὰν τὸ κάνει χάριν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἢ διὰ τοὺς φίλους τοῦ ἢ διὰ τὴν ἀρετὴν δὲν εἶναι ἀνελεύθερο, ἀλλὰ ὅταν αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ κάνει δι' ἄλλους, πολλές φορές ἀποβαίνει σὲ θητικὴ καὶ δουλικὴ ἐργασία». Μὲ ἄλλα λόγια, ὄχι πάντοτε, διότι ὅταν γίνεται περιστασιακὰ διὰ λογαριασμὸν τῆς πολιτείας, ἢ διὰ λόγους ἀνωτέρας ἀνάγκης καὶ δὲν γίνεται ἕξις, τότε δὲν ἀλλάζει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου· ὅταν ὅμως αὐτὸ γίνεται ὡς ἐπιτακτικὴ λογικὴ τῆς κοινωνίας, τότε εἶναι ἀνελεύθερο, ὅταν λαμβάνει πολὺ περισσότερον τὴν μορφήν τῆς θρησκευτικῆς, ιδεολογικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς πίστεως καὶ ἔχει διάρκειαν στὸν χρόνον.

³⁶ Τοῦ ἰδίου, «Πολιτικά», Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 2, (1337β18-21), μετάφρασι δική μου.

Ἡ ἔμφραση τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων, τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ του μὲ τὴν γνωστὴ ἀντιμαχία τους σὲ πολλὰ θέματα, καταγράφει τὴν ἀναγνώριση ὡς κυριάρχου παράγοντος στὴν ἄμεσο δημοκρατία τῆς ἐνότητος τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς συνεχοῦς παρουσίας τοῦ πολίτου εἰς τὴν Ἀγορὰν, εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων· ὅταν ἀκόμη καὶ ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τις φιλοσοφικὲς σχολῆς ὅτι ἀποσποῦν τὸν μαθητὴ τους ἀπ' τὴν ἐποπτικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ζωντανὴ σχέση τους μὲ τὴν Ἀγορὰ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐπιχειροῦσε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἄσκηση τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς στὴν πόλη του. Δίδει τὴν ἐντύπωση, ὅτι μὲ τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ εἰς τὸν «*Θεαίτητον*», ὅτι εἶναι ὑποχρέωση ὅλων ἢ ἀνάκτηση τῶν καθηκόντων τους, ὅπως εἰς τὴν ἄμεσο δημοκρατία, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς του, ὅπως καὶ τοῦ μαθητοῦ του, μὲ τις ἀντίστοιχες ἀναφορές· γνώριζαν ἀμφοτέρω ἄριστα, ὅτι εἶχαν πάψει οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες νὰ εἶναι ἐνεργοὶ πολῖτες καὶ ἐπιχειροῦσαν νὰ ἀντιστρέψουν τὴν πορεία, αὐτὸ δείχνουν. Ἔχουν γραφεῖ πολλὰ γι' αὐτὰ στὶς «ἀναλύσεις», ἕνα προσθέτουμε στὸ τρέχον πόνημα, τὴν αἴσθησι τῆς χαρᾶς καὶ τῆς δημιουργίας ἀπ' τοὺς ἐλεύθερους πολῖτες· αὐτὴν τὴν αἴσθησι ἀποπνέουν ὅλα τὰ ἔργα τέχνης τῆς ἐποχῆς τους, τὸν χαρούμενο ἄνθρωπο, τὴν ἀπόλαυση ἀπ' αὐτὸν τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως· δὲν ἦταν τυχαῖα ἔκφραση αὐτά, ἀλλὰ παρουσίασι τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς τους σὲ κάθε στιγμή καὶ σὲ κάθε χωρὸ, γνωστὰ αὐτά...

Τὴν αἴσθησι αὐτὴ ἀναζητᾷ καὶ ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος, ἔστω κι ἂν δὲν ἔχει πλήρη συναίσθησι τῶν νέων συνθηκῶν τῆς ζωῆς του· τὴν ἴδια αἴσθησι ἀναζητοῦσαν καὶ στὴν ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ οἱ μορφωμένοι, ἀλλὰ ἀποκομμένοι ἀπ' τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν, ὅπως οἱ μαθητὲς τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἄλλωστε στὶς σχολῆς καὶ στὰ σαλόνια μόνο τὰ συζητοῦσαν πλέον αὐτά. Ὁ Πλούταρχος, εἰς τὰ «*Συμποσιακά*» του, ὅταν στὸ ὄγδοο πρόβλημα, «*Τίσι μάλιστα χρηστέον ἀκροάμασι παρά δεῖπνον;*» ἐξετάζει τις σχέσεις τῆς μουσικῆς μὲ τὸ ἦθος, γράφει: «*πρόσεστι δ' ὑπόκρισις πρέπουσα τῷ ἦθει τῶν ὑποκειμένων προσώπων καὶ φωνῆς πλάσμα καὶ σχῆμα καὶ διαθέσεις ἐπόμεναι τοῖς λεγομένοις. ταῦθ' οἱ μὲν ἀνστηροὶ καὶ χαρίεντες ἠγάπησαν ὑπερφυῶς, οἱ δ' ἄνδρῳ καὶ διατεθρυμμένοι τὰ ὦτα δ' ἀμουσίαν καὶ ἀπειροκαλίαν, οὓς φησιν Ἀριστόξενος χολὴν ἐμῆν ὅταν ἐναρμόνιον ἀκούσωσιν, ἐξέβαλλον· καὶ οὐ θαυμάσαιμ' ἂν, εἰ τὸ πάμπαν ἐκβαλοῦσιν· ἐπικρατεῖ γὰρ ἡ*

θηλύτης»³⁷. Μακρὰ ἢ ἀναφορά, ἀλλὰ ἀπαραίτητη, ἐπειδὴ ἀξιολογεῖ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τοὺς διηγηματικούς καὶ τοὺς δραματικούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπεξηγεῖ λεπτομερέστερον· κατὰ τὸν πρῶτο καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος ἔζησε ὁ Πλούταρχος, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐτιμήθη πολλαπλῶς ἀπὸ τοὺς πρῶτους Ἀντωνίνους, ἀλλὰ ἡ κριτικὴ του εἶναι αὐστηρὰ καὶ πειστικὴ. «Προστίθεται λέει στοὺς δραματικούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καὶ ὑπόκρισις, ῥητόρευσις, ἀπαγγελία, ἐρμηνεία, ἀνάλογη πρὸς τὸ ἦθος τῶν παρουσιαζομένων προσώπων, ἀπόχρωσις τῆς μουσικῆς, πλᾶσμα, ἀρμονικὴ φωνή, καὶ ἐκφορὰ τῶν νοημάτων, σχῆμα, καὶ διαθέσεις, ἀνάλογες πρὸς τὰ λεγόμενα. αὐτὰ οἱ ἔχοντες αὐστηρὸ ἦθος καὶ οἱ διαθέτοντες παιδεία, χρηστοθήθεια, ἠθικὴ διαγωγή, ἀγχινοια καὶ κομψότητα ἐκφράσεως, οἱ χαριέντες δηλαδή, ἀγάπησαν ὑπερβολικά, ἀλλὰ οἱ ἄνδρῳ καὶ μὲ τρύπια τὰ ὦτα λόγω τῆς ἀμουσίας τους καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, ἐπομένως οἱ ἀπρεπεῖς, ἄνοστοι καὶ μὲ χαμερπῆ νοοτροπία, δι' ἀπειροκαλίαν, τοὺς ὁποίους λέει ὁ Ἀριστόξενος ὅτι ἐκβάλλουν χολὴν κατὰ τὸν ἐμετόν, ὅταν θὰ ἀκούσουν τὸ ἑναρμόνιο γένος, ἐξεδιώχθησαν. καὶ δὲν θὰ ἀπορήσω καθόλου, ἐὰν ἀποβληθοῦν διὰ παντός· διότι ἐπικρατεῖ ἡ θηλύτης», καταλήγει διὰ στόματος Διογενιανοῦ. Τοὺς εὐσεβεῖς πόθους του ἐκφράζει ὁ φιλόσοφος, διότι στὴν ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ εἶχαν ἐπικρατήσῃ οἱ κεκλασμένοι καὶ οἱ θηλυπρεπεῖς ὡς τρόπος ζωῆς στὴν αὐτοκρατορία, μὲ ἐξαίρεση λίγες ἑλληνικὲς χῶρες καὶ μερικούς ἀπ' τοὺς κατακτηθέντες λαούς, ὅσοι εἶχαν ἀναζητήσῃ πολλά στὶς ρίζες τους. Ἀδυνατοῦν οἱ ἀχρεῖοι τοῦ ἀκοῦσαι ἀκόμη τὸ ἑναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, δηλαδή προσεγγίσει ἔστω τὴν ἐλευθέρῃ πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ πέμπτου αἰῶνος διὰ τῆς ἀκοῆς, διότι ἡ τραγωδία ἐδιδάσκετο μόνο ὡς ἔκφραση τοῦ ἑναρμονίου γένους τῆς μουσικῆς.

Ὅταν λέει ὁ Ἀριστόξενος, «ἐπικρατεῖ γὰρ ἡ θηλύτης», ἐννοεῖ τὴν ἀλλαγὴ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου· γίνονται θηλυπρεπεῖς, ἀπομιμοῦνται τὴν θηλυκὴ συμπεριφορὰ, καὶ δὲν εἶναι γενναῖοι, ὅπως οἱ πραγματικὲς γυναῖκες, οὔτε ὅσοι εἶναι ἐρωμένοι, ἀφοῦ στὴν ἑλληνικὴ παράδοση οἱ λόχοι ἐραστῶν καὶ ἐρωμένων ἦταν οἱ πιὸ ἀξιόμαχοι. Φαίνεται ὅτι ἀπ' τὸν Ἀριστόξενον ἀντλεῖ καὶ ὁ Ἀριστείδης ὁ Κοϊντιλιανός, ὅταν γράφει: «παρὰ γὰρ τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἐν μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς, τοῖς δὲ πολλοῖς ἐστὶν ἀδύνατον· ὅθεν ἀπέγνωσαν τινες τὴν κατὰ δίσκιν μελωδίαν, διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν, καὶ παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα

³⁷ Πλούταρχος, «Συμποσιακά», η', παρ. 1, (711γ), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 9, κ.έ.

ὑπολαβόντες»³⁸. Γράφει, ὅτι, τὸ ἐναρμόνιο γένος, «εἶχε τύχει τῆς ἀποδοχῆς ἀπ' τοὺς ἐπιφανεστάτους στὴν μουσική, ἀλλὰ εἰς τοὺς πολλοὺς εἶναι ἀδύνατη ἢ ἔκφρασή του· ἐπομένως ἀπεγοητεύθησαν μερικοὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς κατὰ δῖεσιν μελωδίας, διὰ τὴν ἐγγενῆ ἀσθένειά τους, καὶ πίστεψαν ὅτι τὸ διάστημα αὐτὸ εἶναι παντελῶς ἀμελώδητο». Ἀπ' τὰ περὶ χωρὰ τῆς Νεαπόλεως καταγόταν ὁ Λατῖνος τὸ γένος καὶ βαθὺς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας θεωρητικὸς τῆς μουσικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου μᾶλλον, ὅποτε γνῶριζε ἄριστα τὸ ποιὰ ἦταν ἡ ζωὴ στὴν Ρώμη καὶ στὶς μεγάλες πόλεις τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν της, ἀφοῦ ἡ μητρικὴ του γλῶσσα ἦταν ἢ λατινικὴ· στὸν Τάραντα γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε ὁ Ἀριστόξενος καὶ ἐπομένως γνῶριζε κι αὐτὸς τὸ ποιὰ ἦταν ἡ ζωὴ στὴν Κεντρικὴ Ἰταλία καὶ ἴσως καὶ μέχρι τὸ Λάτιο, κατὰ τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅταν ἡ Ρώμη περιόριζε τὴν ἐξουσία της στὶς γειτονικὲς της μόνο πόλεις. Ἀρκετὲς ἐπαφές ὅμως καὶ συναλλαγές θὰ εἶχαν μᾶλλον οἱ Ρωμαῖοι μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀφοῦ ἔστειλαν καὶ ἀντιπροσωπεῖα στὸν Ἀλέξανδρο, μὲ σαράντα τάλαντα προσφορά, καὶ μὲ τὴν εὐχὴ νὰ ἐπιτύχει στὴν ἐκστρατεία του πρὸς Ἀνατολάς, ὅπως γράφει ὁ πατριάρχης Φώτιος· τὴν στροφὴν του πρὸς τὴν Δύση φοβόταν. Ἄλλωστε, μισὸν αἰῶνα σχεδὸν ἀργότερα ἔκανε τὴν ἐκστρατεία του ὁ Πύρρος, μὲ τὶς γνωστὲς περιπέτειές του...

³⁸ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ, «Περὶ μουσικῆς», βιβλ. Α', κεφ. 12j, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 13, κ.έ.

Ἄσχολος διάνοια καὶ ταπεινή

Τὸ κύριο πρόβλημα τῶν ἀνθρώπων τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, ἐργαζομένων καὶ μὴ, εἶναι τὸ πῶς θὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ’ τὰ δεσμὰ τοῦ βιομηχανικῆς λογικῆς, τῆς ἐντάξεώς τους στὸ ἱεραρχικὸ καὶ ἱερατικὸ κοινωνικὸ καὶ παραγωγικὸ σύστημα· ἐπὶ δύο τρεῖς αἰῶνες τώρα τοὺς ἔχει γίνει ἦθος, χειρότερο κι ἀπὸ συνήθεια, ἕξιν, καθὼς μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψή του τοὺς ἔχει ἐμποτίσει μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς, ἀφοῦ ἀποτελοῦν, ὅπως πιστεύουν, τὴν ἀνώτερη καὶ τελευταία φάση τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Διοτίμα περιγράφει τὴν διαφορὰ, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνονταν στὴν ἐποχὴ τῆς: «καὶ ὁ μὲν περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς δαιμόνιος ἀνὴρ, ὁ δὲ ἄλλο τι σοφὸς ὢν, ἢ περὶ τέχνας ἢ χειρουργίας τινάς, βάνουσος»³⁹. Ὁ Ἔρωσ δίδει τὴν ἀνάταση στὸν ἄνθρωπο, ὁ μέγας δαίμων ὁ ὁποῖος καθορίζει τὶς τύχες του, περισσότερο ἀπ’ ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ εἶναι ἀνδρειότερος ἀπ’ τὸν Ἄρη καὶ πονηρότερος κι ἀπ’ τὸν Ἑρμῆ. Ὁ σοφὸς στὸν ἔρωτα, στὴν ποίηση, στὴ δημιουργία καὶ στὴ μουσικὴ, εἶναι δαιμόνιος ἀνὴρ, ἀποκτᾷ τὴ δυνατότητα τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸ θεό, διότι ὁ δαίμων Ἔρωσ εἶναι μεταξύ θεῶν καὶ ἀνθρώπων· ὁποῖος ὅμως εἶναι σοφὸς σὲ ἄλλα πράγματα, σὲ τέχνες ἢ χειρωνακτικὲς ἐργασίες, εἶναι βάνουσος, ἐπεξηγεῖ διὰ στόματος Σωκράτους. «Ὅστις εἰς αὐτὰ τὰ ζητήματα εἶν’ ἔμπειρος, εἶν’ ἓνας ἄνθρωπος δαιμόνιος· ἐνῶ ὅστις εἶναι εἰς ἄλλα πράγματα σοφός, εἰς ἐπιστήμην π.χ. ἢ χειρωνακτικὴν ἐργασίαν, εἶν’ ἓνας βάνουσος».

Ὁ Ἀριστοτέλης γίνεται σαφέστερος ἕναν αἰῶνα ἀργότερα: «βάνουσον δ’ ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἀχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν. διὸ τὰς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρασκευάζουσι χειρὸν διακεῖσθαι βαναύσους καλοῦμεν καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας· ἄσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν»⁴⁰. Στὸ τελευταῖο βιβλίον τῶν «Πολιτικῶν» ἐπανερχόμεθα, στὸ ἴδιο κεφάλαιο καὶ μία παράγραφο πρὶν, στὸ ὁποῖο ὁ φιλόσοφος ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ διαδραματίζουν τὸν κύριο ρόλο διὰ τὸ ἦθος, δηλαδὴ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς διανοίας τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, τῶν πολιτῶν. «Βάνουσο λοιπὸν ἔργο καὶ τέχνη καὶ ἐκμάθησι πρέπει νὰ

³⁹ Πλάτωνος, «Συμπόσιον», 203α, μετάφραση Ἰ. Συκουτρῆ, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», ὁ. ἀ., σελ. 30. κ.έ.

⁴⁰ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 1, (1337β8-15), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ὁ. ἀ., σελ. 30 καὶ «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 6, καὶ «Τέλος ἐργασίας ἢ ἄλλες σχέσεις ἐργασίας», σελ. 5.

νομίζουμε ότι είναι αυτές, όσες, κατά την καθημερινή ζωή και πρακτική τις σύμφωνες με την ἀρετή, προετοιμάζουν νὰ εἶναι ἄχρηστο τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴ τους ἢ τὴν σκέψη τους, τὴν διάνοιά τους. γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ ὅλες αὐτὲς τὶς τέχνες, ὅσες καθιστοῦν τὸ σῶμα χειρότερο, τὶς ἀποκαλοῦμε βάνανσες καὶ τὶς μισθωτικὲς ἐργασίες· διότι καθιστοῦν τὴν σκέψη ἄσχολη, προσηλωμένη μόνο στὴ δουλειά της, καὶ ταπεινὴ, δουλική». Στὴν πράξη πρόκειται γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐργασία, τὴν ὅποιος μορφῆς βιομηχανικὴ ἐργασία, ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόμαστε ἐμεῖς σήμερα, ἀλλὰ καὶ τὴ θεωρητικὴ προσέγγιση αὐτῆς τῆς ἐργασίας, με τὴ θεοποίηση τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ καὶ τὴν ἀπόλυτη προσήλωση τοῦ ἐργαζομένου στὸ ἀντικείμενο, στὸν σκοπὸ τῆς ἐργασίας του καὶ στὴν ἰδεολογικὴ του πίστη⁴¹.

Ἐπανερχόμαστε στὸ πρόβλημα τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου, τὸ πῶς θὰ ἀπαλλαγῆ ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας κι ἀπ' τὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους του κατὰ τὶς ἀρχές της· τὸ πῶς θὰ ἀποβάλλει τὴν ἄσχολον καὶ ταπεινὴ διάνοιαν, δηλαδὴ τὴν συμπεριφορὰ του καὶ τὴν σκέψη του, ὅπως τοῦ ἐνσωματώθηκε με τὴν ἐν σειρᾷ παραγωγικὴ διαδικασία καὶ τὴν πολιτικὴ ὑποταγή. Ἡ Διοτίμα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ εἶχαν παρατηρήσει αὐτὰ στὴν οἰκοτεχνία καὶ βιοτεχνία τῆς ἐποχῆς τους, «διὸ τὰς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρασκευάζουσι χειρὸν διακειῖσθαι βαναύσους καλοῦμεν καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας», καὶ τὶς μισθωτὲς ἐργασίες, διότι, «ἄσχολον γὰρ ποιῶσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν», κάνουν τὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἄσχολο, ἀπασχολημένο συνεχῶς στὶς κινήσεις τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ ταπεινὸ, ὑποτακτικὸ. Ἡσχόλη ἦταν ὁ ἐλεύθερος χρόνος τοῦ πολίτου ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε τὴν παρουσία του στὴν Ἀγορὰ καὶ εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων, διαφορετικὰ, ἂν ἔμενε προσηλωμένος στὴν δουλειά του καὶ μόνο, τότε ἡ διάνοια του γινόταν ἄσχολος καὶ ταπεινὴ· ἐξασφάλιζαν ὅπωςδὴποτε πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, μέτοικοι κυρίως καὶ δούλοι, πλοῦτο καὶ εὐμάρεια, ἀλλὰ ἔχαναν τὴν ἐλεύθερη καὶ αὐτόνομη σκέψη τους. Ἄλλωστε στὸ μεθεπόμενο κεφάλαιο προσθέτει, «τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἥκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθέροις»⁴². «ἢ ἀναζήτησι τοῦ χρησίμου, τοῦ ἀναγκαίου εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐλάχιστα ἀρμόζει εἰς τοὺς μεγαλοψύχους καὶ εἰς τοὺς ἐλευθέρους»· ἡ παράθεση πρῶτα τοῦ

⁴¹ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμὰ», ἐκδόσεις, «Ὀδυσσεύς», Αθήναι, 1982, σελ. 120, κ. ἐ., καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 13, κ. ἐ.

⁴² Ἀριστοτέλους, ὁ, ἀ., Βιβλ. Η', κεφ. γ', παρ. 3, (1338β3-4), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 36, κ. ἐ.

μεγαλοψύχου και στη συνέχεια του ελεύθερου έχει την έννοια, ότι ή ελεύθερη προσωπική επιλογή του ανθρώπου, έστω κι αν δεν άσκει τὰ δικαιώματα του πολίτου, ισχύει και σε άλλα συστήματα, ακόμη και στην τυραννία κι όχι μόνο στη δημοκρατία.

Είναι εύκολη ή χειραφέτηση του βιομηχανικού ανθρώπου απ' την άσχολον και ταπεινήν διάνοιαν; δύσκολη ή απάντηση, όταν μάλιστα τὸ κυνήγι τῆς παραγωγικότητας και τῆς ἀναπτύξεως παραμένει ή κύρια ἐπιδίωξη και του σημερινού ανθρώπου, τουλάχιστον ως πολιτική επιλογή· ή ύστέρηση στην χειραφέτηση παραμένει και διέπει τὴν πρακτική του, περισσότερο στον πολιτικό του λόγο. Άλλωστε διέπεται απ' τὴν πολιτική λογική και τὴν οικονομική πολιτική τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας στον μέγιστο βαθμό, και αυτό μάλλον είναι τὸ σοβαρότερο πρόβλημά του· ἀποβαίνει αυτό ή αντίφασή τους σε προσωπικό και πολιτικό επίπεδο τῶν ἐργαζόμενων στην ψηφιακή τεχνολογία. Όπωςδήποτε δεν προσφέρουν ὅλοι οί ἐργαζόμενοι δημιουργική εργασία στην ψηφιακή παραγωγή, έστω κι αν αυτή είναι ὁ δυναμικός παράγων τῆς οικονομικῆς και πολιτικῆς ζωῆς τους· οί περισσότεροι ἢ ένα μεγάλο μέρος τους ἐργάζονται κάτω απ' τὴν τυποποιημένη λειτουργικότητα και ἀγωνίζονται να προσαρμοσθουν στις νέες συνθήκες τις ὁποῖες χρησιμοποιουν και στην προσωπική τους ζωή, αλλά τὸν τόνο του νέου τρόπου ζωῆς τὸν δίδουν ὅσοι μετέχουν ἐνεργῶς στην ψηφιακή ἐποχή και ἐκφράζουν συνεχῶς και ἀδιαλείπτως τὴν δημιουργικότητά τους, ἔχουν αἴσθηση τῆς σημασίας τῆς δημιουργίας τους για τὸς ἴδιους και για τὸ σύνολο, στην χώρα τους και στον κόσμο. Ἔτσι γίνεται πάντοτε στις μεταβατικὲς περιόδους τῆς ἱστορίας.

Στις μέρες μας δύο δυνάμεις διαμορφώνονται παγκοσμίως σε γενικὲς γραμμές· οί ἐρευνητὲς κάθε μορφῆς, απ' τὴν μία πλευρά, στὰ κέντρα ἐρευνῶν, στην πολιτική ζωή και στις ἐπιχειρήσεις κυρίως, οί ὁποῖοι δίδουν τὸν τόνο τῶν ἀλλαγῶν στους θεσμούς ἐκάστης χώρας και στην οικονομική ζωή· οί τακτοποιημένοι κάθε μορφῆς, απ' τὴν ἄλλη, στην φαντασίωσή τους περισσότερο και λιγότερο στην πράξη, στὸ βιομηχανικὸ σύστημα, οί ὁποῖοι παραμένουν οί ἐκφραστὲς τῶν κοινωνικῶν και πολιτικῶν ἀξιῶν τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, τὸ τί είναι εργασία, ἀπασχόληση, εὐμάρεια, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Άλλωστε ἔχει γίνει δεκτὸ ἀπὸ ὅλους σχεδὸν ὅτι, οί παλιὲς ἰδεολογίες τῶν παρελθόντων αἰώνων, ἔχουν χρεωκοπήσει, αλλά δεν ἐμφανίσθηκαν πειστικὲς νέες πρὸς ἀντικατάστασή τους, οὔτε και ἀνεγνωρίσθη ή ἀποδοχή τῆς αὐτονομίας του πολίτου, στὰ πλαίσια τῆς ἀνάγκης για συνεχή ἐκφραση τῆς δημιουργικότητός του και τῆς ἀπαξίωσης τῆς ἐννοίας του

κέρδους καὶ τῆς ἀναπτύξεως ὡς καθοριστικῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν ἐποχὴ μας. Ἴσως εἶναι καὶ τὸ μεγάλο πλεονέκτημα ἢ ἔλλειψη νέων ιδεολογιῶν, διότι στὴν ἱστορία ἢ ἐμφάνιση μιᾶς ιδεολογίας συνεπιφέρει καὶ τὶς ἐξαρτήσεις τῶν ὀπαδῶν ἢ τῶν πιστῶν της, ἂν μετατραπεῖ σὲ θρησκεία· ἄλλωστε εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ρίζες τῆς ιδεολογίας, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας εἶναι σχεδὸν οἱ ἴδιες. Ὅταν ἐπικρατήσουν, ἐξοβελίζουν τὴν δημιουργικὴ καὶ πρωτότυπη σκέψη, τὸν ἐλεύθερο λόγο, τὸ «ὡς ἔχειν καὶ διανοούμενον», καὶ ἐπιβάλλουν τὸν ὑποτακτικὸ, τὸ «ὡς ἐπιπειθὲς λόγῳ» σὲ ὅλους· ἢ ψηφιακὴ κοινωνία δὲν ἀποδέχεται οὔτε ὡς αἴσθησι, τὸν ὑποτακτικὸν λόγο, ἢ μάλλον ἀντιλαμβάνονται καλύτερα οἱ συμμετέχοντες σὲ αὐτήν, διότι τὴν κοινωνία της τὴν γνωρίζουν ἄριστα, ὅτι, μόνο μὲ τὸν ἐλεύθερο λόγο ἐκφράζουν τὴν δημιουργικὴ τους σκέψη, καὶ μάλιστα σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τους. Ταλαντεύεται ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, ὡς συνολικὴ θεώρησι, μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων, διότι ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει κερδίσει ἀκόμη τὴν μάχη του στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἢ ὁποῖα παραμένει δέσμιος τῶν ἀξιῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς...

Τὰ πράγματα ἴσως δὲν εἶναι τόσο ἀπλᾶ, ὡς πρὸς τὴν διάκριση τῶν δύο δυνάμεων, ὅπως γινόταν παλαιότερα μὲ τις διαφορετικὲς τάξεις καὶ τις θεωρίες γιὰ τὴν μεταξὺ τους πάλη· ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία ἔχει διεισδύσει στὴν καθημερινότητά μας καὶ ἔχει ἀλλάξει σημαντικὰ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς μας. Ἀκόμη καὶ οἱ συνδικαλιστές, οἱ συντεχνίες -τὸ πιὸ ἀναχρονιστικὸ κομμάτι κάθε λαοῦ, διότι ἐπιδιώκει τὴν διατήρηση πάση θυσίᾳ τῶν παλαιῶν κοινωνικῶν καὶ παραγωγικῶν σχέσεων καὶ τῶν πολιτικῶν τους ἀξιών-, στὴν καθημερινότητά τους χρησιμοποιοῦν τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, στὸ γραφεῖο τους, στὸ σπίτι τους καὶ στὶς ἐπαγγελματικὲς τους σχέσεις· αἰσθάνονται περισσότερο ἀπ' τοὺς ἄλλους τὴν περιθωριοποίησή τους πολλὲς στιγμὲς τῆς ζωῆς τους, ὅταν ἄλλο ἀπαιτεῖ τὸ διαδίκτυο καὶ οἱ ἐφαρμογὲς τῶν τεχνικῶν του καὶ ἄλλο προβλέπουν οἱ ἐργασιακὲς σχέσεις τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, ἀναφερόμενοι στὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα· στὸ σπίτι τους καὶ στὶς προσωπικὲς τους σχέσεις ἡ ἀντίφαση εἶναι ἐντονώτερη, ὅταν διαφωνοῦν μὲ τὰ παιδιά τους καὶ τὰ ἐγγόνια τους, χειρότερα ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς γονεῖς τους στὴν νεανικὴ τους ἡλικία. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ χρησιμοποιοῦν ἄλλη γλῶσσα, ἄλλο λόγο, διότι ὁ ιδεολογικὸς τους λόγος ὁδηγεῖ στὴν ἀποβλάκωση τῶν νέων, «ὡς ἐπιπειθὲς λόγῳ», ἐνῶ οἱ νεώτεροι ἀναζητοῦν τὸ «ὡς ἔχειν καὶ διανοούμενον».

Στὰ περισσότερα κράτη οἱ συντεχνίες συμμετέχουν, εὐθέως ἢ ἐμμέσως, στὴν ἐξουσία καὶ τὴν ἀσκοῦν μὲ τὸν γνωστὸ τους τρόπο, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ δραματικὴ ἐμπειρία τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν χώρα μας, σὲ κάποια ἔχει ὑποχωρήσει, σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμὸ, ἀλλὰ γενικὰ ἔχουν τὸν πρῶτο λόγο οἱ ιδεολογίες καὶ οἱ θεωρίες τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἡ ἀνατροπὴ αὐτὴ τὴν φορὰ ἐρχεται μέσα ἀπ' τὴν καθημερινότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ περισσότερο καὶ λιγώτερο μέσα ἀπ' τὴν οἰκονομία καὶ τὴν ιδεολογικὴ θεώρηση. Ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν ἀλλαγῶν στὴν καθημερινότητά μας, μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, καὶ στὴν ἐπαγγελματικὴ μας ζωὴ εἶναι ἄμεση· γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα, τὸ ποῖα ἐπηρεάζει τὴν ἄλλη περισσότερο; ἀλλὰ ἡ ἀπάντηση ἔχει δευτερεύουσα, ἂν ὄχι μηδαμινὴ, σημασία.

Ὁ σημερινὸς παπποῦς, καὶ πολὺ περισσότερο ἢ γιὰ γιὰ, ἀποκτᾶ ἐντελῶς διαφορετικὲς συνήθειες ἀπ' τὸν δικό του παπποῦ, ὅπως καὶ ὁ νέος ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ νιάτα του· ἔχουν συναίσθηση τῆς διαφορᾶς τους περισσότερο στὴν καθημερινότητά τους, διότι ἀντιδρῶν μὲ ἄλλον τρόπο στὰ ἀπλᾶ καὶ στὰ σοβαρὰ πράγματά της καὶ ὀλιγώτερον στὰ πολιτικά. Ἀναγνωρίζουν καὶ δέχονται εὐχαρίστως τὴν βοήθεια τῶν ἐγγονῶν τους σὲ πολλὰ προβλήματα, ἀπ' τις δοσοληψίες τους μὲ τις δημόσιες

ύπηρεσίες και τις τράπεζες, μέχρι την προμήθεια τῶν ἀναγκαίων στο σπίτι τους, τὰ τελευταῖα σὲ συνεργασία μὲ τὴν γαγιά· οἱ μικροὶ γίνονται δάσκαλοι τῶν μεγάλων, μὲ δύο ἄμεσες ἐπιπτώσεις, οἱ μεγάλοι δὲν αἰσθάνονται οἱ ἴδιοι ὡς αὐθεντία γιὰ τοὺς νεώτερος, ἐνῶ καὶ οἱ νέοι δὲν βλέπουν πλέον τοὺς ἡλικιωμένους μὲ δέος, ὅτι τὰ ξέρουν ὅλα, εἶναι ἄλλες οἱ σχέσεις τους⁴³. Στὸ βαθμὸ πού ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ εἶναι ὀμαλὴ καὶ δημιουργικὴ, ἀναδύονται σχέσεις σύμπνοιας καὶ μαιευτικῆς ἀποδόσεως μέσα στο σπίτι, κάτι τὸ ἐντελῶς σπάνιο στὴν βιομηχανικὴ κοινωνία, διότι παρενέβαινε ἡ τυποποιημένη λειτουργικότης τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, ὡς συνέχεια τῆς ἱεραρχικῆς καὶ ἱερατικῆς δομῆς τῆς· φυσικά, ὅλα αὐτὰ ἐξαρτῶνται κι ἀπ' τις πολιτιστικὲς ρίζες τῶν διαφόρων λαῶν, ἢ διαφορετικὰ ἀπ' τὴν δυνατότητά τους χειραφετήσεως ἀπ' τις θρησκευτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς δεσμεύσεις τῶν κοινωνιῶν τους. Τὶς γενικὲς κατευθύνσεις διερευνοῦμε καὶ δὲν ἐπιχειροῦμε ἐξαντλητικὴ μέλετη γιὰ τοὺς διαφόρους πολιτισμούς, μὲ ἐξαίρεση τὴν συχνότερη ἀναφορὰ μας στὶς ἑλληνικὲς ρίζες, διότι μᾶς εἶναι πιὸ οἰκεία ἢ προσέγγισή τους.

Ἡ ἄλλη νοοτροπία, ὁ ἄλλος τρόπος ζωῆς στο σπίτι, ἀντανακλᾶται καὶ στοὺς γονεῖς, στὴν ἐνδιάμεση γενιά, διότι καὶ αὐτοὶ ἐπιστρέφουν στὴν οἰκογένειά τους, ὄχι ἀποβλακωμένοι ἀπ' τὴν παραγωγή ἐν σειρᾷ, ἀλλὰ μεστοὶ πληροφοριῶν καὶ ἰδεῶν γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων τους· τρέχουν ἀμέσως στὸν ὑπολογιστὴ ἢ στο κινητό τους καὶ ἀναζητοῦν τὴν λύση, ἐνῶ τὴν ἔχουν συζητήσει προηγουμένως μὲ τὸν σύντροφό τους καὶ τὰ παιδιά τους, ἂν ἔχουν μεγαλώσει κάπως, ἢ καὶ τοὺς γονεῖς τους. Ἡ εὕρεση τῆς λύσεως μεταφέρεται ἀμέσως στὴν ἐπιχείρηση καὶ στοὺς συνεργάτες καὶ τὸ σπιτικὸ γεμίζει μὲ χαρὰ καὶ εὐεξία ἀπὸ ὅλους· ὅσο ἰδανικὴ κι ἂν φαίνεται αὐτὴ ἢ σκηνὴ, εἶναι πολὺ συνηθισμένη σὲ ὀλόκληρη τὴν γῆ καὶ ἀποκαλύπτει τὴν ἐμπέδωση τῶν ἄλλων σχέσεων ἐργασίας, ἐντὸς τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς οἰκογενείας⁴⁴. ἡ αἴσθησις τῆς χαρᾶς καὶ τῆς συμμετοχῆς στὴν ἀπὸ κοινοῦ ἔκφραση τῆς δημιουργίας ἐνδιαφέρει αὐτὴν τὴν στιγμή, κάτι παντελῶς ἄγνωστο σχεδὸν στὴν βιομηχανικὴ κοινωνία.

Ὁ βαθμὸς τῆς ἀποδόσεως τῆς δημιουργικότητος μετράει, φυσικά, σὲ κάθε λαό· ὅσο περισσότερες δυνατότητες ἔχει ὁ λόγος του, οἱ πολιτιστικὲς καὶ πολιτικὲς του ρίζες στὴν πράξη, τόσο πιὸ εὐκόλη εἶναι ἡ διάχυση τῶν εὐχάριστων στιγμῶν στὴν οἰκογένειά του, μὲ τὴν συμπλήρωση ὅπωςδήποτε τῆς ἀναγκαίας διαδικτυακῆς

⁴³ Ὅρα, ἀ., σελ. 7, κ. ἐ.

⁴⁴ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τέλος ἐργασίας ἢ ἄλλες σχέσεις ἐργασίας».

ύποδομῆς στὴν χώρα του. Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ἀναδύεται πρωτίστως μέσα ἀπ’ τὶς διαδικασίες τῆς θαλπωρῆς καὶ τῆς γαλήνης, μαζί μὲ τὸ γέλιο καὶ τὰ πειράγματα κατὰ τὶς ἀναζητήσεις στὸ διαδίκτυο, ἄγνωστα στὴν προηγούμενη ἐποχὴ· ζοῦν ἐκεῖνη τὴν στιγμή ὅλοι τους τὴν ἐνότητα διανοίας, λόγου καὶ γλώσσας, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν θεωρητικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ἄλλωστε ἡ θεωρία κι ἔχουν ἀπόλυτο δίκαιο, τὶς εὐχάριστες στιγμὲς τοὺς ζοῦν κι ὄχι τὶς τυχόν σοφίες τοῦ ὅποιου ἀπ’ τὴν οἰκογένεια ἢ τὸ περιβάλλον τοὺς ἔχει ἐντρυφήσει εἰς αὐτάς. Οἱ δυνατότητες συνθέσεως τῆς γλώσσας του, τοῦ λόγου ἐκάστου λαοῦ, μαζί μὲ τὶς πολιτιστικὲς καὶ πολιτικὲς του παραδόσεις μετροῦνε περισσότερο⁴⁵. ὁ ἐπιτακτικὸς λόγος, ὁ κατηγορηματικὸς καὶ ἀπόλυτος, τὸ «ἐπιπειθὲς λόγῳ», δὲν εὐνοεῖ τὴν δημιουργικὴ σκέψη καὶ διακρίνεται ἀπ’ τὴν ἔμφραση στὴν πρώτη πρόταση τοῦ λόγου, «οὐ κλέψεις», «οὐ μοιχεύσεις», «οὐ ψευδομαρτυρήσεις», «Ἀλλὰχ ἀχμπάρ», καὶ χαρακτηρίζει τὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ τὶς ὀλοκληρωτικὲς ἰδεολογίες, τὴν ὑποταγὴ ἐπιβάλλει· ὁ διαλεκτικὸς λόγος, ὁ πλάγιος καὶ ὁ ὑπαινικτικὸς λόγος, ἡ μαιευτικὴ, δίδει τὴν βαρύτητα σὲ ὀλοκλήρη τὴν φράση καὶ περισσότερο στὸς τέλος τῆς γιὰ τὴν διερεύνηση τοῦ νοήματός του, ὅπως οἱ χρησιμοὶ τῆς Πυθίας, «εἰ Ἄλυν ποταμὸν διαβοῖς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσεις», «ἦξις ἀφίξις οὗ ἐν πολέμῳ θνήξις», ἢ «οὐ ἐν πολέμῳ θνήξις», παίζοντας μὲ τὴν διαφορὰ στὴν προφορὰ τῆς ψιλῆς καὶ τῆς δασείας στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, δηλαδὴ μὲ τὴν προσωδία τῆς. Ἡ ἀξιολόγηση τοῦ νοήματος ὀλοκλήρου τῆς φράσεως, πὺ προϋπέθετε διαύγεια πνεύματος καὶ ὀξύτητα κρίσεως, ἔδιδε τὴν πρέπουσα ἀπάντηση· ἀπαιτοῦσε ἀπὸ ὅλους τὴν κριτικὴ θεώρηση τοῦ χρησιμοῦ κι ὄχι τὴν αὐτόματη ἀποδοχὴ τῆς ἢ τὴν ὑπακοὴ σὲ αὐτὴν, ὅπως ἔκανε ὁ Κροῖσος κι ἔχασε τὴν αὐτοκρατορία του...

Μέσα ὅμως στὸν καθένα μας τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀποδόσεως τῆς δημιουργικότητός του ἐμπράκτως τὴν κάθε στιγμή, καὶ τὸ συζητᾷ μὲ τὸν σύντροφό του, τὰ παιδιὰ του, τοὺς γονεῖς του· αὐτὴ εἶναι μᾶλλον ἡ δυσκολώτερη στιγμή τῶν ἀναζητήσεών του, ὅταν διαπιστώσει ὅτι ἡ γλῶσσα του ὕστερεῖ στὴν ἰκανότητα συνθέσεως τῶν πολλῶν παραμέτρων, διότι μέσα στὸ μυαλό του καὶ μόνο γίνεται ἡ ἀξιολόγηση. Ταυτοχρόνως ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὰ θρησκευτικὰ ἢ ἰδεολογικὰ δεσμὰ του, ὅταν τοῦ προσφερόταν ἔτοιμες ἄνωθεν οἱ λύσεις, γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα, ἀρκεῖ νὰ ἀνέτρεχε στὶς πηγές τους· οἱ δύο τουλάχιστον δρόμοι

⁴⁵ Ὅρα, ἀ., σελ. 28, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Εὐαγγελικὴ καὶ βιβλικὴ παράδοση».

εἶναι δεδομένοι μπροστά του: παραμένει πιστός στις ἐξαρτήσεις του καὶ ἔχει ἡσυχὴ τὴν συνείδησή του, διότι ἐκπληρώνει τὸν *Λόγο* τοῦ Θεοῦ, ἢ τῆς ἰδεολογίας ἢ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ μὲ ἄμεσες τὶς ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις στὴν δουλειά του, ἐπιχειρηματικὴ ἢ ὄχι, ὅπως καὶ τῆς ἐπιστροφῆς στὴν οἰκογένεια τῆς μεμψιμοιρίας καὶ τῆς βλοσυρότητος; Ἡ ἀποδέχεται τὸν τρόπο ζωῆς τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς καὶ τῆς χαρᾶς τῆ δημιουργίας στὸν ἴδιο καὶ στὴν οἰκογένειά του; ἡ ταλάντευση μεταξὺ τῶν δυὸ αὐτῶν καταστάσεων, μὲ ὑπόβαθρο τὶς πολιτιστικὲς καὶ πολιτικὲς ρίζες ἐκάστου λαοῦ, εἶναι συνεχῆς καὶ κλιμακούμενη, καθὼς ἐπεκτείνεται ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς ζωῆς μας. Ὁ χρόνος θὰ δείξει, τὸ ποιά θὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξη στοὺς διάφορους λαοὺς καὶ στὴν ἀνθρωπότητα ἰδιαίτερος, διότι ἡ κλιματικὴ ἀλλαγὴ δὲν περιμένει.

«Οἱ καιροὶ οὐ μενετοί...»

«Φέρειν ἐμμελῶς τὰ εὐτυχήματα»

Ὁ Ἀλκιβιάδης ἦταν μᾶλλον ὁ καλύτερος στρατηγὸς τῶν Ἀθηνῶν στὴν ἱστορία τους· ἔξυπνος, τολμηρὸς, γοητευτικὰ τραυλός, μὲ πρωτότυπη στρατηγικὴ καὶ τακτικὴ, δὲν εἶχε χάσει καμμία μάχη στὴν ζωὴ του, ὅπως καὶ ὁ Κίμων, ἂν καὶ δὲν εἶχε δώσει ποτὲ κάποια ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν τύχη τῆς πόλεως του· καταγόταν ἀπὸ μεγάλη ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια καὶ εἶχε πάρει τὴν καλύτερη ἐκπαίδευση στὸν χρυσοῦν αἰῶνα, μὲ τὸν Περικλῆ θεῖο του καὶ κηδεμόνα του, ἀφοῦ ἔχασε τὸν πατέρα του πιθανὸν στὴν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων στὴν Αἴγυπτο· ἦταν περιζήτητος ὡς ἐρωμένος στὴν πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ μέγας κατακτητὴς ὡς ἐραστὴς γυναικῶν καὶ νεαρῶν παντοῦ, μὲ κορυφαία ἐπιτυχία του τὴν Τιμαίαια, σύζυγο τοῦ βασιλέως Ἄγιδος τῆς Σπάρτης, ἐνῶ ἦταν κυνικὸς στὴν συμπεριφορὰ του στὴν Ἀθήνα, σκληροτράχηλος στὶς σωματικὲς δοκιμασίες του στὴν Λακεδαιμόνα καὶ μαλθακὸς καὶ φιλήδονος στὴν Ἰωνία· ἦταν ἀπ' ὅλα, ἀλλὰ συνέβαλε περισσότερο κι ἀπ' τοὺς Σπαρτιάτες στὴν ἥττα τῆς πόλεως του στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ στὴν παρακμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐνα εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ του, δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ τὴν μεταβατικότητα τῆς ἐποχῆς του· πίστευε ὅτι, μὲ τὰ παιχνίδια του καὶ τὴν εὐφροσύνη του, θὰ κέρδιζε τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ δὲν εἶχε ὑποψιασθεῖ κἂν ὅτι, παιζόταν στὸν πόλεμο ἢ πορεία τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, κι ἀκόμη περισσότερο ὅτι κρινόταν ἡ ὑπόσταση τοῦ ἐλευθέρου πολίτου καὶ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τὰ ὁποῖα ὅμως αὐτὸς οὐδέποτε εἶχε σεβασθεῖ. Ἴσως κάτι νὰ κατάλαβε, πρὶν ἀπ' τὴν ἥττα τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς Αἰγὸς ποταμούς, ἀλλὰ ἦταν πλέον πολὺ ἀργά...

Ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος θυμίζει ἀρκετὰ τὸν Ἀλκιβιάδη, μὲ τὴν ὑπεροψία του καὶ τὴν μέθη του, σὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία του καὶ περισσότερο τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἀλλὰ χωρὶς τὴν προσωπικὴ του γοητεία· κατέρρευσε τὸ σοβιετικὸ σύστημα καὶ ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία καὶ πίστεψε ὅτι ἡ καπιταλιστικὴ ἐπικράτησε καὶ καθόριζε πλέον ἀδιατάρακτα τὴν πορεία τοῦ κόσμου. Ἐδίδε τὴν ἐντύπωση, καὶ τὴν δίδει ἀκόμη μὲ τὴν προβολὴ τῆς ἀμερικανικῆς ἡγεμονίας, ὅτι ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δικός του, ὅτι ἔχει τὴν ἄνεση νὰ παίζει τοὺς μὲν ἐναντίον τῶν δέ, ὅπως στοὺς πρόσφατους πολέμους· εἶναι γνωστὰ αὐτὰ καὶ δὲν χρειάζεται ἡ ἐπανάληψή τους. Τὸ κύριο θέμα μας ὅμως εἶναι ἄλλο, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δείχνει ὅτι ἀδυνατεῖ ν' ἀντιληφθεῖ, καὶ πολὺ περισσότερο νὰ ζήσει, τὴν χαρὰ τῆς δημιουργίας, ν' ἀπολαύσει τὸ γέλιο, ἢ ἀπλῶς τὸ μειδίαμα, καὶ τὴν ἀνεμελιά τῶν εὐχάριστων στιγμῶν τῆς ζωῆς του, καὶ κυρίως τῶν ἐπαγγελματικῶν του στιγμῶν· ἡ ἀναφορὰ στὸν Ἀλκιβιάδη δὲν γίνεται τυχαία, διότι αὐτὸς ἔζησε τὶς καλὲς του στιγμὲς στὴν

πόλη του, κι έχουν καταγραφεί αυτές απ' τους κωμικούς ποιητές και τους ρήτορες, άλλο αν ή ανεσή του αυτή δεν είχε αντίκτυπο στο ήθος του και στην πολιτική του πρακτική, παρά μόνο για την εξασχείωσή του.

Το πρόβλημα είναι ο αντίκτυπος στην νοοτροπία του ανθρώπου απ' τα ευτυχήματα, απ' την ευμάρεια και την υπερεπάρκεια των αγαθών· τὰ εἶχε ὅλα ὁ τραυλὸς καὶ κυνικὸς μαζὶ πολιτικός, ἀλλὰ ἓνα δὲν εἶχε, ἡθος: «ἀνευ γὰρ ἀρετῆς οὐ ράδιον φέρειν ἐμμελῶς τὰ ευτυχήματα· οὐ δυνάμενοι δὲ φέρειν καὶ οἰόμενοι τῶν ἄλλων ὑπερέχειν ἐκείνων μὲν καταφρονοῦσιν, αὐτοὶ δ' ὅ,τι ἂν τύχωσιν πράττουσιν. μιμοῦνται γὰρ τὸν μεγαλόψυχον οὐχ ὅμοιοι ὄντες, τοῦτο δὲ δρῶσιν ἐν οἷς δύνανται· τὰ μὲν οὖν κατ' ἀρετὴν οὐ πράττουσιν, καταφρονοῦσι δὲ τῶν ἄλλων»⁴⁶. Εἶναι πολὺ αὐστηρὸς στὴν κριτικὴ του ὁ Ἀριστοτέλης, μᾶλλον γιατί ἔβλεπε στὴν ἐποχὴ του τὴν σπανιότητα ἢ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ μεγαλοψύχου: «χωρὶς τὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι λοιπὸν εὐκόλο νὰ φέρει κανεὶς ἐμμελῶς τὰ ευτυχήματα· ὅσοι δὲ δὲν δύνανται φέρειν αὐτὰ ἐμμελῶς καὶ νομίζουν ὅτι ὑπερέχουν τῶν ἄλλων, στὴν πράξη τοὺς καταφρονοῦν, καὶ οἱ ἴδιοι κάνουν ὅ,τι τοὺς τύχει. διότι μιμοῦνται τὸν μεγαλόψυχον, ἐνῶ δὲν εἶναι ὅμοιοί του, κάνουν δὲ αὐτὸ πὸν μποροῦν· τὰ κατ' ἀρετὴν πράγματα μὲν λοιπὸν δὲν πράττουν, ἐνῶ καταφρονοῦν τοὺς ἄλλους». Ἄλλο ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Σταγειρίτου, μὲ ἔμφραση στὴν ἔκφραση τῆς ἐμμελείας, πὸν δίδει τὴν ἐντύπωση ὅτι γράφεται γιὰ τὶς μέρες μας· τὴν μεταβατικὴ του ἐποχὴ ἔχει μελετήσει σὲ βάθος ὁ μέγας φιλόσοφος. Ποιὸς εἶναι ὁ μεγαλόψυχος; Μᾶς δίδει στὰ προηγούμενα κεφάλαια τὴν ἀπάντηση: «δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι ὁ μέγλων αὐτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὢν· ὁ γὰρ μὴ κατ' ἀξίαν αὐτὸ ποιῶν ἡλίθιος, τῶν δὲ κατ' ἀρετὴν οὐδεὶς ἡλίθιος οὐδὲ ἀνόητος»⁴⁷. «Πιστεύεται», λέει, ὅτι, «μεγαλόψυχος εἶναι ὁ ἀναγνωρίζων τὸν ἑαυτοῦ του ὡς ἱκανὸ γιὰ μέγλα πράγματα καὶ ὄντα ἄξιον δι' αὐτά· διότι ὅποιος τὸ ἰσχυρίζεται χωρὶς νὰ τὸ ἀξίζει εἶναι ἡλίθιος, καὶ στὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς οὐδεὶς ἡλίθιος ἢ ἀνόητος μπορεῖ νὰ ἐπιδοθεῖ». Εἶναι ἀπόλυτος ὁ περιπατητικὸς καὶ απ' τὶς λίγες φορὲς πὸν χρησιμοποιεῖ τόσο ἀπαξιωτικὸς χαρακτηρισμοὺς. Ἡ ἀρετὴ δὲν ἀσκεῖται ἀπὸ ἡλίθιο ἢ ἀνόητο, αὐτὸ λέει πολλά...

Ὡς θεμέλια τῆς ζωῆς του εἶχε θέσει ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος, τὴν ἀπόλυτη ὑπακοὴ στὸν τρόπο ζωῆς τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας: «Τὴν ἀντίληψη αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θὰ τὴν ἐπεξεργασθεῖ θεωρητικὰ πῶ

⁴⁶ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Δ', κεφ. η', παρ. 3-4 (1124α35-β6), μετάφραση δική μου.

⁴⁷ Αὐτόθι, βιβλ. Δ', κεφ. η', παρ. 1 (1123β2-5), μετάφραση δική μου.

έκλεπτυσμένα (ἀπ' τὸν Άνταμ Σμιθ καὶ τὸν Κάρολο Μάρξ) ὁ Τζέημς Στιούαρτ Μίλλ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀναφερθεῖ ἄμεσα στὴν διδασκαλία τοῦ Καλβίνου, τονίζοντας πὼς τὸ μεγαλύτερο ἀμάρτημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τάση-ἐπιθυμία του νὰ κάνει κάτι σύμφωνα μὲ τὴν θέλησή του -ἢ ποίηση-δημιουργία τῆς Διοτίμας- καὶ προσθέτοντας, “ὅλα τὰ καλὰ γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἰκανὴ ἡ ἀνθρωπότητα προέρχονται ἀπ' τὴν ὑπακοή. Δὲν ἔχεις ἄλλη ἐπιλογή· ἔτσι πρέπει νὰ πράξεις καὶ ὄχι διαφορετικά: ὁτιδήποτε δὲν εἶναι καθῆκον εἶναι ἁμαρτία”»⁴⁸. Ἡ θεωρία τῆς μεταπλάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἀπολύτου ἐπιβολῆς τῶν ἐξαρτήσεων του καὶ τῶν ἰδεολογικῶν του δεσμῶν στὴν συνέχεια· γνωστὰ αὐτὰ καὶ δὲν χρειάζονται περαιτέρω ἀνάλυση.

Ὁ μεγάλος Βρεταννὸς οικονομολόγος προσθέτει, μάλιστα, ὅτι ἀπ' τὸν Ἀλκιβιάδη προτιμᾷ τὸν Τζὼν Κνός, τὸν διάσημο Καλβινιστὴ θεολόγο τῆς ἐποχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως πὺ μετέφερε στὴν χώρα του, τὸν λόγο τοῦ Ἐλβετοῦ ἱεράρχου, «γιατὶ ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ παράδειγμα αὐστηροῦ αὐτοελέγχου καὶ αὐταπάρνησης, ἐνῶ ὁ δεῦτερος εἶχε ἔντονη τὴν αἴσθηση τοῦ ἀτομισμού»⁴⁹. ὁ ἀτομισμὸς ἐνοχλεῖ τὸν βιομηχανικὸ ἀνθρώπο, διότι τὸν ὑποχρεώνει νὰ σκέπτεται καὶ νὰ αὐτενεργεῖ, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν οἱ ἀχρεῖοι σὰν τὸν Ἀλκιβιάδη, μόνο καταστροφὲς μποροῦν νὰ προκαλέσουν, ὅμως ἔχουν τὴν δική τους γνώμη. Οἱ θεωρίες τῶν κλασικῶν τῆς νεώτερης πολιτικῆς οἰκονομίας ἐπιβεβαιώθηκαν σὲ μεγάλο βαθμὸ, ὁ βιομηχανικὸς ἀνθρώπος κατέκτησε τὸν κόσμο καὶ ὁ καπιταλιστὴς κατέστη ὁ μεγάλος νικητὴς, μετὰ τὴν συντριβὴ τοῦ κομμουνιστοῦ ἀντιπάλου του, ἀλλὰ μὲ δεινὴ τὴν κληρονομία στὴν ἀνθρωπότητα, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ τίς δυσκολίες τῆς προσαρμογῆς του στὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν κλιματικὴ ἀλλαγὴ. Δὲν μᾶς ἀντέχει ἄλλο ὁ ἔλλογος πλανήτης Γῆ.

Ἡ μεγαλύτερή τους κατάκτηση ἦταν ἡ ἐπιβολὴ τους στὴν Κίνα, τὴν τεράστια αὐτοκρατορία πρὶν ἀπὸ ἐνάμισυ αἰῶνα, μὲ ἀφορμὴ τοὺς πολέμους τοῦ ὀπίου· ἕναν αἰῶνα περίπου πρὶν εἶχε καταλυθεῖ ἡ Ἰνδικὴ αὐτοκρατορία ἀπ' τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ μετὰ τὸ Βατερλώ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπιδόθηκαν στὴν συστηματικὴ ἀποίκιση τῶν ἄλλων ἠπείρων. Ὁ Φένγκ Γκουιφέν (Feng Guifen), ἕνας ἀπ' τοὺς καλύτερους καὶ ἐγκυρότερους διανοομένους τῆς Κίνας τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος ἔγραφε, «ἡ

⁴⁸ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», ἐκδόσεις «Φιλόμυθος», σελ. 158, Ἀθῆναι 1993, ἀπὸ τό, J.S. Mill, On liberty, Pelican, Λονδίνο, 1974, σελ. 126-7.

⁴⁹ Αὐτόθι, σελ. 158.

χειροτέρα ὕβρις μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ὀλιγώτερον ἀνεκτὴ προσβολὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἐντίμους ἀνθρώπους, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ πιὸ μεγάλη χώρα τοῦ κόσμου θὰ ὑποστῇ τὴν ὑποταγὴν στὴ βούληση τῶν μικρῶν βαρβάρων»⁵⁰. Στὴν πράξη περιέγραψε τὴν ἐποχὴ του καὶ τὴν ἱστορία τῆς χώρας του γιὰ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα· ὁ Κινέζος σοφὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ πλήρως τὴν κατάστασι τῆς Κίνας, τὴν ἀδυναμία της εἰς τὸ νὰ ἀνταπεξέλθει ἀπέναντι στοὺς νέους εἰσβολεῖς, τοὺς ὀλιγαρίθμους, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς διαφορετικούς ἀπ' τοὺς ἄλλους βαρβάρους, τοὺς πολλαπλασίους προηγούμενους κατακτητὰς· ἦταν μικροὶ καὶ ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ ἦταν ἀδηφάγοι καὶ ἄπληστοι, χωρὶς τὴ δυνατότητα ἐπικοινωνίας μαζί τους· τοὺς συνέτριβαν τοὺς ἀντιπάλους τους καὶ τοὺς ἀφομοίωσαν στὸν τρόπο ζωῆς τους, ἀλλὰ, ἐὰν δὲν ὑποτάσσονταν στὶς ὀρέξεις τους, τοὺς ἐξαφάνιζαν ἀπὸ προσώπου γῆς. Ὁ Feng Guifen ὑποτάχθηκε κι αὐτὸς κι ἔγινε ἓνας ἀπ' τοὺς πρώτους θιασῶτες τοῦ νέου πολιτισμοῦ τῶν μικρῶν βαρβάρων, ἔστω κι ἂν πέθανε τὸ 1874 καὶ δὲν πρόλαβε τὸν πλήρη ἐξευτελισμὸν τῆς χώρας του, τὴν διάλυσή της ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους της πολέμους.

Οἱ μικροὶ βάρβαροι ἐπέβαλαν τὴν κυριαρχία τους καὶ τὸν πολιτισμὸν τους στοὺς κατακτημένους λαούς· στοὺς μικροὺς ἦταν πιὸ εὐκόλο, στὶς Ἰνδίες ἔγινε ἡ ἀγγλικὴ ἐπίσημη γλῶσσα, ἀλλὰ στὴν Κίνα ἀπέτυχαν πλήρως, ἔστω κι ἂν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μανδαρίνων ἀπεδέχθη τὴν ἀνωτερότητα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ συμφώνησε, σὲ ἀντικατάστασι τῆς ἰδεογράμματης γραφῆς, μὲ τὴν καθιέρωσι τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ τὸ μεγάλο μέρος τῶν χωρικῶν της παρέμεινε ἐλεύθερον καὶ ἀνυπότακτον. Ὁ μέγας τιμονιέρης, ἑκατὸ χρόνια περίπου μετὰ, διέταξε τὴν ἀντικατάστασι τῆς ἰδεογράμματης γραφῆς μὲ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητον, μετὰ τὸ μεγάλο ἄλμα πρὸς τὰ ἐμπρός, ἀλλὰ ἀντιστάθηκαν οἱ Κινέζοι χωρικοί, οἱ ἴδιοι ποὺ εἶχαν στηρίξει τὸ κομμουνιστικὸν κίνημα⁵¹. εἰρωνεῖα τῆς ἱστορίας, οἱ χωρικοὶ προασπίστηκαν τὴν ἰδεογράμματην γραφὴν, ὅπως ἐναντιώθηκαν οἱ ἡλικιωμένους κυρίως γυναῖκες στὴν ἀνάγνωσι τοῦ *Εὐαγγελίου* καὶ τοῦ *Ἀποστόλου* σὲ μετάφρασι στὴν Ἑλλάδα, στὴν ἀντίστοιχον ἐπιδίωξιν τοῦ τότε φιλοδόξου Ἀρχιεπισκόπου. Ἀντιθέτως οἱ πνευματικοὶ πατέρες τῶν δύο λαῶν εἶχαν σκύψει τὸ κεφάλιν. Ἀγράμματοι ἦταν στὴν μεγάλη πλειονότητά τους οἱ Κινέζοι χωρικοί, ὅπως καὶ οἱ ἡλικιωμένους Ἕλληνίδες, ἀλλὰ εἶχαν πολὺ βαθύτερες ρίζες στὴν ἱστορία τους...

⁵⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 1, κ. ἐ., καὶ Anne Cheng, “*La Pensée en Chine aujourd’hui* », Gallimard, Paris, 2007, σελ. 281.

⁵¹ Αὐτόθι, σελ. 9, κ. ἐ.

Ὁ κοινὸς παρανομαστής τῶν δύο ἱστορικῶν παραδειγμάτων, τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τῆς γλωσσικῆς ἰσοπεδώσεως, δείχνει τὴν μονοσήμαντη λογικὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου· τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποδεχθεῖ κάτι διαφορετικὸ πέραν τῆς δικῆς του πίστεως, τῆς ἐσχατολογίας του καὶ τῆς συμπληρωματικῆς ἐκφράσεως τῆς ιδεολογίας του ἢ τῆς ἀντιπάλου του ὡς ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου τῶν δύο· ἡ ἀνοχὴ πρὸς τὴν ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς δὲν ὑπάρχει στὴν συλλογιστικὴ του, οὔτε ὡς ἀπλὴ σκέψη. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἀδυναμίας του κατανοήσεως ἔστω τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πολιτικῆς του πρακτικῆς ἢ καὶ τῆς οἰκονομικῆς του συμπεριφορᾶς ἀπέναντί του· τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἐπιχειρεῖ νὰ ἐγκλωβίσει τὸν ψηφιακὸ ἀνθρώπο στὴν δική του λογικὴ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περιορίζει σημαντικὰ ἢ καλύτερα νὰ καταπνίγει τὴν δράση του, τὴν ἐκφραση τῆς δημιουργικότητός του. Ἔτσι τὸν ἐπαναφέρει στὴν ἀποσπασματικὴ καὶ περιστασιακὴ ἐκφραση τῆς δημιουργικότητός του στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του.

Ὁ βιομηχανικὸς ἀνθρώπος ζεῖ, ἀντιδρᾷ χωρὶς νὰ ἔχει ἐν ἐγρηγόρσει τὶς αἰσθήσεις του· μόνο τὴν ὑποχρέωση τῆς ὑπακοῆς πρὸς τὶς ἄνωθεν ἐντολὰς ἀναγνωρίζει καὶ τὶς ἀσκεῖ σὲ κάθε βῆμα του· «ὅλα τὰ καλὰ γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἰκανὴ ἢ ἀνθρωπότητα προέρχονται ἀπ’ τὴν ὑπακοή», γράφει ὁ Τζέιμς Στούαρτ Μίλλ, ἀντιγράφοντας τὰς δέκα ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Ἀλλάχ, διότι ἡ τήρησή τους τοῦ διασφαλίζει τὸν *Παράδεισο*, ὅμοια σχεδὸν στίς τρεῖς μονοθεϊστικὲς θρησκείες. Εἶναι ὁ χρηματιστικὸς τοῦ Πλάτωνος, «ὃ τε χρηματιστικὸς πρὸς τὸ κερδαίνειν τὴν τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονὴν ἢ τὴν τοῦ μανθάνειν οὐδενὸς ἀξίαν φήσει εἶναι, εἰ μὴ εἴ τι αὐτῶν ἀργύριον ποιεῖ;»⁵² Τὸ ἐπεξηγεῖ σαφέστατα ὁ φιλόσοφος, «ὁ χρηματιστής, ὁ κερδοσκόπος, λέγει, ἰσχυρίζεται ὅτι ἀξίζει μόνο ἡ εὐχαρίστηση τοῦ κέρδους καὶ ὄχι τῆς μαθήσεως, διότι αὐτὴ δὲν ἔχει καμμία ἀξία, ὅταν δὲν τοῦ ἀποφέρει χρήματα;» Ὁ Ἀριστοτέλης συμπληρώνει, «ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιός τις ἐστίν, καὶ ὁ πλοῦτος δῆλον ὅτι οὐ τὸ ζητούμενον ἀγαθόν· χρήσιμον γὰρ καὶ ἄλλου χάριν»⁵³. Δηλαδή, «ὁ χρηματιστὴς εἶναι κάποιος βίαιος, καὶ εἶναι δῆλον ὅτι ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο ἀγαθόν· εἶναι χρήσιμο ἀλλὰ γιὰ ἄλλο σκοπόν». Ὅταν ὁ χρηματιστὴς δημιουργεῖ, πιστεύει ὅτι αὐτὸ

⁵² Πλάτωνος, αὐτόθι, Βιβλ. Θ', 581δ, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 39, κ., ἐ.

⁵³ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Α', κεφ. ε', παρ. 8, (1096α6-8), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Νόμους τὰς ὥδὰς ἡμῖν γεγονέναι», σελ. 38, κ., ἐ.

ὀφείλεται στήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἰδεολογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς του ἀλήθειας· δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ἀμφισβητήσεως τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, οὔτε περνάει κἂν ἢ ἀμφισβήτηση σὰν σκέψη ἀπ' τὸ μυαλό του. Οἱ σχέσεις ἰσότητος θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὅπως ὑπάρχουν στήν ἑλληνικὴ θρησκεία, ἀπ' τὸν Ὅμηρο καὶ τοὺς ἀνθρωποπαθεῖς θεοὺς της, κατὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Εὐστάθιο, δὲν συλλαμβάνονται νοητικῶς στήν βιομηχανικὴ ἐποχὴ. Ἀντιθέτως ἢ προέκταση τῶν δεσμῶν αὐτῶν ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὸν ὀρθὸ λόγον καὶ τὴν ἰδεολογικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια.

Πρακτικὰ ἢ προσήλωση στήν ἰδεολογικὴ ἐξάρτηση σημαίνει πλήρη ἀποκοπὴ ἀπ' τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, διότι αὐτὴ προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ ἀπ' τὸν ἄνθρωπο τὴν ἀέναο καὶ συνεχῆ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του καὶ μάλιστα σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, τὴν διαρκῆ ἐγρήγορηση τῶν αἰσθήσεών του, τὸ «εἰδέναι» τοῦ Ἀριστοτέλους· ἢ ἐπανάπαυση, ὃ ἐφησυχασμὸς δὲν ἐπιτρέπεται ἢ μᾶλλον δὲν εἶναι δυνατὴ στήν ψηφιακὴ ἐποχὴ, διότι αὐτομάτως χάνει ὁ ἄνθρωπος τὴν αἴσθησι τῆς δημιουργίας καὶ τὴν ἄσκησίν της φυσικά, ὅποτε ἐκπίπτει στὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο καὶ ἐξαχνουῖται τὸ χαμόγελο ἀπ' τὰ χεῖλη του, ἢ χαρὰ τῆς ζωῆς του⁵⁴. Κατακτᾷ ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος τὴν αἴσθησι τῆς δημιουργίας, μὲ τὴν συνεχῆ καὶ σὲ βάθος ἐνημέρωσή του γιὰ ὅσα συμβαίνουν γύρω του καὶ σὲ ὀλόκληρον τὸν κόσμον· αἰσθάνεται, ζεῖ τὴν χαρὰ τῆς δημιουργίας καὶ τὴν μοιράζεται μὲ τοὺς συνεργάτες του στήν ἐπιχείρησι καὶ τοὺς δικούς του στήν οἰκογένειά του, γνωρίζει ὅτι γίνεται κοσμοπολίτης, μὲ τὶς ρίζες του στήν πόλιν του, στήν χώρα του, ἀλλὰ μὲ ζωτικὸ χῶρον του ὅλον τὸν κόσμον, ζεῖ ὀλόψυχα στὸ παρὸν κι ὄχι στὸ μέλλον. Αὐτὸ σημαίνει ἢ ἔκφραση, «ἔχει γίνεσι ἢ γῆ μιὰ μικρὴ γειτονιά»· τὸ διαδίκτυο καὶ ἢ κινητὴ τηλεφωνία μὲ τὶς προεκτάσεις τους τοῦ παρέχουν αὐτὲς τὶς δυνατότητες, ἀλλὰ καὶ μετατρέπονται σὲ ἐφαλτήριο γιὰ τὴν κατάκτησι νέων ὀριζόντων στὶς δημιουργικὲς του ἰκανότητες· πρακτικὰ ἔχει ἐπιτύχει ἐλάχιστα ἀπὸ ὅσα προσφέρει ἢ ψηφιακὴ τεχνολογία, διότι ἀκόμη δὲν ἔχει καταγράψει μέσα του, καὶ ὡς νοητικὴ σύλληψι, τὸ ποῦ μπορεῖ νὰ φθάσει ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος. Δὲν τὸ γνωρίζει, ὅπως δὲν γνώριζε πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια, τὸ ποῦ θὰ ἔφθανε σήμερον· οἱ σκέψεις γιὰ τὰ αὐριανὰ ἐπιτεύγματα θυμίζουν περισσότερο μελλοντολογία, ἐνῶ καλύτερα εἶναι νὰ ἀφιερωθεῖ ὁ ἐρευνητὴς στὶς δυνατότητές του, ἐντὸς τῆς ἐπιχειρήσεως στὰ πρακτικὰ καὶ οἰκονομικὰ θέματα, στὸ παρὸν καὶ στήν κοινωνία του, στήν πόλιν του στήν συνέχεια, μὲ προέκταση στὰ πολιτικὰ σὲ ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα.

⁵⁴ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὸν ἐφησυχασμὸ στὶς διομολογήσεις».

Ἐπιμύθιον

Ὅταν ὁ Ζεὺς ἐπιτάσσει εἰς τὸν Προμηθέα, τὸ πῶς θὰ ὀργανωθοῦν οἱ πόλεις, ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τῶν ἐντολῶν του -διότι ὁ πατὴρ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων δὲν ἦταν ἀλάνθαστος, ὅπως οἱ θεοὶ τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, ἀλλὰ κάνει καὶ λάθη καὶ παραλείψεις καὶ ὑφίσταται τὴν ἀπάτη τῆς Ἥρας, κατὰ τὸν Ὅμηρο, τὸν γενάρχη τῆς μυθολογίας μας-, γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων· εἶναι σαφὴς καὶ ἀπόλυτος εἰς τὴν ἐπιταγὴν του: «ἐπὶ πάντα, ἔφη ὁ Ζεὺς, καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»⁵⁵. Τὸ κριτήριον εἶναι ἓνα, «τὸ αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν», ἡ συμμετοχὴ στὴν εὐθύνη τῶν πράξεων τῆς πόλεως, ἡ κοινὴ εὐαίσθησις ὅλων γιὰ τὰ προβλήματα τῆς καὶ στὴν λογοδοσίαν τους, στὴν ἀσκήσιν τῆς κριτικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας· διαφορετικὰ, ὅποιος δὲν μετέχει, δὲν ἀνήκει στὴν πόλιν, εἶναι ἀχρεῖος τουλάχιστον καὶ πρέπει νὰ ἐξαφανισθεῖ, διότι ἀποτελεῖ νόσον τῆς πόλεως. Ὁ διάσημος σοφιστὴς μεταφέρει τὴν ἐντολὴν τοῦ Διὸς καὶ πατρὸς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων· «σὲ ὅλους ἀπευθύνεται ἡ ἐντολή μου, εἶπε ὁ Ζεὺς, καὶ ὅλοι νὰ μετέχουν στὴν πόλιν· διότι δὲν γίνονται πόλεις, ἐὰν μετέχουν ὀλίγοι εἰς τὰς λειτουργίας των ὅπως γίνεται μὲ τὶς ἄλλες τέχνες· καὶ θέσει λοιπόν, λέει στὸν Προμηθέα, συντακτικὸν νόμον ἐκ μέρους μου, ὅποιος δὲν δύναται μετέχειν αἰδοῦς καὶ δίκης κτείνειν ὡς νόσον τῆς πόλεως».

Ἡ ἐννοία τοῦ κτείνειν δὲν σημαίνει ὅπωςδήποτε τὸν φυσικὸν θάνατον, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀχρεῖου, ἀλλὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ ἀπ' τὴν πόλιν, τὴν ἀπομόνωσίν του ἀπ' τὴν κοινωνίαν τῶν πολιτῶν, κάτι σὰν τὸ καθαρτήριο τῶν προηγούμενων αἰώνων, γιὰ νὰ μὴν μεταδίδεται ἡ νόσος του· ὅταν λέει ὁ Πλάτων, «ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν», ἐννοεῖ τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν οἰκοτεχνίαν, δηλαδὴ τὶς βἀναυσεσ ἐργασίεσ, ὅσεσ, «ἄσχολον γὰρ ποιούσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν», τὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν στίσ μέρεσ μας. Ἄλλωστε, ὁ ὀρισμὸσ τῆσ πόλεωσ ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη τὸ ὑπογραμμίζει: «ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καὶ φύσει πρότερον ἢ ἕκαστοσ, δηλον· εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκεσ ἕκαστοσ χωρισθεῖσ, ὀμοίωσ τοῖσ ἄλλοισ μέρεσιν ἔξει πρὸσ τὸ ὄλον, ὁ δὲ μὴ δυνάμενοσ κοινωεῖν ἢ μὴθὲν δεόμενοσ δι' αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεωσ, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεὸσ»⁵⁶. Τί μᾶσ λέγει ὁ

⁵⁵ Πλάτωνοσ, «Πρωταγόρασ», 322δ, μετάφραση δική μου, καὶ Χρήστοσ Ζ. Καρανίκα, ὁ., ἀ., σελ. 127, καὶ εἰσ τὰσ «ἀναλύσεισ» «Τοῦ Ἐμμελοῦσ», «Τούτοισ τοῖσ πονητοῖσ χαλκίοισ», σελ. 47, κ., ἔ.

⁵⁶ Ἀριστοτέλοσ, «Πολιτικά», Βιβλ. Α', κεφ. β', παρ. 12, (1253α25-29), μετάφραση δική μου, καὶ εἰσ τὰσ «ἀναλύσεισ» «Τοῦ Ἐμμελοῦσ», «Ἡ παρέμβασισ τῆσ θεᾶσ Ἀθηνᾶσ», σελ. 50, κ., ἔ.

φιλόσοφος, «ὅτι μὲν ἡ πόλις λοιπὸν καὶ φύσει εἶναι πρότερον ἀπὸ ἕκαστον ἡμῶν εἶναι ὀλοφάνερο», ὅπως ἔχει προαναφέρει· «διότι ἐὰν κάποιος δὲν εἶναι αὐτάρκης καὶ χωρισθεῖ ἀπ' τὴν πόλη, ὁμοίως μὲ τὰ ἄλλα μέρη θὰ προστρέξει πρὸς τὸ σύνολο, ὅποιος δὲ δὲν δύναται μετέχειν τῆς πόλεως ἢ δὲν χρειάζεται τίποτε ἀπ' αὐτὴν διότι εἶναι αὐτάρκης, αὐτὸς δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς πόλεως, ὅποτε εἶναι ἢ θηρίον ἢ θεός»· τὸν Πρωταγόρα μᾶς θυμίζει. Ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῆς πόλεως δὲν εἶναι πολιτικὸν ζῶον, εἶναι κάτι ἄλλο καὶ ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς τὸ θηρίον, ὅπως ὁ Κύκλωψ ἢ τὸν θεόν· τὸ θηρίον ὡς ἀχρεῖος, μὲ τὴν ὠμὴ συμπεριφορὰ του, τὸν θεὸν ὡς κυνικός, μὲ στοιχεῖα λογικῆς πειθοῦς.

Ἡ ἐπανάληψη γιὰ τοὺς ἀναγνώστες «Τοῦ Ἐμμελοῦς» γίνεται συνειδητά, διότι ἀποβλέπει, ἢ θεώρηση ἀπὸ διαφορετικὲς ὀπτικὲς γωνίες τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, στὴν πληρέστερη κατανόηση τοῦ φαινομένου τῆς δημιουργίας καὶ τῆς εὐαισθησίας τοῦ πολίτου στὴν ἄσκησή της· ἡ εὐαισθησία στὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος γεννᾶται καὶ ἐμπεδώνεται στὸν ἐργάτη ἐρευνητή, μόνο ὅταν ἀντιλαμβάνεται πλήρως τὴν ἐποπτικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων στὸν στενὸ καὶ στὸν εὐρύτερο περίγυρό του, ὅταν ὠριμάσει μέσα του ἡ πεποίθηση ὅτι βρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων. Ἡ εὐαισθησία τῆς δημιουργίας δὲν ἐφάπτεται μὲ τὴν ἀντίληψη στὸ ἄτομο ὅτι βρίσκεται στὸ περιθώριο καὶ ἔχει μόνο μερικὴ εἰκόνα τοῦ χώρου του· τότε ἡ δημιουργικότης του γίνεται αὐτομάτως ἀποσπασματικὴ καὶ περιστασιακὴ, ὅπως σὲ ὅλες τὶς κοινωνίες χωρὶς ἐλευθερία καὶ δημοκρατία, ὅσες στηρίζουν τὴν ζωὴ τους στὴν προσήλωσή τους στὸ μέλλον, ὅπως τὸ ὑπόσχεται ἢ κάθε μορφῆς ἐσχατολογία, ἢ ἡ μοναχικὴ ζωὴ του, ὅπως ὁ Ροβινσὼν Κροῦσος.

Τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῶν διαφόρων λαῶν, ἢ μᾶλλον πολιτισμῶν καλύτερα, στὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος τῶν πολιτῶν τους στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ, ἀπαιτοῦν ἐνδελεχῆ μελέτη καὶ ἐπεξεργασία, τὴν ὁποία δὲν δύναται φέρειν εἰς πέρας ἕνας μοναχικὸς ὁδοιπόρος· ὑποχρεωτικὰ ἐμεῖς μένουμε στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, διότι μᾶς εἶναι πιὸ οἰκεῖος καὶ πιὸ προσιτὸς στὴν ἀναζήτηση τῶν πηγῶν του, ἰδιαίτερος στὶς ἀνάγκες τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας. Ἔχουν ἀναφερθεῖ πολλὲς φορὲς οἱ δυνατότητες δημιουργικῆς συνθέσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὰ πλεονεκτηματὰ της, ἐκ τῆς προσωδίας της, τῆς μουσικῆς της ἀρμονίας, καὶ τῆς ταυτίσεως σημαίνοντος καὶ σημαινομένου, σὲ μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρολογίας· ὁ Στεφάν Βιάλ ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς ἐστιάσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἐργασίας στὸ μυαλό, στὴν διάνοια τοῦ ἀτόμου κι αὐτὸ εἶναι τὸ

μεγάλο βήμα για την δυτική σκέψη, την κυριαρχούμενη απ' την δεσποτεία του ὀρθολογισμού. Τὸ ζητούμενο εἶναι τὸ ἐπόμενο βήμα καὶ ἡ ἀνάδειξη τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀποδοτικότητα στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας ἐπηρεάζεται ἀπ' τὸν λόγο τοῦ ἐρευνητοῦ, τὴν γλῶσσα του, διότι «διάνοια, λόγος καὶ γλῶσσα», ταυτίζονται ἀπολύτως, ὅπως εἶναι καὶ ἐνιαία ἔκφραση, «λόγος, μέλος, ἀρμονία καὶ ρυθμός», γιὰ τὸν ἐλεύθερο πολίτη, ἀνεξαρτήτως λαοῦ ἢ πολιτισμοῦ.

Ὁ φιλόσοφος Ἰσοκράτης προσπάθησε περισσότερο μᾶλλον ἀπὸ ὅλους τοὺς σοφοὺς καὶ πολιτικοὺς τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς στὴν μεταπολεμικὴ πόλη του· παρὰ τὸ ἀσθενικὸ του σῶμα ἦταν ὁ μόνος μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Σωκράτους, πού τὴν ἐπομένη τοῦ θανάτου του, ἐμφανίσθηκε μὲ μαῦρο χιτῶνα στοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι μαθητὲς του εἶχαν δραπετεύσει στὰ Μέγαρα, στὸν συμμαθητὴ τους Εὐκλείδη⁵⁷. Γνώριζε ἄριστα, ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν οἱ συνεχεῖς ἀναφορὲς εἰς τὰ ἠρωικὰ ἐπιτεύγματα τῶν προγόνων τους, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀνάκτηση τῆς πρακτικῆς τους: «τοὺς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρως τεθραμμένους ἐκ μὲν ἀνδρίας καὶ πλοῦτου καὶ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν οὐ γιγνωσκομένους, ἐκ δὲ τῶν λεγομένων μάλιστα καταφανεῖς γιγνωμένους, καὶ τοῦτο σύμβολον τῆς παιδεύσεως ἡμῶν ἐκάστου πιστότατον ἀποδεδειγμένον, καὶ τοὺς λόγους καλῶς χρωμένους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐντίμους ὄντας. τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγονάσι»⁵⁸. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔγιναν γνωστοὶ κυρίως ἀπ' τὸν λόγο τους καὶ τὸ φρόνημά τους κι ὄχι τόσο ἀπ' τὶς πολεμικὲς τους νίκες ἢ τὸν πλοῦτο τους, αὐτὰ ἀναζητοῦσαν οἱ Ἕλληνες στὴν πορεία τους: «οἱ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρως διαπαιδαγωγηθέντες δὲν ἔγιναν γνωστοὶ γιὰ τὴν ἀνδρία καὶ τὸν πλοῦτο τους, ἢ τὰ συνδεδεμένα μὲ αὐτὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ μὲ τὸν λόγο τους κατέκτησαν τοὺς ἄλλους, καὶ αὐτὸ ἦταν σύμβολο πιστότατο τῆς παιδεύσεως ἐκάστου ἡμῶν, καὶ χρησιμοποιοῦσαμε τοὺς ἀρμονικοὺς λόγους ὄχι μόνον στίς μεταξὺ μας σχέσεις, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκεῖνες πρὸς τοὺς ἄλλους εἶμασταν ἐντιμοὶ. αὐτὴ τὴν παράδοση ἄφησε ἡ πόλις μας περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥστε οἱ μαθητὲς μας ἔγιναν διδάσκαλοι τῶν ἄλλων». Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ, δίδοντας ἔμφαση στὰ προηγούμενα: «τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ

⁵⁷ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 4, 34, κ. ἐ.

⁵⁸ Ἰσοκράτους, «Πανηγυρικός», κεφ. μθ', μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τῆ μουσικῆ στὴν γραμματικὴ», σελ. 18, κ. ἐ.

γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας»⁵⁹. «Τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων δὲν καθιερώθηκε ἀπ' τὸ γένος τους, τὴν φυλὴ τους, ἀλλὰ ἀπ' τὴν σκέψη τους, τὸν πολιτισμὸ τους, πιστεύεται ὅτι αὐτὸ ἔχει γίνεαι ἀποδεκτό, καὶ μᾶλλον Ἕλληνες καλοῦνται ὅσοι μετέχουν τῆς ἡμετέρας παιδείσεως, τοῦ ἡμέτερου πολιτισμοῦ, παρὰ ὅσοι ἔχουμε τὴν ἴδια καταγωγὴ». Ἀπαντάει προθύστερα σὲ πολλοὺς τῶν ἡμερῶν μας ὁ φιλόσοφος...

Φυσικά, θεωροῦσαν πάντοτε ὡς πῖο σημαντικὴ νίκη στὴν ἱστορία τους τὴν μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἀλλὰ τὴν τοποθετοῦσαν μετὰ, «τοὺς λόγους καλῶς χρωμένους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐντίμους ὄντας». ὁ λόγος τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἀτθίς, ἡ ἀττικὴ διάλεκτος, κατέστη τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης στὴν συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους πολιτισμούς. Μὲ «τοὺς λόγους καλῶς χρωμένους» στὶς μεταξύ τους σχέσεις, ἀπ' τὴν καθημερινὴ τους ὁμιλία μέχρι τὸν δραματικὸ καὶ φιλοσοφικὸ λόγο στόλιζαν τὴν ἐμμέλειά τους καὶ προσέφεραν τὴν ἐντιμότητα τῆς συμπεριφορᾶς τους, δηλαδὴ τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, στὴν πόλη τους καὶ πρὸς τοὺς τρίτους· στοὺς μετέπειτα αἰῶνες, μὲ τὴν ἔκπτωσή τους σὲ ἀχρεῖους καὶ κυνικοὺς στὴν συνέχεια, προσέφευγαν οἱ ἴδιοι καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὰς στιγμὰς ἀνατάσεώς των καὶ τὰς ἀόκνους προσπαθείας ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος τους ἀπ' τοὺς πολλοὺς ζυγούς στὴν ἱστορικὴ τους διαδρομὴ, στὴν ἀτθίδα, ὡς μέσον γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, ἄλλο ἂν ἀποτύγχαναν, ἀλλὰ δὲν ἀπογοητεύονταν καὶ ἐπαναλάμβαναν τὴν προσπάθεια οἱ ἐπόμενες γενιές. Αἴναος εἶναι ἡ ζωογόνος αὐτὴ ῥοή στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ ἀποδεικνύει ἓνα πρᾶγμα, τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐνότητος «λόγου, διανοίας καὶ γλώσσης», καὶ «λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ», ὡς ἀρρήκτως συνδεδεμένων, αὐτὸ ὑπογραμμίζει τὸ «ἐντίμους ὄντας».

⁵⁹ Ἰσοκράτους, «Παναηγυρικός», παρ. ν', καὶ ὅρα ἀ., σελ. 23, κ., ἐ., καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 34, κ., ἐ., «Ὁ κεστὸς ἱμάς», σελ. 45, κ., ἐ., καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 42, κ., ἐ.

Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος -έννοοῦμε τὴν ἰδανικὴ του μορφή ὡς πολιτικὴ του ἔκφραση πάλι- εἶναι ἐμποτισμένος ἀπ’ τὴν αἴσθησι τῆς δημιουργίας σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του καὶ δίδει τὸν τόνο τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος· στὴν πράξι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ σύγκρισή του μὲ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, καθὼς πρόκειται γιὰ δύο ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀντιλήψεις ζωῆς, οἱ ὁποῖες μοιάζουν μὲ τὶς ἀσύμβατες εὐθειῆς τῆς γεωμετρίας, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει. Ἡ ταυτόχρονη μελέτη τους, ἢ μᾶλλον ἢ προσέγγισή τους, γίνεται, διότι διαδέχεται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον πάνω εἰς τὸν κλειδὸν πλανήτην· ἡ διερεύνηση τοῦ φαινομένου ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία ἀποκαλύπτει τὶς δυσκολίες καὶ τὰ προβλήματα τῆς διαδοχῆς τῶν δύο αὐτῶν ἀνθρώπων, ἢ καλύτερα τῶν δύο διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμπόδια ποὺ ἀνακύπτουν στοὺς διάφορους πολιτισμοὺς καὶ λαοὺς κατὰ τὴν μεταβατικὴ περίοδο. Ἐνα ὅμως εἶναι δεδομένο στὴν ἀνθρωπότητα, ἡ διεξόδου τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας σὲ ὅλες τὶς χῶρες, ἀνεξαρτήτως ἢ καὶ σὲ ἀντίθεση, μὲ τὴν βούληση πολλῶν κυβερνήσεων, ἢ καθιερωμένων θεσμῶν στὸ ἐσωτερικὸ τους· ἡ διεξόδου ὅμως στὴν Ἀφρική καὶ σὲ πολλὰς χῶρες τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς τῆς κινητῆς τηλεφωνίας, μέσῳ τοῦ συστήματος τῶν ὀπτικῶν ἰνῶν, γίνεται μὲ *ἰλιγγιώδη ταχύτητα* σὲ λαοὺς ποὺ δὲν ἔχουν ζήσει τὴν βιομηχανικὴ κοινωνία, παρὰ μόνο ὡς στυγνὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἀποικιακῶν καὶ βιομηχανικῶν δυνάμεων· ἐπομένως στοὺς λαοὺς αὐτοὺς δὲν ἔχουμε τὴν ἱστορικὴ διαδοχὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου ἀπ’ τὸν ψηφιακὸ, ἀλλὰ τοῦ προβιομηχανικοῦ, μὲ τὶς ἰδιαιτερότητές του κατὰ περίπτωσι. Πῶς θὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ λαοὶ σὲ λίγο καιρὸ; Εἶναι τὸ πρὸς ἀπάντησι ἐρώτημα, διότι ὑπάρχει καὶ ἐκεῖνο γιὰ τὸ ποιά ἀποτελέσματα θὰ φέρει ἡ ἀναπόφευκτὴ διαδοχὴ στοὺς ἴδιους τοὺς βιομηχανικοὺς λαοὺς;

Ἡ αἴσθησι τῆς δημιουργίας ἐπιβάλλει στὸν καθένα, ἐφ’ ὅσον διεισδύσει μέσα του καὶ γίνει κτῆμα του ὡς πολιτικὸ του ἦθος, τὴν ἐνότητα τοῦ χώρου του, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, καὶ τὴν παρουσίασι αὐτῆς τῆς ἐνότητος ὡς καθημερινῆς πρακτικῆς τὴν ἴδια στιγμή, εἰς τὸ παρόν· ἡ ἔκφρασι τῆς δημιουργικότητος ἐπεκτείνεται σὲ κάθε ἐκδήλωσι τῆς ζωῆς του, κι ὄχι μόνο στὴν παραγωγικὴ διαδικασίᾳ, διότι τότε καὶ μόνο τότε εἶναι ἀέανος καὶ συνεχῆς στὴν ζωὴ του, πέραν αὐτῆς στὴν ἀπασχόλησή του. Γνωρίζει δηλαδὴ ὅτι βρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων καὶ ἔχει τὴν ἀνεσι καὶ αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσι ἀναγνωρίζειν εἰς τὸν πλησίον ἢ τὸν γείτονα του τὶς ἴδιες δυνατότητες, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτεῖν αὐτὰς ἀπὸ αὐτόν, διότι τότε

καὶ μόνο τότε συνεργάζεται ἀρμονικῶς στενὰ μαζί του, ὅποτε γίνεται πολίτης, κατακτᾷ τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου· διαφωνεῖ ἢ συμφωνεῖ μὲ τὸν γείτονά του ἢ ἀντιδικεῖ μαζί του, πάντα ἐντὸς τῆς πόλεως, «τῆς φύσει πρότερον ἢ ἕκαστος», κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Διός, ἔχει ἐλάχιστη σημασία, διότι ἀμφοτέρωθεν θεωροῦνται ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς καθημερινῆς τους πρακτικῆς καὶ ζωτικῆς παράγωγος τῆς παρουσίας τους. Αὐτὴ ἡ διαδικασία ἔχει συνέχεια τὴν ἐρωτικὴν τῆς πρακτικῆς, ὡς συμπληρωματικῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ἐμμέλειά του, μὲ τὴν ἐνότητα λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ· εἶναι ἀδιανόητη καὶ ἡ θεωρητικὴ σύλληψη τῆς διαταραχῆς τῆς ἐνιαίας ἐκφράσεως τῶν τριῶν αὐτῶν λειτουργιῶν. Διότι οἰαδήποτε διαταραχὴ τῆς ἐκφράσεως τῆς δημιουργικότητός του, τῆς αἰσθήσεως τῆς δημιουργίας, σὲ κάποια ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του τοῦ προκαλεῖ τὴν ἄμεση διακοπὴ τῆς σὲ ὀλόκληρο τὸ φάσμα τῆς· ἐκπίπτει εὐθέως στὸν βιομηχανικὸ ἐργάτη, τουλάχιστον, μὲ τὴν ἀποσπασματικὴν καὶ περιστασιακὴν ἐκφραση τῆς δημιουργικότητός του.

Ἡ καλύτερη ἴσως ἀναφορὰ τῆς αἰσθήσεως τῆς δημιουργίας εἶναι ἡ σκωπτικὴ κριτικὴ εἰς τὸν Θαλῆ ἀπ' τὴν ἐμμελῆ καὶ χαρίεσσα Θραῦτα Θεραπεινίδα· ἱστορικὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, διότι γίνεται εἰς τὴν Μίλητον, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ σοφοῦ Ἑλληνοῦ ἀπ' τὴν ἐπισκέψεις του εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν πρὸ ἀναπτυγμένους περιοχὰς τῆς ὑδρογείου, ἀπὸ οἰκονομικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς πλευρᾶς εἰς τὴν ἐποχὴν του. Ὁ Θαλῆς εἶναι μᾶλλον ὁ πρῶτος ξένος ποὺ κατέστη κοινωνὸς ὅσων μπόρεσε ἐκ τῶν ἐπτασφραγίστων μυστικῶν τῶν ἱερατειῶν τῶν δύο περιοχῶν· ἡ γνώση ἦταν ἱερατικὴ καὶ ἱεραρχικὴ εἰς τὴν κοινωνικὴν τῆς δομῆς, ἐλάχιστοι κατεῖχαν ὀλόκληρη τὴν «ἐπιστημονικὴν» καὶ «τεχνολογικὴν» γνώση τῶν χωρῶν τους καὶ αὐτοὶ βρισκόνταν, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἱερατείου. Ὁ Θαλῆς ἀντέστρεψε τὴν λογικὴν αὐτὴν καὶ μετέφερε ὀλόκληρη τὴν γνώση εἰς τὴν Ἀγορὰν, εἰς τὸ μέσον τῶν Μιλησίων καὶ τοὺς κατέστησε ὅλους κοινωνοὺς τῆς νέας τεχνικῆς καὶ ἔρευνας· συγκρίνοντας τὴν δύο ἐποχάς, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι ζοῦσαν σὲ συνθῆκες παραπλήσιες τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, γινώριζαν ἐλάχιστα καὶ μάλιστα μόνο ὅσα ἦσαν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐργασία τους εἰς τὰ ἐργοτάξια καὶ εἰς τὰ ἐργαστήρια ἢ εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλὰ δὲν εἶχαν ὅλοι ἐποπτικὴν εἰκόνα τῆς κρατικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεως.

Οἱ Μιλήσιοι εἶδαν μὲ ἐνδιαφέρον τὴν νέαν γνώσιν καὶ τὴν συζήτησαν διεξοδικῶς μᾶλλον εἰς τὴν Ἀγορὰν, καθὼς ἡ πόλις τους ἔγινε ἡ μεγαλύτερη καὶ πλουσιώτερη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, μὲ τὴν πλημμυρίδα τῶν ἀποικιῶν τῆς εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον· δὲν

ἔχουμε ἱστορικὲς ἀποδείξεις τῶν γεγονότων μὲ τὸν Θαλῆ, πέραν τῶν ἀναφορῶν στοὺς Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη καὶ ἄλλους συγγραφεῖς, οὔτε γνωρίζουμε τὸ ἐὰν τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὴν Θρατταθεραπαινίδα ἔγινε πρὶν ἢ μετὰ τὴν πρόβλεψή του γιὰ τὴν ἔκλειψη ἡλίου τὸ 586 π.Χ., τὴν ἡμέρα τῆς συγκρούσεως τῶν Λυδῶν μὲ Χετταίους ἴσως ἐχθροὺς τοὺς στὴν Ἀνατολία. Ἡ ἐμμελής καὶ χαρίεσσα ὁμως θεραπαινὶς εἶχε δίκαιο, διότι τὸν εἶδε νὰ κάνει παρατηρήσεις ἐκτὸς τῆς Ἀγορᾶς καὶ νὰ μὴν προσέχει μπροστά του· ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλάτωνος ἀποβλέπει στὴν ὑπογράμμιση τῆς ἀπομονώσεως τῶν φιλοσόφων στὶς σχολές τους, ὅπως τῶν ὑπαλλήλων στὰ γραφεῖα καὶ τῶν ἐργατῶν στὰ ἐργοστάσια, ὅποτε δὲν ἀντιλαμβάνονται, τὸ ἐὰν «ὁ πλησίον καὶ ὁ γείτων εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλο τι θρέμμα». Ἡ θεραπαινὶς ἐκφράζει τὴν κατάκτηση τῆς ἐμμελείας καὶ τῆς χάριτος εἰς τὴν Ἀγορὰν, ὡς πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν ἀνάδειξη ἐκάστου ἡμῶν εἰς ἐλεύθερον πολίτην· δὲν ἐπέλεξε τυχαῖα τὴν ἱστορία ὁ καλλιεπὴς φιλόσοφος· εἶχαν τὴν ἄνεση καὶ οἱ θεράποντες νὰ ἀναδειχθοῦν σὲ ἐμμελεῖς καὶ χαρίεντες πολῖτες στὶς ἑλληνικὲς πόλεις. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπαίτηση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας ἀπὸ ὅλους μας, τὴν Θρατταθεραπαινίδα ἀκολουθοῦμε...

Ἴσως γιὰ πολλοὺς φαίνονται ἰδανικὲς καταστάσεις αὐτά, ἀλλὰ σὲ ὁλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ τέχνη δὲν ὑπάρχουν σαδομαχοχιστικὲς σκηνές· ἐνῶ παρουσιάζονται ὅλες οἱ μορφές τοῦ ἔρωτος καὶ τῶν συνοδῶν του ἐκδηλώσεων, δὲν εἶχαν σημειωθεῖ καὶ δὲν ἔχουν καταγραφεῖ ἐρωτικὲς πράξεις βίας. Ἄλλωστε ὁ ἀνέραστος καὶ ὁ ἀνερωτικός κάθε μορφῆς δύσκολα πολὺ, ἂν ὄχι καθόλου, συμμετέχει στὴν αἴσθησι τῆς δημιουργίας, διότι ἀμφότεροι δὲν διαθέτουν τὰ κατάλληλα αἰσθητήρια γιὰ τὴν κατανόησίν της καὶ πολὺ περισσότερο γιὰ τὴν ἄσκησίν της, παρὰ τὴν ἐλάχιστη ἀποσπασματικὴ καὶ περιστασιακὴ ἐκρηκτικὴ μορφῆς ἐκφρασῆς της. Ἐπὶ πλέον στὴν ἱστορία δὲν ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀκόμη τὸ ποιὸς εἶναι πιὸ αὐταρχικὸς καὶ πιὸ καταπιεστικὸς, ὁ ἀνέραστος ἢ ὁ ἀνερωτικός, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία... Ἡ ἐποικοδομητικὴ θεώρηση τῆς αἰσθήσεως τῆς δημιουργίας καὶ τῆς εὐαισθησίας τοῦ δημιουργοῦ μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὴν τὴν στιγμή, ὄχι τὰ ἄλλα παρεμπύπτοντα προβλήματα...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καλαμάκι, Καισαριανή,
Ἰούλιος, Αὐγούστος 2016